

ΜΗΚΩΝΟΣ ΚΑΙ ΟΠΙΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΞΑΠΛΩΣΙΣ ΕΝ ΤΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς μήκωνος καὶ τοῦ ὀπίου γενικῶς, καὶ εἰδικώτερον τῆς χρήσεως αὐτῶν παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς, διάφοροι πραγματεῖαι ποικίλων κατευθύνσεων (ἀρχαιολογικαί, φαρμακοϊστορικαί, φαρμακοβοτανικαί κλπ.) ἔχουν κατὰ καιροὺς γραφῆ, αὐτοτελῶς ἢ ἐν τῷ πλαισίῳ γενικωτέρων ἀναλόγου φύσεως ἐρευνῶν.

Ἡ μήκων, ὡς φυτόν, καὶ αἱ ὑπνωτικαὶ αὐτῆς ἰδιότητες, ἦσαν ἤδη ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος γνωσταί, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς περιόδου ἐκείνης.

Ἐθεωρεῖτο αὕτη μαγικὸν ἢ δηλητηριῶδες φυτόν, ἐχρησιμοποιήθη δὲ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς καὶ βραδύτερον ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὴν θεραπευτικὴν.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπεικονίζον τοὺς θεοὺς Ὑπνον, Νύκτα καὶ Θάνατον ἐστεφανωμένους μὲ μήκωνας ἢ κρατοῦντας τοιαύτας ἀνὰ χεῖρας.

Κατ' ἀνάλογον τρόπον διεκόσμου καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Πλούτωνος, τῆς Δήμητρος, τῆς Ἀφροδίτης, τῆς Κυβέλης, τῆς Ἴσιδος καὶ ἄλλων θεῶν. Ἐφερον ἐπίσης ταῦτα στεφάνους μήκωνων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἢ δέσμην ἐξ αὐτῶν, μετὰ ἢ ἄνευ σταχύων ἀνὰ χεῖρας.

Οἱ καρποὶ τῆς μήκωνος, μετὰ ἢ ἄνευ σταχύων, ἀπαντῶνται ἐπίσης εἰς εἰδῶλια, ἀνάγλυφα, ἀγγεῖα, ἐπιτυμβίους πλάκας, νομίσματα καὶ κοσμήματα.

Ἀναφέρεται ὅτι ἡ Δημήτηρ, ἀπηλπισμένη διὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς κόρης τῆς Περσεφόνης ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος, ἔφαγε μήκωνας διὰ νὰ κοιμηθῆ καὶ νὰ λησμονήσῃ τὸν πόνον τῆς. Κατὰ τὸν Ὀβίδιον μήκωνας ἐχορήγησεν αὕτη καὶ εἰς τὸν Τριπτόλεμον διὰ νὰ τοῦ προκαλέσῃ ὕπνον.

Ἡ μήκων κατέστη ἐν τῶν συμβόλων τῆς θεᾶς ταύτης. Ἀπαντᾶται ἀπεικονισμένη μετὰ σταχύων σίτου ἐπὶ κίστης εἰς Ἐλευσίνα.

Ὁ καρπὸς τῆς (κωδία), ἀπαντῶμενος εἰς χεῖρας ἀγαλμάτων διαφόρων χθονίων θεῶν, μετὰ ἢ ἄνευ σταχύων, θεωρεῖται ὡς σύμβολον τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς γονιμότητος, λόγῳ τῶν πολυαρίθμων σπερμάτων του.

Περὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς μήκωνος ἐν τῇ μελετωμένῃ κυρίως περιοχῇ, μέχρι τῶν πρώτων μ. Χ. αἰώνων, θέλομεν ἀναφέρει ἐν λεπτομερείᾳ εἰς τὰ οἰκεία κεφάλαια.

Εἰς τὴν μελέτην ταύτην ἐξετάζονται παρ' ἡμῶν, ἀπὸ φαρμακοϊστορικῆς καθαρῶς πλευρᾶς, τὰ ἔχοντα σχέσιν μὲ τὴν μήκωνα, ὅσα κατέστη δυνατόν νὰ ἀνεύρωμεν, τόσον ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῆς ἀρχαιολογικῆς βιβλιογραφίας, τῆς εἰς ἡμᾶς προσιτῆς, ὅσον καὶ ἐξ ἐκείνης τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, ἐπὶ σκοπῷ χρησιμοποίησεως τούτων πρὸς ἐξαγωγήν σχετικῶν συμπερασμάτων.

Εἰς διάφορα σημεῖα, ἐκεῖνα εἰδικώτερον, εἰς τὰ ὅποια προεξέχει ὁ ἀρχαιολογικὸς χαρακτήρ, τὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι πλήρη ἢ χρήζουν περαιτέρω, ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς πλευρᾶς, ἐρεῦνης.

Παρὰ ταῦτα ἐκρίθη σκόπιμον νὰ μνημονευθοῦν ἐνταῦθα, διὰ νὰ δοθῆ ἡ εὐκαιρία εἰς τοὺς περὶ ταῦτα ἀσχολουμένους νὰ διερευνήσουν ταῦτα πρὸς πλήρη ἀποσαφήνισίν των.

II. Η ΜΗΚΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΟΠΙΟΝ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ

A. ΕΚ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Πρώτη γραπτὴ μαρτυρία περὶ μήκωνος εἶναι ἡ τοῦ Ἡσιόδου (8^{ος} π.Χ. αἰών), ὅστις ἀναφέρει ὅτι περὶ τὴν περιοχὴν τῆς Κορίνθου ὑπῆρχε πόλις ὑπὸ τὸ ὄνομα Μ η κ ὠ ν η ¹:

*Καὶ γὰρ ὅτ' ἐκρίνοντο θεοὶ θνητοὶ τ' ἄνθρωποι
Μηκῶνῃ, τότε ἔπειτα μέγαν βοῦν πρόφρονι θυμῷ
δασσάμενος προύθηκε, Διὸς νόον ἐξαπαφίσκων.*

Αὕτη, κατὰ τοὺς σχολιαστὰς του ², ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τῶν πολλῶν γενομένων ἐκεῖ καλλιεργείων μήκωνος, κατ' ἄλλους ὅμως ἐκ τοῦ ὅτι ἐκεῖ πρῶτον εὔρεν ἡ Δημήτηρ τὸν καρπὸν τῆς μήκωνος ³.

Τὸ προϊστορικὸν τοῦτο ὄνομα τῆς πόλεως, ἣτις παλαιότερον ἐκαλεῖτο Αἰ γ ι α λ ε ῖ ς, Αἰ γ ι ἄ λ η, Αἰ γ ι ἄ λ ε ι α ἢ Αἰ γ ι α λ ο ῖ, ἀντικατεστάθη ἐν συνεχείᾳ διὰ τοῦ Σ ι κ υ ῶ ν ⁴.

Ἡ μήκων ἀναφέρεται ὡσαύτως ὡς φυομένη εἰς τὸν κῆπον τῆς Ἐ κ ἄ τ η ς παρὰ τὴν Κολχίδα, ὡς περιγράφεται εἰς τὰ Ἀργοναυτικά ⁵:

*Ἐν δὲ πόαι ρίξῃσι κατηρεφῆες χθαμαλῆσιν,
ἀσφόδελος, κλύμενός τε καὶ εὐειδῆς ἀδιάντος.*

.....

1 ΗΣΙΟΔΟΥ Θεογονία στ. 535-537.

2 ΗΣΙΟΔΟΥ Θεογονία, Ἔκδοσις Ζωγραφείου Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης ἐξ ἑρμηνείας Καρόλου Σίττλ, στ. 535-537 (Κωνσταντινούπολις 1889).

3 ΜΕΓ. ΕΤΥΜ. ἐν λ. Κατὰ τὸν ΣΤΕΦ. ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ἐν λ. Σικυῶν ἢ Μηκῶνῃ ἐκαλεῖτο καὶ Τελχινία.

4 Τὴν δὲ Σικυῶνα πρότερον Μηκῶνῃ ἐκάλεον, ἔτι δὲ πρότερον Αἰγιαλεῖς... Ταύτης δὲ τῆς χώρας τὸ μὲν παλαιὸν Ἴωνες ἐκράτουν ἐξ Ἀθηναίων τὸ γένος ὄντες, ἐκαλεῖτο δὲ τὸ μὲν παλαιὸν Αἰγιάλεια καὶ οἱ ἐνοικοῦντες Αἰγιαλεῖς, ὕστερον δ' ἀπ' ἐκείνων Ἴωνία, καθάπερ καὶ ἡ Ἀττική, ἀπὸ Ἴωνος τοῦ Ζεῦθου. ΣΤΡΑΒ. VIII c. 382.

...Ἀπὸ τοῦτου (Σικυῶνος) βασιλεύσαντος ἡ γῆ Σικυωνία καὶ Σικυῶν ἀντι Αἰγιάλης ἢ πόλις ὀνομάσθη. Σικυῶνα δὲ οὐ Μαραθῶνος τοῦ Ἐπωπέως, Μητίονος δὲ εἶναι τοῦ Ἐρεχθίδος φασίν. ὁμολογεῖ δὲ σφισι καὶ Ἄσιος, ἐπεὶ Ἡσιόδός γε καὶ Ἴβυκος, ὁ μὲν ἐποίησεν ὡς Ἐρεχθίδος εἶη Σικυῶν, Ἴβυκος δὲ εἶναι Πέλοπος φησιν αὐτόν. ΠΑΥΣ. II 6. 5.

Σικυῶνιοι δὲ—οἱτοὶ γὰρ ταύτη Κορινθίοις εἰσὶν ὁμοροί— περὶ τῆς χώρας τῆς σφετέρας λέγουσιν ὡς Αἰγιαλεῖς αὐτόχθων πρῶτος ἐν αὐτῇ γένοιτο, καὶ Πελοποννήσου δὲ ὅσον ἔτι καλεῖται καὶ νῦν Αἰγιαλὸς ἀπ' ἐκείνου βασιλεύσαντος ὀνομασθῆναι, καὶ Αἰγιάλειαν αὐτὸν οἰκίσει πρῶτον ἐν τῷ πεδίῳ πόλιν. ΠΑΥΣ. II 5. 6.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦ VICTOR HERN, Kulturpflanzen u. Haustiere in ihrem Übergang aus Asien nach Griechenland u. Italien sowie in das übrige Europa (Ἐκδ. Otto Schrader, Hildesheim 1963) καὶ ἐν σ. 316, ἀποδίδεται τὸ ὄνομα τῆς Σικυῶνος γερμανιστὶ διὰ τῆς λέξεως «Gurkenstadt», δηλ. πόλις τοῦ σίκυος (= ἄγγουριου). Ἡ ἔτυμολογία ἐνταῦθα, ὡς ἤδη ἐξετέθη, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν λέξιν σίκυος (τοῦ ὁποίου τὸ ἡμερον εἶδος ἀποδίδεται γερμανιστὶ διὰ τῆς λέξεως «Gurken»), οὕτως ὥστε ἡ ἀπόδοσις αὕτη νὰ εὐσταθῆ, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τοῦ ἥρωος Σικυῶνος, ὡς ἤδη ἐξετέθη.

5 JON. GOTTLIB SCHNEIDER, Ὁρφῆος Ἀργοναυτικά, 1803, στ. 914.

σμίλαξ ἠδὲ χαμαίμηλον, μήκων τε μέλαινα
ἀλκέα, καὶ πάνακες καὶ κάλπασον, ἠδ' ἀκόνιτον,
ἄλλα τε δηλήεντα κατὰ χθόνα πολλὰ πεφύκει.

Ὁ Ὅμηρος εἰς τὴν Ἰλιάδα ¹ ἀναφέρει ἐπίσης τὴν μήκωνα :
Μήκων δ' ὡς ἐτέρωσε κάρη βάλεν, ἦτ' ἐνὶ κήπῳ,
καρπῷ βροιδομένη νοτίησί τε εἰαρινῆσιν.

Εἰς τὴν Ὀδύσειαν ² ἀναφέρει τὴν ὑπαρξιν φαρμάκου τινός, τοῦ νηπενθοῦς, τὸ ὁποῖον ἐχορήγησεν ἡ Ἑλένη τοῦ Μενελάου εἰς τὸν Τηλέμαχον, διὰ νὰ λησμονήσῃ τὸν πόνον του. Τοῦτο ἐγνώρισεν αὕτη παρὰ τῆς Αἰγυπτίας Πολυδάμνας, συζύγου τοῦ Θῶνος, εἰς ἣν πλεῖστα φάρμακα φέρει ἡ ζεΐδωρος γῆ, πολλὰ χρήσιμα μεμειγμένα μετ' ἄλλων καὶ πολλὰ κακά :

ἀτύκ' ἄρ' εἰς οἶνον βάλε φάρμακον, ἐνθεν ἔπινον,
νηπενθές, τ' ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθον ἀπάντων

· · · · ·
τοῖα Διὸς θυγάτηρ ἔχε φάρμακα μητιόεντα
ἐσθλά, τὰ οἱ Πολύδαμνα πόρον Θῶνος παράκοιτις
Αἰγυπτίη, τῇ πλεῖστα φέρει ζεΐδωρος ἄρουρα
φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλά μεμειγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά.

Ὁ Θεόφραστος ³, ἀναφέρων τὰ ἀνωτέρω, λέγει, ὅτι δὲν ὑπάρχει φυτὸν ἔχον τὰς ιδιότητες τοῦ νηπενθοῦς. Φαίνεται ὅτι οὗτος ἢ θὰ ἠγνόει τοῦτο ἢ θὰ ἀμφέβαλλε διὰ τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ, γράφων, ὅτι εἰκόασιν ὡσπερ ὑπὸ τῶν ποιητῶν ὑποδεδειχθαι.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο πρεσβεύεται καὶ ὑπὸ ἄλλων ἀρχαιότερων ἢ νεωτέρων συγγραφέων, πιστευόντων ὅτι ὑπὸ τὸ ἀλληγορικὸν ὄνομα νηπενθές νοοῦνται τὰ θέλητρα καὶ ἡ χάρις τῆς Ἑλένης τοῦ Μενελάου ⁴.

Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ⁵, πλὴν τῶν ἀνωτέρω, συμπληρώνει ὅτι λέγεται ὅτι καὶ σήμερον αἱ γυναῖκες τῆς Αἰγύπτου χρησιμοποιοῦν τοῦτο, διότι μόνον αἱ Διοσπολίτιδες ἔχουν εὖρει ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων τὸ φάρμακον τοῦτο τῆς ὀργῆς καὶ τῆς λύπης. Ἐπὶ τοῦ νηπενθοῦς τοῦ Ὀμήρου θέλομεν ἐπανέλθει εἰς ἴδιον κεφάλαιον.

Ὁ ριζοτόμος Θρασύας ὁ ἐκ Μαντινείας, ὡς ἀναφέρει ὁ Θεόφραστος ⁶, γράφει ὅτι διὰ τῶν ὀπῶν μήκωνος καὶ κωνείου δύναται κανεῖς νὰ ἐπιτύχῃ ταχὺν καὶ ἀνώδυνον θάνατον.

Ὁ Ἱπποκράτης (460 - 377 ἢ 355 π.Χ.) ἀναφέρει πολλαχοῦ τὴν μήκωνα, χρησιμοποιοῦμένην πρὸς παρασκευὴν φαρμακευτικῶν σκευασμάτων.

1 Θ 306 - 307.

2 ι 220 - 232.

3 ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ, Ἱστορία Φυτῶν ΙΧ 15. 1.

4 ΕΜΜ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, Τὸ Νηπενθές τοῦ Ὀμήρου, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1952, σ. 541-553.

5 Ι 97. 30: Τὸ γὰρ νηπενθές φάρμακον, δ λαβεῖν φησιν ὁ ποιητὴς τὴν Ἑλένην ἐκ τῶν Αἰγυπτίων Θηβῶν παρὰ Πολυδάμνης τῆς Θῶνος γυναίκος, ἀκριβῶς ἐξητακῶς φαίνεται· ἔτι γὰρ καὶ νῦν τὰς ἐν ταύτῃ γυναῖκας τῇ προεπιρημέ-

νη δυνάμει χρῆσθαι λέγουσι, καὶ παρὰ μόναις ταῖς Διοσπολίτιδι ἐκ παλαιῶν χρόνων ὀργῆς καὶ λύπης φάρμακον εὐρησθαι φασί, τὰς δὲ Θήβας καὶ Διόσπολιν τὴν αὐτὴν ὑπάρχειν.

6 Ἑ.ἀ. Ι 9. 16. 8:... ὥστε ραδίαν ποιεῖν καὶ ἄπονον τὴν ἀπόλυτον τοῖς ὁποῖς χρώμενος κωνείου τε καὶ μήκωνος καὶ ἐτέρων τοιούτων ὥστε εὐογκον εἶναι σφόδρα καὶ μικρόν, ὅσον εἰς δραχμῆς ὀκλήν.

Διακρίνει τὴν λευκήν, τὴν πυρροῦθρον καὶ τὴν μέλαιναν.

Θεραπευτικῶς ἀναφέρει τὴν ἀπαλήν (= ἄωρον)¹, τὴν ὄριμον² καὶ τὴν ὀπτὴν³.

Ἀναφέρει ἐπίσης τὸ μηκόνιον⁴ ὡς ὑπνωτικόν, ναρκωτικόν καὶ στυπτικόν φάρμακον ἀφ' ἐνὸς καὶ ὡς καθαρτικόν ἀφ' ἑτέρου⁵.

Ἀναφέρει τέλος τὰς ὑπνωτικὰς ιδιότητες τοῦ ὀποῦ τῆς μήκωνος, ἣν ὀνομάζει ὑπνωτικήν, ὡς καὶ τὴν μεγάλην θρεπτικὴν σημασίαν τῶν σπερμάτων αὐτῆς.

Τὴν μήκωνα ἀπαντῶμεν καὶ παρ' Ἀριστοτέλει (384-322 π.Χ.), ἔνθα ἀναφέρεται ὡς ὑπνωτικόν⁶, ὁ ἐπιστημονικὸς ὅμως χαρακτηρισμὸς τοῦ εἶδους ταύτης δὲν εἶναι ἐφικτός.

Ὁ Θεόφραστος (372-287 π.Χ.) ἀναφέρει ἐπίσης πολλαχοῦ τὴν μήκωνα⁷, διακρίνων τὴν μέλαιναν ἢ κερατίτιδα⁸, τὴν ροιάδα⁹ καὶ τὴν Ἡρακλείαν¹⁰.

Τὰ τρία ὡς ἄνω ἤδη μήκωνος, κατὰ τοὺς μελετητὰς του¹¹, ἀποδίδονται μᾶλλον εἰς ἄλλα εἶδη μήκωνος, οὐχὶ δὲ εἰς μήκωνα τὴν ὑπνοφόρον. Οὐχ ἦττον ὅμως σαφῶς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐμφαίνεται ὅτι ἐκ τῆς κωδίας κλπ. τῆς μήκωνος, ὅταν αὕτη χαραχθῆ, ἐκρῆει ὀπός, ὅστις καὶ συλλέγεται.

Δέον ὄθεν νὰ ὑπάρχη παρ' αὐτῶ καὶ τὸ εἶδος *Paraver somniferum*, κατὰ τὴν γνώμην μας δὲ αὕτη εἶναι ἢ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ Φυτῶν Ἱστορία διαλαμβανομένη μήκων ἢ μεγίστη, ὡς ὁ ἴδιος ὁ Θεόφραστος τὴν χαρακτηρίζει¹².

Διὰ τὸν ὀπισμὸν γενικῶς (τὴν λῆψιν δηλ. τοῦ ὀποῦ ἐκ τῶν φυτῶν) γράφει ὅτι γίνεται ἀπὸ τῶν καυλῶν, ὡσπερ τοῦ τιθυμάλλου καὶ τῆς θριδακίνης καὶ σχεδὸν τῶν πλείστων ἢ ἀπὸ τῶν ριζῶν ἢ τρίτον ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, ὡσπερ τῆς μήκωνος· ταύτης γὰρ μόνης οὕτω, καὶ τοῦτ' ἴδιον αὐτῆς· τῶν μὲν οὖν καὶ αὐτόματος ὁ ὀπὸς συνίσταται δακρυώδης τις ὡσπερ καὶ τῆς τραγακάνθης· ταύτην γὰρ οὐδὲ τέμνειν ἐστί. τῶν δὲ πλείστων ἀπὸ τῆς ἐντομῆς ὧν ἐνίους μὲν εὐθὺς εἰς ἀγγεῖα συνάγουσιν ὡσπερ καὶ τὸν τοῦ τιθυμάλλου ἢ μμηκωνίου¹³, καλοῦσι γὰρ ἀμφοτέρως καὶ ἀπλῶς ὅσα πολύοπα τυγχάνει.

1 Oeuvres complètes d'Hippocrate, Περὶ τῶν ἐν-
τὸς παθῶν, κεφ. 12 (Ἔκδ. Littre. Παρίσιου 1840/1849).

2 Αὐτόθι Περὶ γυναικείων, κεφ. 192.

3 Αὐτόθι Περὶ γυναικείων φύσεως, κεφ. 58.

4 Αὐτόθι Περὶ Ἐπιδημιῶν II, κεφ. 118. Περὶ Διαί-
της, κεφ. 39. Περὶ γυναικείων φύσεως, κεφ. 33. Περὶ
γυναικείων, κεφ. 20.

5 Σημειοῦμεν ὅτι ἡ ἀντίφρασις αὕτη, στυπτικόν καὶ
καθαρτικόν, ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα μηκώ-
νιον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐφέρετο καὶ ὁ ὀπὸς τοῦ
τιθυμάλλου (εἶδους τινὸς εὐφορβίου, πιθανῶς τοῦ
Euphorbium replus L.). Ὁ ΠΛΙΝΙΟΣ (23-79 μ.Χ.)
NH XX 76. 19. 53 ἀναφέρει ὅτι ὁ ὀπὸς τοῦ τιθυμάλ-
λου καὶ τῆς μήκωνος εἶχον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι
τὸ αὐτὸ ὄνομα (μηκόνιον). Εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις
χρησιμοποιεῖ τὴν ὀνομασίαν ὀπιον διὰ τὸν ὀπὸν
τῆς μήκωνος, ἧς περιγράφει ἀμφοτέρω τὰ σκευάσματα,

δηλ. τὸν ὀπὸν ταύτης, τὸ ὀπιον, τοῦ ὀποῦ περι-
γράφει καὶ τὸν τρόπον παρασκευῆς καὶ τὸ ἐκχύλι-
σμα αὐτῆς, τὸ μηκόνιον.

6 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Μικρὰ Φυσικά, 456b, 30 καὶ Τῶν
περὶ τὰ ζῷα Ἱστοριῶν I 627b, 18.

7 Ἔ.ἀ. I 1. 9. 4.—1. 11. 2.—1. 12. 2.—4. 8. 7 καὶ
10.—4. 10. 3.—9. 8. 2 καὶ II 2. 12. 1.—4. 15. 2.

8 Ἔ.ἀ. I 9. 11. 9.—9. 12. 3.

9 Ἔ.ἀ. I 9. 12. 4.

10 Ἔ.ἀ. I 9. 12. 5.—9. 16. 8.

11 ALEX TSCHIRSCH, *Pharmakognosie*, III/I, 1923,
σ. 645.

12 Ἔ.ἀ. I 4. 8. 10.

13 Αὐτόθι I 9. 8. 2. Ἐν τῇ ἀνωτέρω περιχοπῇ χαρα-
κτηρίζεται ὡς μηκόνιον αὐτὸς οὗτος ὁ ὀπὸς τῆς
μήκωνος, δηλαδὴ τὸ ὀπιον.

Ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός (340 π.Χ.) γράφων εἰς τὸ Περὶ Πολιτειῶν¹ βιβλίον τοῦ περὶ τοῦ «Κείου ἔθιμου»², ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: *Οὔσης δὲ ὑγιεινῆς τῆς νήσου καὶ εὐγῆρων τῶν ἀνθρώπων, μάλιστα δὲ τῶν γυναικῶν, οὐ περιμένουσι γεραιοὶ τελευτᾶν, ἀλλὰ πρὶν ἀσθενῆσαι ἢ πηρωθῆναι τι, οἱ μὲν μήκωνι οἱ δὲ κωνεῖω ἑαυτοὺς ἐξάγουσιν*³.

Ὁ Θεόκριτος⁴ (310 - 245 π.Χ.) εἰς τὰ Εἰδύλλιά του, ὁμιλῶν διὰ τὸν ναὸν τῆς θεᾶς Δήμητρος τῆς Ἀλωίδος, λέγει ὅτι αὕτη ἐκράτει εἰς τὰς χεῖράς της μήκωνας.

Ὁ Διοκλῆς ὁ Καρύστιος (4^{ος} αἰὼν π.Χ.) καὶ ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ταραντῖνος (3^{ος} αἰὼν π.Χ.) ἀναφέρεται ὅτι ἐχρησιμοποιοῦν τὸν ὀπὸν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως ἐξηκριβωμένον⁵.

Ὁ Διαγόρας⁶, ὁ ὑπομνηματιστὴς τοῦ Ἱπποκράτους (3^{ος} αἰὼν π.Χ.), λέγει ὅτι ὁ Ἐρασίστρατος, ὁ ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σχολῆς (304 - 257 π.Χ.), ἀπεδοκίμαζε τὴν χρῆσιν τοῦ ὀποῦ ἐπὶ ὤταλιων⁷ καὶ ὀφθαλμικῶν παθήσεων διὰ τὸ ἀμβλυωπῆ εἶναι καὶ καρωτικόν, ἐνῶ ὁ Μνησίδημος θεωρεῖ ὡς μόνην χρῆσιν τοῦ τὴν κατ' ὄσφρησιν εἰς ὕπνον ἀρμόζουσαν, ἄλλως δὲ ἐπιβλαβῆ τυγχάνειν, τὰ ὁποῖα, ὡς προσθέτει ὁ Διοσκουρίδης, ἐλεγχόμενα ἐκ τῆς πείρας εἶναι ψευδῆ.

Κατὰ τὸν Πλίνιον τόσον ὁ Διαγόρας ὅσον καὶ ὁ Ἐρασίστρατος ἀπέρριπτον τὴν χρῆσιν τοῦ ὀπίου ἐπὶ ὤταλιων καὶ ἐθεώρουν τοῦτο ὡς ἰσχυρὸν δηλητήριον. Κατὰ τὸν Διαγόραν ἢ ἐκ τῆς μήκωνος λήψις τοῦ ὀπίου ἐγένετο κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνθήσεως.

Ὁ Ἀνδρέας ὁ Καρύστιος (3^{ος} αἰὼν π.Χ.)⁸, ἰατρὸς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλοπάτορος, ἀναφέρει ὅτι ὡς λέγουσι, εἰ μὴ ἐδολοῦτο, ἐτυφλοῦντο ἀν οἱ χριόμενοι δι' αὐτοῦ.

Ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ἀναφέρεται ὡσαύτως ἡ νοθεία τοῦ ὀπίου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τοῦ καλουμένου αἰγυπτιακοῦ, ἐνῶ βραδύτερον ἀπαντᾶται τοῦτο καὶ ὡς κυρηναϊκὸν (Opium cyrenaicum) καὶ ὡς θηβαϊκὸν (Opium thebaicum)⁹.

1 Fr. Hist. Gr. II, 215, ἀπόσπ. IX 3.

2 Ὡς Κεῖτον ἔθιμον εἶναι γνωστὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς εὐθανασίας ἐν τῇ νήσῳ Κέω, ἐφηροῦζετο δὲ καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς. Κατὰ τοῦτο οἱ ὑπερβαίνοντες ὠρισμένην ἡλικίαν, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐκ τοῦ γήρατος νόσων καὶ ὀδύνων, ἐτερμάτιζον ἐθελουσίως τὸν βίον των, πίνοντες δηλητήριον μετὰ πανηγυρικὸν συμπόσιον. Πρβλ. καὶ VALER. MAX. II 6. 8 καὶ GABRIEL WELTER, Ἀριστείδης νομοθέτης τῆς Κέω, Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1953 - 54, τ. Γ', σ. 158-159.

3 Οἱ πλείστοι τῶν συγγραφέων ἀναφέρουν ὡς μέσον εὐθανασίας κατὰ τὸ Κεῖον ἔθιμον τὸ κώνειον. Πάντως, ὡς ἐν σ. 82 ἀναφέρεται, ὁ Θρασύας ὁ ἐκ Μαντινείας λέγει ὅτι διὰ τῶν ὀπῶν μήκωνος καὶ κωνεῖου δύναται κανεῖς νὰ ἐπιτύχῃ ταχὺν καὶ ἀνώδυνον θάνατον, τοῦθ' ὅπερ συμπύπτει πρὸς τὴν ἀνωτέρω παρὰ τῶν Κεῖων χρῆσιν τῆς μήκωνος. Ὁ ΠΛΙΝΙΟΣ (ἔ.ἀ.) ἀφ' ἑτέρου ἀναφέρει δι' ὀπίου αὐτοκτονίαν πραιτωριανοῦ, κατατροχομένου ὑπὸ νοσήματος ὀδυνηροῦ.

4 I Θαλύσια, στίχ. 157: *Δράγματα καὶ μάκωνας ἐν ἀμφοτέροιαι ἐχουσα*. Ἐκ τοῦ δωρικοῦ τούτου τύπου «μάκων» προέρχεται προφανῶς καὶ ἡ σήμερον εἰς πολλὰς

περιοχὰς τῆς χώρας μας ἀπαντῶσα λαϊκὴ ὀνομασία τοῦ φυτοῦ μάκος.

5 ALEX TSCHIRCH, ἔ.ἀ. III/I, σ. 645.

6 ΠΕΔΑΚΙΟΥ (ἀνάγν. ΠΕΔΑΝΙΟΥ) ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΟΥ ΤΟΥ ΑΝΑΖΑΡΒΕΩΣ, Τὰ σφζόμενα Ἀπαντα. Ἐκδ. Andree Wecheli, σ. 267. Ἀντιθέτως εἰς ἄλλας ἐκδόσεις τοῦ Διοσκουρίδου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Διαγόρας λέγει ὅτι ὁ Ἐρασίστρατος ἀπεδοκίμαζε τὴν χρῆσιν ἐπὶ... [ΠΕΔΑΝΙ ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΙΣ ΑΝΑΖΑΡΒΗ, De materia Medica I 64. 6 (ἔκδ. Max Wellmann Βερολίνον, 1958)].

7 Ὑπὸ τῶν HONORKA καὶ KRONFELD (Vergleichende Volksmedizin, σ. 310) διατυπῶνται ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Διαγόρας ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος μελετήσας τὴν ἐκ τῆς μήκωνος λήψιν τοῦ ὀπίου. Ὁ BERENDES (Die Pharmazie bei den alten Kulturvölkern, I, 143) θεωρεῖ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐσφαλμένην, διότι ὁ ἀνωτέρω ἐκ Κύπρου ἰατρὸς Διαγόρας, ζῆσας τὸν 3^{ον} π.Χ. αἰῶνα, συγγέεται πρὸς τὸν ἐκ Μήλου Διαγόραν τὸν Ἀθειστήν, ζῆσαντα κατὰ τὸ τελευταῖον ἡμισυ τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Πρβλ. καὶ τὰ κατωτέρω περὶ Πλινίου ἀναφερόμενα.

8 ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΗΣ ἔ.ἀ. I 64. 6.

9 ALEX TSCHIRCH, ἔ.ἀ. III/I, σ. 645.

Ὁ Νίκανδρος ὁ Κολοφώνιος (197-130 μ.Χ.) ἀναφέρει τὴν μήκωνα¹ καὶ τὸν ταύτης ὄπὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα δάκρυ μήκωνος² περιγράφει δὲ καὶ τὴν ἐπενέργειαν τοῦ ὄπου.

Ὁ Διοσκουρίδης (40-90 π.Χ.) ἀναφέρει πλείονα εἶδη μήκωνος καὶ δὴ:

1. *Μήκωνα τὴν ροιάδα*³, ὀνομαζομένην οὕτω διὰ τὸ ταχέως τὸ ἄνθος ἀποβάλλειν, συμπληροῖ δὲ ὅτι κέκτηται ὑπνωτικὰς ἰδιότητας.

2. *Μήκωνα τὴν ἡμερον*⁴ καὶ *κηπευτήν*, ἣς τὸ σπέρμα ἀρτοποιεῖται, διὰ δὲ τὴν μετὰ ἐπιμήκους κεφαλίου καὶ λευκοῦ σπέρματος, ὅτι καλεῖται *θυλακίτις*.

Ἀναφέρει ἐπίσης τὴν ἀγρίαν μὲ ἐγκαθημένην καὶ ἐπιμήκη κωδίαν καὶ μέλαν σπέρμα, ἣτις ὀνομάζεται καὶ *πιθίτις*, ὑπὸ ἐνίων δὲ ροιάς καὶ αὐτὴ διὰ τὸ ρεῖν ἐξ αὐτῆς τὸν ὄπὸν, τρίτην δὲ ἀγριωτέραν καὶ φαρμακωδεστέραν, μακροτέραν τούτων, ἔχουσιν κωδίαν ἐπιμήκη.

Τὰ φύλλα καὶ αἱ κωδίαι τούτων ἐψηθεῖσαι ἐν ὕδατι, ὡς γράφει, ὑπνοποιοῦσι διὰ τὸν ὄπὸν ἀναφέρει ὅτι *ψύχων ἐπὶ πλέον καὶ παχύνων καὶ ξηραίνων, ληφθεὶς βραχὺς ὅσον ὄροβος, ἀνώδυνός ἐστι καὶ ὑπνοποιός καὶ πεπτικός, βοηθῶν βηξὶ καὶ κοιλιακαῖς διαθέσει πλείων δὲ ποθεὶς βαπτίζει ὑπνω ληθαργωδῶς καὶ ἀναιρεῖ*.

Κράτιστον χαρακτηρίζει τὸν πυκνὸν βαρὺν ἐν τε τῇ ὁσμῇ, καρωτικόν, πικρὸν ἐν τῇ γεύσει.

Περαιτέρω ἀναφέρει τρόπους λήψεως τοῦ ὄπου γράφων ὅτι:

α. Ἄλλοι κόπτουν τὰ φύλλα καὶ τὰς κωδίας ἐκθλίβοντες διὰ πιάστρου καὶ τρίβοντες ἐν θυῖα ἀναπλάττουσι τροχίσκους, τοῦτο δέ, λέγει, καλεῖται *μηκώνιον* καὶ εἶναι ἀδρανέστερον τοῦ ὄπιου.

β. Διὰ χαραγῆς τοῦ καρποῦ διὰ μαχαιριδίου μετὰ τὸ τὰς δρόσους ἀνι-

1 ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ (ἔκδ. A.S.F. Gow - A. F. Scholfield, Cambridge 1953) Γεωργικὰ ἀπόσπ. 74 στ. 43 ἐ.

Καὶ δ' αὐτῆς μήκωνος...

...ἀπὸ πλαταγῶνια βάλλοις,
ἄβρωτον κώδειαν ὄφρα κνώπεσι φυλάξῃ
φυλλάσιν ἢ γὰρ πάντα διοιγομένησιν ἐφίξει
ἐρπετά, τὴν δὲ δρόσοισιν εἰσκομένην βοτέονται
κώδειαν καρποῦ μελιχροτέρον πλήθουσαν.
θρίων δ' οἰχομένων ῥέα μὲν φλόγες, ἄλλοτε ριπαὶ
πῆξαν σάρκα τυπήσιν· τὰ δ' οὐ βάσιν ἐστήριξαν
[θροῖα δ' οὐ λέγει τὰ τῆς συκῆς, ἀλλὰ τὰ τῆς μήκωνος].

(Ἡ ἐντὸς ἀγκυλῶν προσθήκη ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Kaibel, 1962, ἐκδόσεως τοῦ ΑΘΗΝΑΙΟΥ ἐν XV 684a).

Θηριεκά

Ἄγρει μὲν ὀλίγαις μῆκωνίσι ῥάμον ἐίσην
ἐροσμένην, ἀργῆτι δ' αἰεὶ περιδέδρομεν ἄνηθ'.

(στ. 630 ἐ.)

μηδ' ἀπαρίνη

μηδ' εἰ κουλυβάτεια περιβρίθουσά τε μήκων
θυλακίς ἢ ἐπιτηλὶς ἐπὶ χροαίσησιν ἀπειή.

(στ. 850 ἐ.)

Ἐν καὶ μήκωνος φιαρῆς ὄπὸν, ἀμφὶ καὶ ἄγνω
σπέρματα βάλαμόν τε καὶ ἐν κινάμοιο βαλέσθαι

(στ. 946 ἐ.)

2 ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ Ἀλεξίφάρμακα, στ. 431-436.

... ἤρκεσε δ' αὐτῆν

εὐάγλις κώδεια νέον σκορόδοιο ποθεῖσα.

Καὶ τε σὺ μήκωνος κεβληγόνου ὀπότε δάκρυ
πίνασιν πεπύθιο καθυπνέας· ἀμφὶ γὰρ ἄκρα
γυῖα καταψύχουσι, τὰ δ' οὐκ ἀναπίνταται ὅσοι
ἀλλ' αὐτως βλεφάροισιν ἀκινήντα δέδην...

Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο παρέχεται μετάφρασις ὑπὸ Εὐτεκνίου τοῦ Σοφιστοῦ (ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ, ἔκδ. Florentina ex Officina Mōnckiana, 1763, σ. 430): *Μήκων δε τῆς ἐν κεφαλῇ φερομένης το σπερμα οἱ τοῦ ὄπου πεπωκοτες πασχουσι τοιαυτε καθυπνουσι πολλα. ἐπισι τὰ ἄκρα αὐτων ψυγμος, τους ὀφθαλμους κεκλειωνους ἔχουσι. ἰδρουσιν ἀθροον...* (Ἀποδίδεται τὸ κείμενον ὡς ἔχει ἀτόμως) Ἐπὶ τὸ αὐτὸ λατινικὸν ὄνομα (*Lacryma Papaveris*) ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ ΚΕΛΣΟΥ (1ος μ.Χ. αἰ.) χρησιμοποιούμενον ὡς ἀντίδοτον, ὑπνωτικὸν καὶ παυσίπονον καταπότιον.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ SCRIBONIUS LARGUS (1ος μ.Χ. αἰ.) διαστέλλει τὸ ὄπιον (γαλακτώδης ὁ πὸς) ἀπὸ τὸ *μηκώνιον*, ὅπερ κατ' αὐτὸν ἦτο ἐκχύλισμα φύλλων (*Compositiones medicamentorum*, σ. 21-22. ἔκδ. Helmreich, Λειψία 1887).

3 ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΗΣ ἔ.δ. III 63. 1 καὶ 3.

4 Αὐτόθι IV 64. 1-7.

κμασθηναί περιγράφειν μαχαιρίφ τον άστερίσκον, ώς μή εις τὸ ἐντὸς διατρῆσαι καὶ ἐκ πλαγίου δὲ τὰς κωδύας ἀπ' εὐθείας ἐντέμνειν ἐξ ἐπιπολῆς καὶ ἀναψᾶν¹, τὸ δάκρυον ἐπερχόμενον δακτύλῳ εἰς μύακα καὶ πάλιν ἐπιπορεύεσθαι μετ' οὐ πολὺ².

3. Μήκωνα τὴν κερατίτιδα³, παράλιον, ἀγρίαν ἢ παραθαλάσσιον.

4. Μήκωνα τὴν ἀφρώδη, ὑπὸ τινων Ἑρακλείαν κληθεῖσαν⁴.

Κατὰ τὸν μελετητὴν τοῦ Κωνσταντινοπολιτικοῦ Κώδικος τοῦ Διοσκουρίδου καθηγητὴν ΕΜΜ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ⁵ ἢ μήκων ἢ ἡμερος ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν *Paraver somniferum*, ἢ μήκων ἢ ἀγρία πρὸς τὴν *P. orientalis*, ἢ μήκων ἢ ροιάς πρὸς τὴν *P. hybridus*, ἢ μήκων ἢ ἀφρώδης πρὸς τὴν *Gratiola officinalis* καὶ ἢ μήκων ἢ κερατίτις πρὸς τὸ *Glaucium luteum*.

Ὁ Γαληνὸς (2^{ος} μ.Χ. αἰών) εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ ἔργου του⁶ ἀναφέρει τὴν μήκωνα καὶ δὴ πλείονα εἶδη ταύτης⁷ καὶ τὰ εἰς τὸ σπέρμα ταύτης ἀφορῶντα⁸, διὰ μακρῶν δὲ ὀμιλεῖ περὶ τοῦ ὁποῦ ταύτης εἰθισμένον ὑπὸ τῶν ἰατρῶν ὄπιον ἰδίως ὀνομάζεσθαι⁹.

Ἀναφέρει ὡσαύτως¹⁰ ὅτι λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ ὀπὸς αὐτῆς ἀπορρεῖ, ὀνομάσθη ὑπὸ τινων ροιάς. Εἰς τὸ κεφάλαιον Φίλωνος Ἀντίδοτον γράφει ὅτι ὁ Φίλων λέγει ὅτι ἡ ἐτυμολογίσις του δέον νὰ θεωρηθῇ προερχομένη ἐκ τῆς «Ὀ φωνῆς» καὶ τῆς λέξεως «πίον»¹¹, συνάγων τοῦτο ἐκ τοῦ γραφομένου

Πιον δὲ γράφαι ἄρθρον βάλε πρῶτον ἐπ' αὐτῷ

Ἄρρεν ἐνὶ δραγμαῖς πέντε δις ἐλκόμενον,

ὄπερ κατὰ τὸν Γαληνὸν ἐσήμαινε λάβε ὀπίου δραχμὰς δέκα.

Περαιτέρω ἀναφέρει ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρῆσίν του¹²: Τὸ μὲν οὖν ὄπιον ἰσχυρότατον ἐστὶ τῶν ναρκούντων τὴν αἴσθησιν, ὑπνον τε καρῶδη φερόντων. ἐργάζεται δὲ ταῦτα καὶ μόνον ἐφήματι δευθὲν, εἶτα ἀναληφθὲν διὰ κροκύδος καὶ εἰς ἔδραν ἐντιθέμενον, ἐπιχρῶμένον τε τῷ μετώπῳ καὶ τοῖς μυκτηρῆσιν ἐγχερόμενον. ἐὰν δὲ μετὰ ἐτέρου τινὸς τῶν πρᾶνόντων τὴν δύναμιν αὐτοῦ μίχθῃ, μετριώτατον ἐργάζεσθαι ταῦτα.

Ὁ Ἀθήναιος (2^{ος} μ.Χ. αἰών) ἀναφέρει ἐπίσης πλειστάκις τὴν μήκωνα¹³.

1 Κατὰ τὴν ἔκδοσιν Α. Wecheli ἐκτέμνειν καὶ ἀποψᾶν.

2 ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔΗΣ ἔ.ἀ. IV 64. 7.

3 Αὐτόθι IV 65.

4 Αὐτόθι IV 66.

5 ΕΜΜ. Ι. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ἐν ΑΛΕΧ ΤΣΧΙΡΧ, Pharmakognosie², τόμ. I/III, Leipzig 1923, σ. 1309, καὶ αὐτοτελῶς. Συγκριτικὴ μελέτη τῶν ἐπὶ τοῦ Κωνσταντινοπολιτικοῦ Κώδικος τοῦ Διοσκουρίδου ἀπεικονισμένων φυτικῶν φαρμάκων, Ἀθήναι 1921. Ἐν τῇ αὐτῇ μελέτῃ ἀναφέρονται καὶ τὰ ὑπὸ προγενεστέρων μελετητῶν (COHN, DAUBENN, BONNET, SIBTHORP) καθορισθέντα ὡς ἀντιστοιχοῦντα εἶδη. Ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Διοσκουρίδου ἀναφερομένων εἰδῶν ἠσχολήθη καὶ ὁ J. BERENDES εἰς τὸ ἔργον του *Arzneimittellehre des Dioskurides*, Stuttgart 1902, σ. 397-401.

6 CLAUDII GALENI, *Medicorum Graecorum opera quae existant*, Lipsiae 1826.

7 Αὐτόθι τ. XII 72.

8 Αὐτόθι τ. I 548.

9 Αὐτόθι τ. XIII 272.

10 Αὐτόθι τ. XII 72.

11 Πιον=τὸ λίπος.

12 Αὐτόθι τ. XIII 273.

13 Νίκανδρος παρ' ΑΘΗΝΑΙΩΙ XV 683 - 684a (ἔκδ. Kaibel 1962) καὶ ΝΙΚΑΝΔΡΟΥ Γεωργικά ἀπόσπ. 74 στ. 43. Πρβ. ἄνωτ. σ. 85, σημ. 1.

Πολέμων παρ' ΑΘΗΝΑΙΩΙ (XI 478d):

Πολέμων δ' ἐν τῷ περὶ τοῦ Δίου κωδίου φησὶ «μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τελετὴν ποιεῖ καὶ αἰρεῖ τὰ ἐκ τῆς θαλάμης καὶ νέμει ὅσοι ἄνω τὸ κέρνος περιενηροχότες. τοῦτο δ' ἐστὶν ἀγγεῖον κεραμοῦν, ἔχον ἐν αὐτῷ πολλοὺς κοτυλίσκους κεκολλημένους· ἐνεῖαι δ' ἐν αὐτοῖς ὄρμινοι, μήκωνες λευκοί, πυροί, κριθαί, πισοί, λάθυροι, ὄχροι, φακοί, κύαμοι, ζεαί, βρόμος, παλάθιον, μέλι, ἔλαιον, οἶνος, γάλα, οἶον ἔριον ἄπλυτον. Ὁ δὲ τοῦτο βαστάσας, οἶον λιανοφορήσας,

Ο Πausανίας¹ (2^{ος} μ.Χ. αιώνας) αναφέρει ότι τὸ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος Φιλιππεῖον εἶχεν ὡς σύνδεσμον τῶν δοκῶν τῆς ὀροφῆς μήκωνα χαλκῆν, περαιτέρω δὲ ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης εἰς Σικυῶνα ὑπῆρχεν ἀγαλμα καθήμενον τῆς θεᾶς, τὸ ὁποῖον Κάναχος Σικυώνιος ἐποίησεν καὶ εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη εἰκονίζεται κρατοῦσα εἰς μὲν τὴν μίαν χεῖρα μήκωνα, εἰς δὲ τὴν ἑτέραν μῆλον².

Ο ΑLEX TSCHIRCH³ τοποθετεῖ τὴν χρῆσιν τοῦ ὀπίου κατά τὸν 4^{ον}-3^{ον} π.Χ. αἰῶνα, ἀναφέρει δὲ ὅτι, ὡς δηλοῖ τὸ ἑλληνικὸν τοῦ ὀνομα, οἱ Ῥωμαῖοι ἰατροὶ εἰσήγαγον τοῦτο ἐξ Ἑλλάδος ἢ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν.

*
* *

Ἐκ τῶν λατίνων συγγραφέων, πλὴν τῶν ἤδη συγκριτικῶς πρὸς Ἑλληνας συγγραφεῖς μνημονευθέντων, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὑπὸ Γαίου Πλινίου τοῦ Νεωτέρου ἀναφερόμενα.

Οὕτως ἀναφέρεται ὑπὸ τούτου⁴ ὅτι μήκων ἢ μέλαινα εἶναι ὑπνωτικὴ διὰ τοῦ ὀποῦ, ὃν παρέχει δι' ἐντομῆς τοῦ βλαστοῦ κατά τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνθήσεως κατά τὸν Διαγόρα, κατά τὸν JOLLAS ὅμως μετὰ τὴν ἀνθῆσιν, εἰς ὄραν ἤρεμον (τριῶρον μετὰ τὴν ἀνατολήν), ὅταν δηλαδὴ δὲν ὑπάρχει πλέον δρόσος ἐπὶ τῆς μήκωνος. Συνιστᾶται νὰ γίνωνται αἱ ἐντομαὶ εἰς τὸ κάτω τμήμα τῆς κωδίας καὶ τοῦ κάλυκος· εἶναι τὸ μόνον εἶδος, εἰς τὸ ὁποῖον αἱ ἐντομαὶ γίνονται ἐπὶ τῆς κωδίας. Ὁ ὀπός, ὡς παντὸς φυτοῦ, συλλέγεται ἐπὶ ἐρίου, ἢ, ἐὰν εἶναι ὀλίγος, ἀποσπᾶται διὰ τοῦ ὄνυχος τοῦ ἀντίχειρος... συμπυκνοῦται καὶ ζυμοῦται εἰς ἀρτίδια, τὰ ὁποῖα ξηραίνονται ὑπὸ σκιάν. Ὁ ὀπός οὗτος ὄχι μόνον ἐπενεργεῖ ὑπνωτικῶς, ἀλλὰ λαμβανόμενος εἰς μεγάλας δόσεις φέρει τὸν θάνατον διὰ τοῦ ὕπνου, ὀνομάζεται δὲ ὀ π ι ο ν... Λέγει ὡσαύτως ὅτι ὁ Διαγόρας καὶ ὁ Ἑρασίστρατος τὸ ἀπέριπτον, ἀπαγορεύοντες τὴν ἐνσταξιν αὐτοῦ εἰς τὸν ὀφθαλμόν, διότι ἦτο θανατηφόρον δηλητήριο καὶ διότι ἔβλαπτε τὴν ὄρασιν καὶ ὅτι ὁ Ἄνδρέας προσέθετεν ὅτι δὲν προεκάλει ἀμέσως τύφλωσιν, διότι ἐνοθεύετο εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἐν συνεχείᾳ ὅμως, λέγει, ὅτι δὲν ἀπέριπτον τὴν χρῆσιν ἐνὸς περιφύμου σκευάσματος καλουμένου δ ι α κ ὀ δ ι ο ν (διὰ κωδιῶν). Ἐπίσης ὅτι ἐκ τοῦ κονιοποιηθέντος σπέρματος παρασκευάζουν τροχίσκους, τοὺς ὁποῖους χρησιμοποιοῦν ἐντὸς γάλακτος ὡς ὑπνωτικόν. Τὸ ὀπιον χρησιμοποιοῦν κατά τῶν κεφαλαλγιῶν μετὰ ροδελαιίου, μετὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ ἐλαίου ἐφαρμόζουν ἐνσταλάξεις ἐντὸς τῶν ὠτῶν πρὸς καταπράυνσιν τῶν πόνων. Μετὰ γυναικείου γάλακτος τὸ ἐπιθέτουν ἐπὶ μελῶν προσβεβλημένων ὑπὸ ἀρθρίτιδος, κατά τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον χρησιμοποιοῦν καὶ τὰ φύλλα. Μετ' ὄξους χρησιμοποιοῦται ἐπὶ ἐρυσ-

τούτων γέεται».

Βυζάντιος Παρμῆνων παρ' ΑΘΗΝΑΙΩΙ (V 221a):

Ἄνθρω γὰρ ἔλκων οἶνον ὡς ὕδωρ ἵππος
Σκυθιστὶ φωνεῖ, οὐδὲ κόππα γινώσκων
κεῖται δ' ἄναυδος ἐν πύθω κολυμβήσας,
κάθυπνος, ὡς μήκωνα φάρμακον πίνων.

1 Ἔστι δὲ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος τὸ Μητροφῶν καὶ οἶκημα

περιφερῆς ὀνομαζόμενον Φιλιππεῖον· ἐπὶ κορυφῇ δὲ ἔστι τοῦ Φιλιππεῖου μήκων χαλκῆ σύνδεσμος ταῖς δοκοῖς (ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ V 20, 9).

2 Πεποιήται δὲ ἐκ τε χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, φέρουσα ἐπὶ τῇ κεφαλῇ πόλον, τῶν χειρῶν δὲ ἔχει τῇ μὲν μήκωνα τῇ δὲ ἑτέρᾳ μῆλον (ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ II 10, 5).

3 ALEX TSCHIRCH, ἔ.ἀ. III/I, σ. 645.

4 PLINIUS NH XX 76.

πέλατος καὶ πληγῶν. Ὁ Πλίνιος πάντως δὲν ἐπιδοκιμάζει τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὀπίου εἰς τὰ κολλύρια καὶ ἔτι περισσότερον εἰς τὰ καλούμενα ἀντιπυρετικὰ σκευάσματα. Ἀναφέρει περαιτέρω ὅτι χορηγεῖται ἡ μήκων ἢ μέλαινα ἐντὸς οἴνου κατὰ τῶν κοιλιακῶν παθήσεων καὶ ὅτι διὰ βρασμοῦ τῶν κωδιῶν καὶ τῶν φύλλων λαμβάνεται ἀφέψημα καλούμενον *μηκώνιον*, δράσεως κατὰ πολὺ ἡπιωτέρας τῆς τοῦ ὀπίου.

Πλὴν τῆς μήκωνος τῆς μελαίνης ὁ Πλίνιος¹ ἀναφέρει καὶ τὴν μήκωνα τὴν ροιάδα (*Papaver rhoeas L.*) ὡς εἶδος ἐνδιάμεσον μεταξὺ τῆς καλλιεργουμένης μήκωνος καὶ τῆς ἀγρίας τοιαύτης καὶ ὡς τρίτον εἶδος τὸ *τιθύμαλλον* (*Euphorbia paralias L.*²), καλούμενον ὑπὸ τῶν μὲν *μηκώνιον* (*mecon*), ὑπὸ τῶν δὲ *παράλιον* (*paralion*).

Ὁ Βιργίλιος³ ἀναφέρει ἐπίσης πλειστάκις τὴν μήκωνα, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι Λατῖνοι συγγραφεῖς.

Δὲν κρίνεται σκόπιμος ἡ ἀναγραφή πλειοτέρων πληροφοριῶν, δοθέντος ὅτι δὲν θέλει ἀπασχολῆσει ἡμᾶς ἢ μετὰ τὸν 3^{ον} μ.Χ. αἰῶνα ἐξάπλωσις τῆς μήκωνος καὶ τοῦ ὀπίου, διότι ταῦτα εἶναι ἐκ τῆς βιβλιογραφίας ἤδη γνωστά.

*
* *

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω, ἐν τῇ κλασικῇ βιβλιογραφίᾳ ἀναφερομένων περὶ τὴν μήκωνα καὶ τὸ ὀπιον ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν χῶρον, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα :

1. Ὅτι ἡ μήκων ἦτο ἤδη γνωστὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν πρώτων γραπτῶν μνημείων (Ἡσίοδος, Ὅμηρος κ.ά.).

2. Ὅτι δὲν εἶναι ἐπακριβῶς καθωρισμένον πότε ἤρχισε χρησιμοποιούμενος ὁ ὀπὸς ταύτης (ἤδη γνωστὸς κατὰ τὸν 4^{ον} π.Χ. αἰῶνα).

3. Ὅτι ἐκ τῆς μήκωνος ὑπῆρχον δύο σκευάσματα :

α. Ὁ *χυλὸς ἢ ὀπός*, λαμβανόμενος δι' ἐντομῆς τῆς κωδίας (ὁ ὀποῖος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλινίου καὶ ἐντεῦθεν φέρεται μὲ τὸ ὄνομα *ὀπιον*), καὶ

β. Τὸ *μηκώνιον*, ὅπερ βραδύτερον ἀπετέλει ἀφέψημα ἢ ἐκχύλισμα φύλλων φυτῶν καὶ καρπῶν μήκωνος καὶ τὸ ὀποῖον ἦτο ὀλιγώτερον δραστικὸν τοῦ ὀποῦ.

γ. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα *μηκώνιον* ἀναφέρεται παρ' Ἰπποκράτει καὶ ὁ δι' ἐκθλίψεως ὀπός, ὅστις καὶ διεπλάσσετο εἰς τροχίσκους.

4. Ὅτι ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως *ὀπιον* δέον νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ *ὀπός*, ἂν καὶ ὁ Γαληνὸς ἀναφέρει ὅτι ἡ λέξις προέρχεται ἐκ τοῦ *ο-* καὶ *πιον*, τῆς τελευταίας ταύτης ἐκδοχῆς σημειουμένης ὑπὸ τοῦ Φίλωνος.

5. Ὅτι αἱ ἐντομαὶ ἐγένοντο πρῶτον κυκλοτερῶς περὶ τὸν ἀστερίσκον καὶ ἐν συννεχίᾳ καθέτως (ἐπ' εὐθείας) κατὰ τὸ χαμηλότερον τμήμα (Διοσκουρίδης καὶ Πλίνιος).

6. Ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ὡσαύτως ἡ μήκων καὶ δὴ τὰ φύλλα, οἱ βλαστοὶ καὶ αἱ

1 PLINIUS NH XX 77 καὶ 80.

2 Κατ' ἄλλους *E. peplus*.

3 VIRGILIUS Georgica :

*Nec non et lini segetem et Cereale papaver
te m̄pus humo tegere et iam dudum incumbere aratris,
dum sicca tellure licet, dum nubila pendent* (I 212 ἔ.).

urunt, Lethaeo perfusa papavera somno. (I 78).

*Post, ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
inferias Orphei Lethaea papavera mittes
et nigram maclabis ovem lucumque revises.* (IV 544 ἔ.).

κωδίαι ὑπὸ μορφὴν ποικίλων κατεργασμάτων, αὐτουσίων ἢ ἐν μείγματι, κολλυρίων καταπλασμάτων καὶ τροχίσκων.

7. Ὅτι τὸ ὄπιον ἔδρα ἰσχυρότερον τοῦ μήκωνίου.

8. Ὅτι ἦτο γνωστὴ ἡ χρῆσις τοῦ ὄπιου ὡς ὑπνωτικοῦ δι' εἰσπνοῆς ἀτμῶν (κατ' ὄσφρησιν), εἰς ὑπνον ἀρμοζούσης, πλὴν τῆς ἐσωτερικῆς διὰ τοῦ στόματος καὶ τῆς ἐξωτερικῆς διὰ καταπλασμάτων, κολλυρίων καὶ εἰσαγωγῆς ἐντὸς τοῦ ἐντέρου.

9. Ὅτι τὰ σπέρματά της εἶχον μεγάλην θρεπτικὴν ἀξίαν.

10. Ὅτι τὸ ὄπιον καὶ τὰ σκευάσματα τῆς μήκωνος ἦσαν ὑπνωτικά, πανσίπινα καὶ ναρκωτικά, ὁ ὅπως της δὲ μετὰ κωνείου ἐπέφερε ταχὺν καὶ ἀνώδυνον θάνατον.

B. ΕΚ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς μήκωνος ἐν τῇ ἀρχαιότητι, καὶ δὴ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Μυθολογίᾳ, ἐλάχιστα ὑφίστανται, ὡς προανεφέρθη, διασωθέντα εἰς τινὰς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων (Ὁρφῆως Ἀργοναυτικά, Ἡσίοδος κ.ἄ.).

Ὡς ἤδη ἐξετέθη, τὰ γραπτὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα μᾶς παρέχουν πληροφορίας περὶ ταύτην καὶ δὴ οὐχὶ ἐκτενεῖς ἐν πολλοῖς, μόνον ἀπὸ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐντεῦθεν.

Πλείονας πληροφορίας καὶ διασαφήσεις μᾶς παρέχουν, τόσον διὰ τὸν πρὸ τοῦ αἰῶνος τούτου χρόνον, ὅσον καὶ διὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον καὶ τὰς μετέπειτα τοιαύτας, τὰ σημαντικὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῶν διαφόρων ἀνὰ τὴν Χώραν μας καὶ ἀλλαχοῦ γενομένων ἀνασκαφῶν.

Μέχρι τῆς τελευταίας δεκαετίας ἐλάχιστα εἶχον γραφῆ διὰ τὴν μήκωνα ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ ταῦτα ἀφεώρων κυρίως εἰς ἀρχαιολογικὰς περὶ ταύτην παρατηρήσεις καὶ δὴ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀναγνώρισίν της ὡς συμβόλου ἢ κοσμήματος ἀγαλμάτων, ἀγγείων νομισμάτων κλπ.

Μετὰ τὴν παράθεσιν τῶν βιβλιογραφικῶν περὶ μήκωνος εὐρημάτων παραθέτομεν ἤδη καὶ τὰ ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν προκύψαντα, ὅσα κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν, κατὰ τὰς παρατηρήσεις μας, εἰς ταύτην.

Τὸν Καθηγητὴν Σπ. Μαρινᾶτον θερμότατα εὐχαριστοῦμεν διὰ τὰς ποικίλας πληροφορίας, αἷς μᾶς παρέσχεν εἰς διαφόρους περιπτώσεις τῆς παρούσης μελέτης (Κρήτη, Κοζάνη, Ἰθάκη, Ἀττικὴ κ.ἄ.).

Εὐχαριστοῦμεν ἐπίσης θερμῶς, ἐκτὸς τῶν εἰς τὰ εἰδικὰ κεφάλαια ἀναφερομένων, τὸν Ἀκαδημαϊκὸν Ν. Καρούζον, τοὺς Καθηγητὰς Ν. Κοντολέοντα, Max Robinson καὶ H. Wedeking, τοὺς Ἐφόρους ἀρχαιοτήτων Νικ. Βερδελῆν καὶ Σερ. Χαριτωνίδην, καὶ τοὺς Διευθυντὰς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων Κύπρου Πορφ. Δίκαιον καὶ Β. Καραγιώργην, ὡς καὶ τὰς ἀρχαιολόγους Δ^ἰ^{δα} Ἀρτ. Γιαννουλάτου, Δ^ε^α Χρ. Καρδαρά, Δ^ε^α Χαρ. Μάραλα, Κ^{αν} Ρέαυ Κοτιώνη καὶ Δ^ἰ^{δα} Κλ. Παπαπαύλου διὰ τὴν εὐγενῆ καὶ πρόθυμον ὑποβοήθησιν κατὰ τὴν συγκέντρωσιν τῆς βιβλιογραφίας.

Παρέχομεν κατωτέρω τὰς ἐν προκειμένῳ διαπιστώσεις ἡμῶν κατὰ τομεῖς τῆς ἑλληνικῆς Μεσογειακῆς περιοχῆς, περιλαμβάνοντες συγκριτικῶς καὶ τὰ ἀφορῶντα εἰς τοὺς ξένους τομεῖς τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.

α. *Ἡ Μήκων εἰς Μινωικὴν Κρήτην.*

Ὡς πρώτη ἀσφαλεστέρα καὶ ἀρχαιότερα μαρτυρία διὰ τὴν μήκωνα, τὴν λῆψιν τοῦ ὀπίου καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν ὄχι μόνον εἰς τὴν Κρήτην ἀλλὰ καὶ τὸν ἑλληνικὸν γενικῶς χῶρον, εἶναι ἡ ἐκ τῆς κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1959 γενομένης παρατηρήσεως τοῦ ἑτέρου ἐξ ἡμῶν (Καθηγητοῦ Π. ΚΡΗΤΙΚΟΥ) ἐπὶ τῶν θεῶν τοῦ Γάζι διαπιστωθεῖσα, ἥτις καὶ ἀνεκοινώθη, ἐν συνεχείᾳ, εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν¹.

Αὕτη ἀφορᾷ εἰς ἓν τῶν εἰς Γάζι ἀνευρεθέντων καὶ δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ² πέντε εἰδωλίων, ἅτινα παρίστανον τὴν Μινωικὴν θεὰν μὲ «ὑψωμένας χεῖρας».

Ἐκ τῶν πέντε τούτων εἰδωλίων τὸ πρῶτον καὶ μεγαλύτερον, ὕψους 0.775 μ. μὴ συνυπολογιζομένων τῶν καρφίδων, αἵτινες ὑψοῦνται εἰς 2 ἐκ. ἐπὶ πλεόν, ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ «Θεὰ τῆς μήκωνος ἐπώνυμος τῶν ἰαμάτων»³, λόγῳ τοῦ ὅτι ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τρεῖς καρφίδας κινήτας, αἵτινες ἦσαν ὁμοιώματα κωδιῶν μήκωνος τῆς ὑπνοφόρου (Paraver somniferum), περιγράφεται δὲ ὡς ἀκολούθως:

«Τὸ κυλινδρικὸν κάτω μέρος ἔφερε ζώνην συνεχοῦς σπείρας δι' ἐρυθροῦ χρώματος, μόλις διακρινομένην. Ἡ κόμη ἔγχε μαύρου χρωματισμοῦ. Αἱ καρφίδες ἔφερον ἔγχη ἐρυθροῦ χρώματος. Ἡ θεὰ, παρ' ὄλην τὴν ἐμφανῆ ἐκδήλωσιν τῶν μαστῶν, ὑπονοεῖται ἐνδεδυμένη λεπτὸν φόρεμα, ὅπερ κατέληγε πρὸς τὰ ἄνω εἰς σκληρὸν περιχέλωμα. Ἐπὶ τῆς ράχεως τὸ φόρεμα σχηματίζει τολμηρὸν γωνιῶδες ἄνοιγμα, ἀνάλογον πρὸς σημερινὰς ἐξώμους ἐσθῆτας. Ἡ κόμη τῆς, ὅπισθεν βαθέως κεκομμένη, ὑπενθυμίζει τὸν γνωστὸν σήμερον τύπον à la garçon. Ἄνω ἡ κεφαλὴ ἀπέληγεν εἰς ὀξύ. Ὑπὲρ τὸ μέτωπον ἡ θεὰ ἔχει στεφάνην φθάνουσαν μέχρι τῶν ὠτων, τρεῖς δὲ καρφίδες κινεῖται εἶχον ἐμπηχθῆ ὑπὲρ αὐτὴν ἐντὸς ὀπῶν ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθειῶν. Τὸ πρόσωπον φέρει τὴν ἐπιμελεστέραν πλαστικὴν δῆλωσιν ὄλων τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ὁμοίων εἰδώλων. Τὸ μέτωπον εἶναι πλατύ. Αἱ ὀφρῦες ἀνάγλυφοι. Οἱ ὀφθαλμοὶ εἰκονίζονται ἀνάγλυφοι διὰ μικρῶν κόμβων πηλοῦ, ἐπιμελῶς ἐφαρμοσθέντων καὶ πλασθέντων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Ἡ ρίς εἶναι εὐθεῖα καὶ προεξέχουσα. Τὰ χεῖλη ἀρκούντως πλαστικά, ἂν καὶ ἡ σχισμὴ τοῦ στόματος ἄψυχος. Ὁ πώγων εἶναι πλατύς, ἀλλὰ στερεῖται πλαστικότητος. Τὰ ὦτα ὁμοιάζουν πρὸς δύο ἐρωτηματικὰ (?) καὶ ἔχουν σημαντικὴν πλαστικότητα. Τέλος ἐκατέρωθεν τοῦ στόματος δύο πτυχαὶ ἐπὶ τῶν παρεῖων, αἱ ὁποῖαι ἔδωσαν μὲ ἐπιτυχίαν τὸν φιλομειδῆ τόνον εἰς τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ συνόλῳ του ἔχει σχῆμα ἐνὸς U» (εἰκ. 1).

1 Π. Γ. ΚΡΗΤΙΚΟΣ, Der Mohn, das Opium u. ihr Gebrauch im Spätminoicum III. Bemerkungen zu dem gefundenen Idol der Minoischen Gottheit des Mohns, Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθ. 1960, σ. 54-73 καὶ αὐτοτελῶς.

2 ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Αἱ μινωικαὶ θεαὶ τοῦ Γάζι, Ἀρχ. Ἐφημ. 1937, τ. Α', σ. 278-291 καὶ ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Ἡ μινωικὴ θεὰ μεθ' ὑψωμένων τῶν χειρῶν, Διδακτορικὴ Διατριβή, Ἀνάπτυον ἐκ τοῦ ΙΒ' τόμ. τῶν Κρητικῶν Χρονικῶν 1958, σ. 179-299, καὶ αὐτοτελῶς.

3 Εἶχον ἤδη εὐρεθῆ, γράφει ὁ καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ,

καὶ ἄλλαι ἀνάλογοι παραστάσεις τῆς μινωικῆς θεᾶς, φερούσης ὄφεις περιτετυλιγμένους εἰς τοὺς βραχίονας ἢ περιστεράς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (θεὰ τῶν ὄφεων = χθονία ἢ οἰκιακὴ καὶ θεὰ τῶν περιστερῶν = τοῦ οὐρανοῦ ἢ τοῦ ἔρωτος). Ἡ μὲ ὑψωμένας χεῖρας θεὰ εὐρίσκειται διαδεδομένη εἰς πολὺ μεγάλην περιοχὴν τοῦ προϊστορικοῦ κόσμου καὶ πιθανώτατα ἐκ τῆς Ὑστερομινωικῆς ΙΙΙ περιόδου μετεβίβασθη εἰς ἐκείνην τοῦ Πρωτοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, παριστώσα μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θεὰν ὑπὸ ποικίλας ιδιότητος.

Ὁ ἐξ ἡμῶν Π. ΚΡΗΤΙΚΟΣ, μελετήσας ἀπὸ φαρμακογνωστικῆς πλευρᾶς τὸ ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἡρακλείου ἀποκείμενον ἤδη εἰδώλιον, διετύπωσε τὰς ἀκολούθους παρατηρήσεις¹:

1. Ὅτι αἱ τρεῖς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς θεᾶς καρφίδες παριστοῦν πράγματι κωδίας μήκωνος τῆς ὑπνοφόρου.

Εἰκ. 1. Ἡ κεφαλὴ τῆς θεᾶς τῆς Μήκωνος τοῦ Γάζι μετὰ τὰς κεχαραγμένας κωδίας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς.

2. Ὅτι αἱ κατακόρυφοι χαραγαί, αἵτινες εἶναι βαθύτερον κεχρωσμέναι, εἶναι τοιαῦται μιᾶς τῶν τυπικῶν μορφῶν, τῶν γινομένων πρὸς λήψιν τοῦ ὀπίου.

3. Ὅτι ἡ χάραξις τῶν κωδιῶν, γινομένη τότε καθέτως, εἶναι διάφορος τῆς σήμερον ἐφαρμοζομένης κυκλοτεροῦς τοιαύτης ἢ τῆς μεικτῆς κυκλοτεροῦς περὶ τὸν ἀστερίσκον καὶ ἐν συνεχείᾳ κατακορύφου, ὡς αἱ τοῦ εἰδωλίου (Διοσκουρίδης, Πλίνιος).

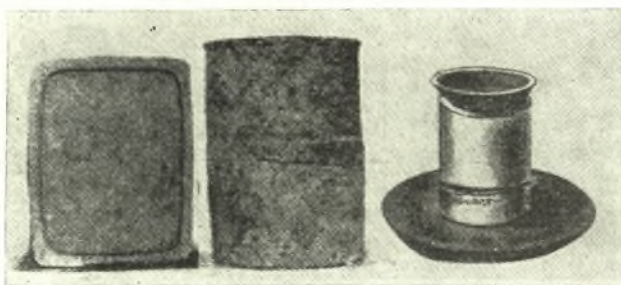
4. Ὅτι ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ τεχνίτου ἀποδοθεῖσα εἰς τὰς ἐντομὰς χρωσῖς, ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ ἀπεξηραμμένου ὀποῦ τῆς μήκωνος.

5. Ὅτι ἡ Μινωικὴ θεὰ φαίνεται ἔχουσα κεκλεισμένους τοὺς ὀφθαλμούς, ὥσει κοιμωμένη.

1 Βλ. ἄνωτ. σημ. 1 ἐν σ. 90.

6. Ἴδιαιτέραν ἐντύπωσιν προκαλεῖ τὸ πρόσωπον μὲ τὰς πτυχὰς ἐπὶ τῶν παρειῶν, τὰς προσοδιδούσας εἰς αὐτὸ τὸν φιλομειδῆ τόνον καὶ τὸ ἄψυχον τῆς σχισμῆς τοῦ στόματος.

7. Ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ἐν σωληνοειδῆ ἀγγεῖον, ἀνευρεθὲν ἐπίσης εἰς τὸν αὐτὸν χώρον καὶ κατὰ τὸν ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ¹ ἀνήκον εἰς τὴν σκευὴν τῆς θεᾶς, πιθανῶς ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν προεργασίαν πρὸς εἰσπνοὴν τοῦ ὀπίου. Τὸ δοχεῖον τοῦτο ἔφερε πυθμένα καὶ ὀπὴν εἰς τὰ πλάγια, προσομοιάζει δὲ καταπληκτικῶς πρὸς τὰ χρῆσι-

Εἰκ. 2. Ἀριστερά: τράπεζα προσφορῶν. Εἰς τὸ μέσον: ἀγγεῖον, φέρον πλάγιαν ὀπὴν, ἐκ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν σκευὴν τῆς θεᾶς τῆς μήκωνος τοῦ Γάζι (Μαρινάτος). Τοῦτο ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἀκρατὸν δοχεῖον δεξιᾶ, ὅπερ ἐχρησιμοποιεῖτο παλαιότερον εἰς Ἰάβαν πρὸς λήψιν τῶν ἀτμῶν τοῦ ὀπίου (Tschirch).

μοποιούμενα εἰς παλαιότερας ἐποχὰς εἰς Ἰάβαν διὰ τὴν λήψιν τῶν ἀτμῶν τοῦ ὀπίου (εἰκ. 2)².

8. Σημειοῦται ὅτι αἱ θεαὶ εὐρέθησαν ἐν δωματίῳ (προφανῶς ἱερῷ) κεκλεισμένῳ πανταχόθεν (ἄνευ θυρῶν καὶ παραθύρων γύρω), συγκοινωνοῦντι προφανῶς ἄνωθεν, ἐπὶ δὲ τοῦ ἐδάφους εὐρέθησαν ὑπολείμματα ἀνθρακίᾶς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων συνεπέρανεν ὅτι :

α. Ἡ μήκων καὶ ἡ λήψις τοῦ ὀποῦ αὐτῆς διὰ καθέτου χαραγῆς ἦτο ἤδη γνωστὴ τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀγαλματίου, ἥτοι κατὰ τοὺς Ὑστερομινωικοὺς III χρόνους καὶ ὄχι ἀπὸ τοῦ 4^{ου} - 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὡς ἦτο παραδεδεγμένον ἐκ τῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βιβλιογραφίας.

β. Ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς χαραγῆς διετηρεῖτο μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας εἰς Ἔσω Ἰνδίας³.

γ. Ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ ὀπίου ἦτο γνωστὴ ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον, τοῦλάχιστον διὰ θρησκευτικούς σκοπούς.

δ. Ὅτι ἡ σημασία τῆς μήκωνος καὶ τοῦ ὀπίου ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ ἀποδοθῆ εἰς ταύτην εἰδικὴ μορφή τῆς θεᾶς μὲ ὑψωμένας τὰς χεῖρας.

ε. Ὅτι ἐκ τῶν λοιπῶν παρὰ τῆ θεᾶ εὐρημάτων (δοχείου καὶ ἀνθράκων) δέον νὰ συναχθῆ ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ ὀπίου ἐγένετο δι' εἰσπνοῆς ἀτμῶν.

ς. Ὅτι ἡ θεὰ φαίνεται τελοῦσα ὑπὸ τὸ κράτος τῆς δι' ὀπίου ναρκώσεως, εὐρισκομένη δηλαδὴ εἰς ἔκστασιν, τῆς εὐχαριστήσεως διαγραφομένης εἰς τὸ πρόσωπον

¹ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΕ ἔ.δ. σ. 284, εἰκ. 6.

gnosie, I/III, 1932, σ. 1933 εἰκ. 746.

² ΑΛΕΧ ΤΣΙΡΧ, Handbuch der Pharmako-

³ ΑΛΕΧ. ΤΣΙΡΧ, αὐτόθι τόμ. III/I, 1923, σ. 631.

αὐτῆς, προφανῶς ἐκ τῶν ὠραίων εἰκόνων, αἵτινες πλάσσονται εἰς τὴν φαντασίαν τῆς, συνεπεία τῆς δράσεως τοῦ φαρμάκου, δι' ὃ καὶ ἐπρότεινεν ὅπως ὀνομασθῆι «θεὰ τῆς ἐκστάσεως» καὶ τέλος

ζ. Ὅτι τὸ ἄψυχον τοῦ χεῖλους εἶναι ἐπίσης μία φυσικὴ συνέπεια τῆς δι' ὀπίου δηλητηριάσεως¹.

Εἰκ. 3. Δοχεῖον φύλλων κόκας ἐκ Περουβιανοῦ τάφου (Tschirch).

Ἡ διάδοσις τῆς μήκωνος κατὰ τὴν Μινωικὴν περίοδον ὑπῆρξεν εὐρύτερα, ὡς δείκνυται ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς νήσου. Οὕτως εἰς τάφον τῆς Παχυάμμου Ἱεραπέτρας ἀνευρέθη ἡ ἐν εἰκ. 4 πυξίς, ἀνήκουσα εἰς τὴν ΥΜ III περίοδον (1300-1250 π.Χ.). Ἐπὶ τοῦ σώματος ταύτης ἡ κωδία τῆς μήκωνος εἰκονίζεται μεταξὺ τῶν ἱερῶν κεράτων φυλασσομένη ὑπὸ πτηνῶν, τοῦθ' ὅπερ καταδηλοῖ τὴν ἱερότητα τοῦ φυτοῦ παρὰ τοῖς Μινωικοῖς, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ πώματος τῆς πυξίδος εἰκονίζεται ὄρνειον διαρρηγνύον τὴν κωδίαν τῆς μήκωνος².

Κωδίαὶ ὡσαύτως φυλασσομέναι ὑπὸ δύο πτηνῶν ἐμφανίζονται ἀντιστοίχως καὶ εἰς πρωτοαττικὴν στάμνον³ (πρβλ. «Ἡ Μήκων εἰς Ἀττικὴν»).

Τέλος ἀναφέρομεν ὅτι εἰς Μάλια Κρήτης ἀνευρέθη ὁ κέρονος τῶν Ἀνακτόρων⁴,

¹ Ἀνάλογον ἀκριβῶς εἰκόνα μειδιάματος ἔχομεν εἰς δοχεῖον φύλλων κόκας ἐξ ἀρχαίου τάφου τοῦ Περού, παριστάνον κεφαλὴν ἐμφανίζουσαν τὸ μειδιάμα τοῦτο, ἐνῶ μασσῆ φύλλα κόκας (εἰκ. 3), τὰ ὅποια ἐχρησιμοποιῶντο ἐπίσης, ὡς εἶναι γνωστόν, εὐρέως κατὰ τὰς ἱεροτελεστίας τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς.

² CHRISTIAN ZERVOS, *L'art de la Crète*, Paris 1957, εἰκ. 739 καὶ 740,

³ Αὐτόθι σ. 47.

⁴ CHAROUTHIER, BCH 52, 1928. Πρβλ. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ, Ἡ κρητομικηναϊκὴ θρησκεία, Ἀθῆναι 1948, σ. 68.

κατά την περιφέρειαν τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν ἐσκαλισμένοι κυκλικαὶ ἀβαθεῖς κοιλότητες. Ὁ Ἀθήναιος¹ ἀναφέρει ὅτι εἰς τὰς κοιλότητας τῶν κέρνων ἐτοποθετοῦντο ὄρμινοι, μήκωνες λευκοί, πυροί, κριθαί, πίσοι, λάθυροι, ὄχροι, φακοί, κύαμοι, ζεαί, βρόμος, παλάθιον (γλύκισμα ἐκ ξηρῶν καρπῶν καὶ δὴ σύκων), μέλι, ἔλαιον, οἶνος, γάλα καὶ ὄϊον ἔριον ἄπλυτον.

Ἐντὸς θαλάμου τάφου εἰς Μουλιανὰ Κρήτης² ἀνευρέθη περόνη μήκους 17 ἐκ., τῆς ὁποίας ἡ κεφαλὴ εἶναι ἀνάλογος πρὸς ἐκείνας ἀντιστοίχων περονῶν προελεύσεως Μυκηνηῶν, Τίρυνθος, Ἄργους καὶ ἄλλων ἐλληνικῶν περιοχῶν, αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὴν γνώ-

Εἰκ. 4. Πυξὶς Παχυάμμου (ἢ Παχείας Ἄμμου) Ἱεραπέτρας.

μην μας, ἔχουν κεφαλὴν, ἣτις δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς κωδιόσχημος (βλ. «Ἡ Μήκων εἰς Κόρινθον»).

Συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅτι ἡ μήκων καὶ τὸ ὄπιον ἦσαν γνωστὰ εἰς τοὺς Μινωικοὺς, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ θέματος θέλομεν ἐπανέλθει εἰς τὸ κεφάλαιον «Ἡμέτεραι γενικαὶ ἀπόψεις καὶ συμπεράσματα».

Σημειοῦμεν ὅτι ὁ CHRISTIAN ZERVOS³ γράφει ὅτι ἡ μήκων θὰ πρέπει νὰ προστεθῆ εἰς τὰ ἱερὰ φυτὰ τῶν Μινωικῶν, διότι ἡ κάψα της περιέχει διαφόρους ναρκωτικὰς οὐσίας, συνεπεία τῶν ὁποίων ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτῶν ὡς σύμβολον τῆς ἀθανασίας.

Ὅφειλομεν νὰ τονίσωμεν ἰδιαιτέρως τὴν ἐμφανιζομένην ἰδιορρυθμίαν τῶν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ δημοσιευθέντων θυμιατηρίων⁴ καὶ ἄλλων ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου ἀποτεθειμένων, προσερχομένων ἐξ ἀνασκαφῶν τῆς Κρήτης, τὰ ὁποῖα ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς των δύναται νὰ θεωρηθῶν ὡς χρησιμοποιούμενα διὰ τὸν σκοπὸν τῆς κατ' ὄσφρησιν ἐφαρμογῆς τοῦ ὁπίου. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου θέλομεν ἐπανέλθει μετὰ προηγουμένην γενικωτέραν ἔρευναν.

¹ Πρβλ. σ. 86 τοῦ παρόντος.

² ΑΕ 1904, σ. 29-31, εἰκ. 7 καὶ P. JACOBSTHAL, Greek Pins and their Connections with Europa and

Asia, 1956, σ. 1 (ὑπομυκηναϊκὴ περίοδος εἰκ. 2).

³ CHRISTIAN ZERVOS, ἔ.ἀ. σ. 47.

⁴ Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Ἄρχ. Δελτ. 11, 1927-28, σ. 78.

β. Ἡ Μήκων εἰς Κύπρον.

Ἐπὶ τῆς διαδόσεως τῆς μήκωνος καὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὀποῦ αὐτῆς εἰς Κύπρον δὲν ὑπάρχουν, ἔξ ὧν γνωρίζομεν ἐκ τῆς προσιτῆς εἰς ἡμᾶς βιβλιογραφίας, γραπτὰ μαρτυρία, τὰ δὲ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἔξ αὐτῆς δὲν μᾶς παρέχουν τὴν μήκωνα σαφῶς ἀπεικονιζομένην.

Ἰδιαιτέρως ὁμως ἐνδιαφέρουσα ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ μελέτη τοῦ R. S. MERRILLEES

α β γ
Εἰκ. 5. α Κωδία μήκωνος, β καὶ γ Κυπριακὰ κωδιόσημα ἀγγεῖα, δημοσιευόμενα ὑπὸ τοῦ Merrillees πρὸς σύγκρισιν.

RILLEES¹, ἀφορῶσα εἰς τὸ ἐμπόριον τοῦ ὀπίου κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου τοῦ χαλκοῦ² εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ἐξετάζων οὗτος τὰ ἀνευρεθέντα εἰς Αἴγυπτον Κυπριακὰ ἀγγεῖα τῆς περιόδου ταύτης, τὰ ὁποῖα ἦσαν χειροποίητα (εἰκ. 5), ἔχοντα σχῆμα ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνο κωδίας μήκωνος τῆς ὑπνοφόρου, διέκρινε δύο κατηγορίας καὶ συμπεραίνει ὡς ἐκ τούτου ὅτι θὰ ἐχρησιμοποιῶντο ταῦτα πρὸς μεταφορὰν ἐντὸς αὐτῶν φαρμακευτικῶν σκευασμάτων προερχομένων ἐκ τῆς μήκωνος:

α. Ἐκεῖνα τῆς πρώτης κατηγορίας (μὲ δακτυλιοειδῆ βάσιν I), ἀπαντώμενα εἰς τὰ εὐρήματα τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς XVIII Δυναστείας³, περιλαμβάνουν περιορι-

1 R. S. MERRILLEES, Opium Trade in the Bronze Age Levant, Antiquity 36, 1962. σ. 287-292.

τοῦ 1100 π.Χ.

2 Αὕτη ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 1500 καὶ φθάνει μέχρι

3 Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 15^{ου} μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 14^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

σμένον ἀριθμὸν σχημάτων, τὰ ὅποια δύνανται νὰ ἀναχθοῦν εἰς τρεῖς βασικοὺς τύπους :

1. Τὴν προχοῖσκην (juglet), ἀγγεῖον μὲ ὑψηλὴν ἢ χαμηλὴν δακτυλιοειδῆ βάσιν.

2. Τὴν φιάλην (bottle) καὶ

3. Τὸν φακόν (flask = φλασκί).

β. Τὰ τῆς δευτέρας κατηγορίας (μὲ δακτυλιοειδῆ βάσιν II), ἅτινα εἶναι μεταγενέστερα, τὰ πλεῖστα δὲ τούτων ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Tell el-Amarna, τὴν πόλιν τοῦ Akhenaton.

Τὰ τελευταῖα ταῦτα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ σχῆμα τῆς βάσεως καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ σύνολον γενικῶς (ἐφ' ὅσον ἐκ τῶν τῆς πρώτης κατηγορίας ληφθῆ ὑπ' ὄψιν μόνον ἢ προχοῖσκη), ἀποτελοῦν ἐξέλιξιν τῶν ἀγγείων τῆς πρώτης κατηγορίας.

Κατὰ τὸν MERRILLEES τὸ κωδιόσχημον τῶν προχοῖσκῶν ἦτο ἐνδεικτικόν, μὴ ὑπαρχουσῶν τότε δηλωτικῶν ἐπιγραφῶν, τοῦ περιεχομένου τούτων, διὰ δὲ τὴν κατασκευὴν των, ἐφ' ὅσον δὲν ἀνευρέθησαν δερμάτινα ἢ μεταλλικὰ πρότυπα, θὰ πρέπει νὰ ἐχρησίμευσαν ὡς τοιαῦτα αὐτὰ αὐτὰ αἱ κωδίαί τῆς μήκωνος¹.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ὁ MERRILLEES καταλήγει εἰς τὸ ὅτι «οἱ Κύπριοι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς περιόδου τοῦ χαλκοῦ φαίνεται ὅτι ἐγνώριζον τὸν τρόπον λήψεως τοῦ ὀπίου, ἐὰν ὑποτεθῆ ὅτι αἱ δύο κάθετοι πλαστικαὶ ζῶναι, αἱ ὅποια συχνὰ ἐμφανίζονται εἰς τὸ ἐμπρόσθιον τμήμα τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου, ἀναπαριστοῦν τὰ ἐλισσόμενα ὀπίσθια ἄκρα μιᾶς καθέτου χαραγῆς, ἢ ὅποια ἐγένετο εἰς τὸ ἐμπρόσθιον τμήμα τῆς κωδίας, πρὸς ἐξαγωγήν τοῦ ὀποῦ αὐτῆς».

Ἐπεὶ τῶν ἀπόψεών του εἶναι, ὡς γράφει, καὶ αἱ διαστάσεις τῶν ἀγγείων μὲ βάσιν I καὶ II, ἀνάλογοι πρὸς τὰς τῆς κωδίας μήκωνος, ὡς καὶ ἡ καστανωπὴ χροιά τούτων, ἀντίστοιχος πρὸς ἐκείνην τῆς χαραχθείσης κάψης.

Εἰς τὰ ἀγγεῖα τῆς δευτέρας κατηγορίας (περὶ τὸ τέλος δηλαδὴ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος π.Χ.) παρατηρεῖ κανεὶς τὴν μεταβολὴν τόσοσιν εἰς τὴν βάσιν, ὅσον καὶ εἰς τὴν διακόσμησιν, εἰς τὴν ὅποιαν παρατηρεῖται ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἀναγλύφου δι' ἐξωγραφισμένης τοιαύτης. Εἰς ὠρισμένα ἀγγεῖα μεταβατικῆς περιόδου ἀπαντοῦν ἀμφοτέραι αἱ μορφαὶ διακοσμήσεως.

Ἡ τελευταία αὕτη διακόσμησις—πάντοτε κατὰ τὸν συγγραφέα²—παρέχει ἐνδείξεις βελτιώσεως τοῦ τρόπου λήψεως τοῦ ὀποῦ. Δι' ἐνὸς δηλαδὴ ὄργανου, εἰς τὸ ὅποιον ἦσαν προσηρητέαι πολλαὶ μετάλλιναι λεπίδες πλησίον ἀλλήλων κείμεναι, ἐχαράσσετο ταχύτερον καὶ εἰς μεγαλύτεραν ἔκτασιν ἢ κωδία, τοῦθ' ὅπερ ἐπέτρεπε τὴν ἐξαγωγήν ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλύτερας ποσότητος ὀπίου. Αἱ 3-4-5 παράλληλοι ἐξωγραφισμέναι λευκαὶ γραμμαὶ πρέπει νὰ εἶναι ἢ ἀπεικόνισις τοῦ ἐκρέοντος διὰ τῶν ἀντιστοιχῶς χαραχθεισῶν ἐπιφανειῶν, ἀρχικῶς λευκοῦ ὀποῦ, ὁ ὅποιος ξηραίνόμενος καστανοῦται πηγνύμενος καὶ ἀποτελεῖ τὸ ὄπιον.

1 Ο WALTER HANLAND (Neue Denkmäler des attischen Heroen u. Totenkultes, Berlin 1954, σ. 187) δέχεται ὅτι ὠρισμένα ἀγγεῖα, διὰ τὰ ὅποια ἐθεωρεῖτο ὅτι ὡς πρότυπον ἐχρησίμευσεν ὁ καρπὸς ροιάς,

εἶχον ὡς πρότυπον τὸν καρπὸν τῆς μήκωνος, ὡς π.χ. δύο εὐρισκόμενα εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως (JOHANSEN, Les vases Sicyoniens, πίν. VIII,3).

2 R. S. MERRILLEES, ἔ.ἀ. σ. 290.

Όντως κατά τον S. GABRA ¹ τόσον ή μήκων ή ύπνοφόρος, όσον και ή μήκων ή ροιάς, ήσαν από την αρχαιότητα γνωσταί εις τούς Αίγυπτιούς.

Έκ τών αρχαιολογικών και τών βιβλιογραφικών δεδομένων συμπεραίνει ό ΜΕΡΡΙΛΕΕΣ ότι ή αρχική εμφάνισις του όπιου εις την Αίγυπτον υπό μορφήν σκευασμάτων δέον να αναχθῆ εις την XVIII Δυναστείαν, ταῦτα δὲ προήρχοντο έξ εισαγωγών εκ του έξωτερικού. Λόγω του σχήματος τών άγγείων θα πρέπει να εισήχθησαν υπό ύγρην μορφήν, τουῦθ' όπερ εἶναι εύκολον, ώς εκ τῆς εύδιαλυτότητος τών συστατικών του όπιου έντός ύδατος ή οἴνου.

Αναφέρει περαιτέρω τας υπό του GABRA ² γενομένας παρομοιώσεις του σχήματος δοχείων εκ πορσελάνης προς τὸ τῆς κωδίας τῆς μήκωνος, τουῦθ' όπερ άποδεικνύει ότι οί Αιγύπτιοι πρέπει να εγνώριζον τὸ φυτὸν κατά την περίοδον τῆς XVIII Δυναστείας.

Συσχετίζει επίσης την μεγάλην αρχικῶς εισαγωγήν τών άγγείων με δακτυλιοειδῆ βάσιν I, ώς και την μετέπειτα μικράν εκείνων με βάσιν II, μετά την φάσιν τών τῆς Amarna, εις ἣν και ανήκουν τὰ εκ πορσελάνης αντίγραφα - άγγεῖα.

Σημειώνει ώσαύτως τὸ υπό του SCIAPARELLI ³ αναφερόμενον, ότι εις τὸν τάφον του αρχιτέκτονος Cha, θανόντος κατά την βασιλείαν του Αμενχοτέπ III, εύρέθη έντός άλαβαστρίνου άρρυβάλλου φυτικὸν έλαιον «medicato con ferro et con oppio», ἥτοι σκεύασμα ένέχον όπιον.

Καταλήγων συμπεραίνει ότι κατά την τελευταίαν ταύτην εποχήν εις Αίγυπτον πρέπει να ἦτο γνωστή ή καλλιέργεια τῆς μήκωνος και ή λήψις του όπιου, ώστε να περιτεύῃ ή εισαγωγή τούτου.

Επί τῆ βάσει τών υπό του ΜΕΡΡΙΛΕΕΣ αναγραφομένων δύναται να συμπεράνη κανείς, ότι κατά τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς τών άγγείων τῆς κατηγορίας II θα πρέπει αἱ χαραγαί τῆς κωδίας να μὴ ἦσαν πλέον κατακόρυφοι, αλλά συγκλίνουσαι.

Σημειούμεν πάντως ότι άμφοτέροι οί τύποι χαραγῆς οί υπό του ΜΕΡΡΙΛΕΕΣ μνημονευόμενοι, παλαιότερος και νεώτερος, διετηρήθησαν μέχρι και του αἰώνος μας έν χρήσει προς λήψιν του όπιου (πρβλ. κεφάλαιον « Ημέτεροι γενικαί άπόψεις και συμπεράσματα »).

Επί τῆς ιστορίας τῆς μήκωνος εις Αίγυπτον θέλομεν επανέλθει εις τὸ οικεῖον κεφάλαιον.

Πλὴν τών άνωτέρω εις Αίγυπτον εύρεθέντων άγγείων κυπριακῆς προελεύσεως, ώς διεπιστώσαμεν κατά την εις Κύπρον επίσκεψίν μας, αριθμὸς κωδιοσχήμων άγγείων εύρέθη και εις αὐτήν ταύτην την νῆσον. Ταῦτα άνευρέθησαν έντός τάφων τόσον κατά παλαιότερας ανασκαφάς, όσον και κατά προσφάτους τοιαύτας, γενομένας εκει υπό τῆς Αρχαιολογικῆς Υπηρεσίας τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας. Τὰ τελευταῖα εἶναι εισέτι άδημοσίευτα, δι' ό και δὲν κατέστη δυνατόν να έχωμεν φωτογραφίαν και λεπτομερῆ περιγραφήν των.

1 SABER GABRA, Papaver Species and Opium through the Ages, Bulletin de l'Institut d'Égypte, 37, 1956, σ. 39, 45 και 46.

2 Αὐτόθι σ. 43 κ.ά.

3 E. SCIAPARELLI, La Tomba intatta dell'Architetto Cha nella Necropoli di Tebe, Torino 1927, σ. 154.

Ἐντὶ αὐτῶν δημοσιεύομεν φωτογραφίας ἐτέρων κωδισχῆμων κυπριακῶν ἀγγείων, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἀπεστάλησαν ἕνδρ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ τμήματος Ἀρχαιοτήτων τῆς νήσου Β. Καραγιώργη, ἀναγομένων εἰς τὴν αὐτὴν μὲ τὰ προηγούμενα ἐποχὴν.

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα τῆς Ὑστεροκυπριακῆς Ι περιόδου (1600 - 1400 π. Χ.) εἶναι τρία εὑρισκόμενα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Λευκωσίας (εἰκ. 6). Τὸ φέρον εἰς τὸ Μουσεῖον τὸν ἀριθμὸν 1094 ἀγγεῖον (β) μὲ βάσιν κυκλικὴν, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀγγείων μὲ βάσιν ΙΙ τοῦ MERRILLEES, εἶναι μέλαν, ὕψους 15,8 ἐκ. Ἄνευρέθη εἰς Ἐγκωμην. Τὸ φέρον τὸν ἀριθμὸν 1131 ἀγγεῖον (γ) ἀντιστοιχεῖ ἐπίσης πρὸς τὰ τῆς

α β γ
Εἰκ. 6. Ἀγγεῖα κωδισχῆμα, κυπριακά, τῆς Ὑστεροκυπριακῆς Ι περιόδου.

κατηγορίας τῶν ἀγγείων μὲ βάσιν ΙΙ τοῦ MERRILLEES, ἔχει βάσιν κυκλικὴν στενοτέραν ὅμως. εἶναι ἐρυθρὸν καὶ ἔχει ὕψος 14 ἐκ. Δὲν καθορίζεται ἡ προέλευσίς του. Τὸ φέρον τέλος τὸν ἀριθμὸν 1233 ἀγγεῖον (α) εἶναι σύνθετον, μέλανος χρώματος, ὕψους 11 ἐκ. Ἄνευρέθη, ὡς καὶ τὸ β, εἰς Ἐγκωμην κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς Βρετανικῆς ἀποστολῆς τοῦ 1896 ἀνασκαφάς.

Ἐπὶ τινῶν τῶν ἀγγείων τούτων (εἰκ. 6, ἀγγεῖον β), σαφῶς κωδισχῆμων, μὲ βάσιν ὄχι προιονοειδῆ ἀλλ' εὐθειαν, ἐμφανίζονται κάθετοι ἀνάγλυφοι διπλαῖ γραμμαί, διήκουσαι ἀπὸ τοῦ ἀστερίσκου μέχρι τοῦ μίσχου· ἀσφαλῶς αὐταὶ ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς διὰ τὴν λήψιν τοῦ ὀπίου χαραγὰς τῆς κωδίας τῆς μήκωνος, ἐξ ὧν ἐκρέει ὁ ὀπός, ὁ ὁποῖος στερεοποιούμενος προσδίδει προεξέχουσαν ἀνάγλυφον εἰκόνα, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοιαύτην.

Ἡ διπλῆ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀγγείου γραμμὴ καθ' ἡμᾶς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ἐκ τῶν καθέτων χαραγῶν ἐκρέον ὀπιον, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀντιγραφὴν τοῦ γόνατος τοῦ μίσχου, εἰς ὃ, καλλιτεχνικῆ ἐμπνεύσει, προσεκολλήθη ὑπὸ τοῦ κατασκευαστοῦ ἢ λαβῆ τοῦ ἀγγείου.

1 Ἐγγραφον ὑπ' ἀριθ. 108/36 τῆς 21/1/64 καὶ 108/36 τῆς 8/2/64 τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων Λευκωσίας.

Τέλος εἰς Κύπρον ἀνευρέθη περιδέραιον ἐξ ὑαλίνων χανδρῶν ποικίλων χρωμάτων φέρον περίαπτον (πρβλ. «Ἡ Μήκων εἰς Κόρινθον»). Μία ἀπὸ τὰς χάνδρας ἐμφανίζει ἐντομὰς ἀντιστοιχοῦς πρὸς χαραγὰς κωδίας μήκωνος¹.

Εἰς Κύπρον ἀνευρέθη ἐπίσης σημαντικὸς ἀριθμὸς περονῶν μὲ κεφαλὴν, κατὰ τὸν JACOBSTHAL², σχήματος ροιάς, αἱ ὁποῖαι ἀνάγονται εἰς τὴν Μέσην περίοδον τοῦ χαλκοῦ.

Διερωτώμεθα μήπως ἐνταῦθα συμβαίνει ὅτι καὶ μὲ τὰς περόνας τῆς Ἐφέσου (πρβλ. «Ἡ Μήκων εἰς Ἀσίαν καὶ Ἀνατολικὴν Θράκην»), τὸ δὲ εἰς ροιὰν ἀποδιδόμενον σχῆμα μήπως ἀνταποκρίνεται μᾶλλον πρὸς ἐκεῖνο τῆς κωδίας μήκωνος.

Ἐφιστῶμεν πάντως τὴν προσοχὴν τῶν εἰδικῶν ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος τοῦ σχήματος τῶν περιγραφέντων κυπριακῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν περίου ἐποχὴν.

Γενικώτερα συμπεράσματα θέλουν ἐκτεθῆ κατωτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον «Ἡμετέροι γενικαὶ ἀπόψεις καὶ συμπεράσματα».

γ. Ἡ Μήκων εἰς Μυκῆνας.

Ἀντιστοιχῶς πρὸς τὸν Μινωικὸν πολιτισμὸν ἀναπτύσσεται καὶ ὁ Μυκηναϊκός, ἐξαπλούμενος εἰς πολλὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, μεταφερόμενος μέχρι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου, μετὰ τὴν ἐκεῖ ἀφίξιν τῶν Μυκηναίων.

Τῶν δύο τούτων πολιτισμῶν πολλὰς ὁμοιότητας ἐμφανίζουν διάφορα σύμβολα καὶ ἐκδηλώσεις θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος.

Ἡ ἔρευνα τῶν εὐρημάτων τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης κατέδειξεν ὅτι καὶ εἰς τὰς Μυκῆνας ἦτο ἤδη γνωστὴ ἡ μήκων ἢ ὑπνοφόρος.

Ἡ ὠραιότερα ἀπεικόνισις τῆς κωδίας τῆς ἐμφανίζεται εἰς τὸν γνωστὸν χρυσοῦν σφραγιδοδακτύλιον, τὸν εὐρεθέντα εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηναίων³ (εἰκ. 7).

Εἰς τοῦτον καθημένη γυνὴ δέχεται προσφερομένης αὐτῇ τρεῖς κωδίας μήκωνος. Κατὰ τὸν NILSSON αὕτη πρέπει νὰ εἶναι θεά, ἢ δὲ μικρά, ὅπισθεν αὐτῆς ἰσταμένη μορφὴ, συλλέγει καρπούς ἐκ τοῦ ἱεροῦ δένδρου. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ θεὰ εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν λατρείαν τῶν δένδρων «θεὰ τῆς δενδρολατρίας, ἄρα τῆς φύσεως καὶ τῆς εὐφορίας, καθημένη ὑπ' αὐτὸ τοῦτο τὸ δένδρον κατὰ τὸν Καθηγητὴν ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ». Ἡ πρώτη «προσκυνήτρια» προσφέρει τὰς κωδίας τῆς μήκωνος, ἢ δευτέρα φέρει κρίνους, ἐνῶ ἡ τρίτη κατὰ σειράν φέρει ἄνθη. Ἐπὶ τῆς παραστάσεως φαίνονται καὶ τὰ μινωικὰ σύμβολα (παλλάδιον καὶ διπλοῦς πέλεκυς).

Κατὰ νεωτέρας, προφορικῶς ἀνακοινωθείσας ἡμῖν ἀπόψεις τοῦ Καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, καὶ αἱ τρεῖς γυναικεῖαι μορφαὶ εἶναι θεαί, ἔχουσαι ὡς σύμβολα ἀνὰ δύο ἐκάστη λέοντας, οἱ ὁποῖοι καὶ παρίστανται ὑπὸ τὴν μορφὴν κεφαλῶν εἰς τὸν σφραγιδοδακτύλιον.

¹ BCH 84, 1960, σ. 271, Chronique des fouilles à Chypre en 1959, εἰκ. 45.

² P. JACOBSTHAL, ἔ.ἀ. σ. 38.

³ ARTHUR EVANS, The Palace of Minos, τόμ. II, μέρ. I, London 1928, σ. 341, εἰκ. 194a. Κατὰ παραδό-

σεις τοῦ Καθηγητοῦ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, Ἡ Κρητομυκηναϊκὴ θρησκεία, Ἀθῆναι 1948, σ. 82-83. M. P. NILSSON, The Minoan - Mycenaean Religion², Lund 1950, σ. 347, εἰκ. 158.

Κατὰ τὸν PERSSON¹ ἡ ἐπὶ τοῦ λίθου παράστασις εἶναι γραφικὴ ἀπεικόνισις τοῦ μεγάλου ἱεροῦ τῶν Μυκηνῶν, ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν μήκωνα, γράφει ὅτι αὕτη εἶναι στενωῶς συνδεδεμένη μὲ τὴν Δήμητρα.

Περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τούτου θεᾶς πολλαὶ ἐδόθησαν, ὡς γράφει ὁ Καθηγητῆς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ἐρμηνεῖαι, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην του δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὀριστικά.

Ὁ Καθηγητῆς ΜΥΛΩΝΑΣ², φρονεῖ ὅτι ἡ ταύτισις πρὸς τὴν Δήμητρα δὲν εἶναι πειστικὴ, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιοχάς, ὡς ἦσαν αἱ τῆς προϊστο-

Εἰκ. 7. Σφραγιδοδακτύλιος τῶν Μυκηνῶν.

ρικῆς Ἑλλάδος, ἐλατρεύετο μία θεὰ, ἡ θεὰ-μήτηρ ἢ ἡ θεὰ τῆς φύσεως καὶ τῆς γεωργίας καὶ ὅτι δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ταυτισθοῦν αἱ γεωργικαὶ θεαὶ πρὸς τὰς τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς. Περαιτέρω γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τῶν Μυκηνῶν ἔχομεν πιθανῶς τὴν ἀναπαράστασιν μιᾶς γεωργικῆς θεᾶς. Εἶναι ὅμως αὕτη ἡ Δημήτηρ; «Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αἱ λάτρεις προσφέρουν εἰς αὐτήν, ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν συνήθως ταυτισθῆ πρὸς κωδίας μήκωνος δὲν ἐξάγεται τοιοῦτον συμπέρασμα, δοθέντος ὅτι αἱ κωδίαὶ θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς συμβολισμὸς τῆς γεωργίας καὶ ἐπομένως μιᾶς ἐκ τῶν θεωρουμένων ἀγροτικῶν θεῶν». Ἀναφερόμενος περαιτέρω εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ Καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ ἐπὶ τῆς θεᾶς τοῦ Γάζι³ συμπληρώνει ὅτι, συμφώνως πρὸς ταύτας τὸ φυτὸν ἔχει ἱατρικὴν ἀξίαν, δι' ὃ καὶ χρησιμοποιεῖται ὡς ἱατρικὸν ἔμβλημα' ὅθεν ἡ θεότης ἢ ἐμφανιζομένη μὲ κωδίας δὲν εἶναι θεὰ τῆς γεωργίας, ἀλλὰ τῶν ἰαμάτων.

Ὅτι δὲν εἶναι ἡ Δημήτηρ τὸ συνάγει καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ διπλοῦ πελέκεως, μὲ τὸν ὁποῖον δὲν εἶναι αὕτη συνυφασμένη.

¹ A. W. PERSSON, *The Religion of Greece in Pre-historic Times*, Sather Classical Lectures, τόμ. XVII, 1942, σ. 70-75. Πρβλ. M. NILSSON, ἑ.ά. σ. 347.

² G. E. MYLONAS, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton 1961, σ. 52.

³ Πρβλ. σ. 90 τῆς παρούσης μελέτης.

Κατ' ανάλογον τρόπον παρίστανται αἱ κωδίαί τῆς μήκωνος καὶ εἰς ἕτερον σφραγιδοδακτύλιον τοῦ Serpulchral¹ τῆς Θίσβης, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀμυγδαλοειδῆ χάνδραν-σφραγίδα², τὰ ὅποια ὅμως, κατὰ νεωτέρας ἀπόψεις τῶν ἀρχαιολόγων, θεωροῦνται κίβδηλα.

Πλὴν τῶν σφραγιδοδακτυλίων εἰς τὸν βασιλικὸν τάφον III τῶν Μυκηνηῶν ἀνευρέθησαν καὶ περόναι (16^{ος} π.Χ. αἰών), παρουσιάζουσαι ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ὡς φέρουσαι κωδιόσημον κεφαλὴν.

Ὁ JACOBSTHAL³ περιγράφει τοιαύτην περόνην (εἰκ. 8), μήκους 27.7 ἐκ., εὔρεθεισαν εἰς τὸν ὡς ἄνω τάφον III Μυκηνηῶν, τῆς ὁποίας ἡ κεφαλὴ ἀπεικονίζει, κατ' αὐτόν, πιθανώτατα μῆλον. Αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ θολερῶς φαιοχρόου ὄρειας κρυστάλλου, φέρει δὲ αὔλακας. Τὴν αὐτὴν περόνην περιγράφει καὶ ὁ KARO⁴.

Καθ' ἡμᾶς πρόκειται περὶ περόνης μὲ κωδιόσημον κεφαλὴν, τῆς ὁποίας ἐλλείπει, πιθανῶς ὄξειδωθεῖς, ὁ ἀστερίσκος, ἐνῶ διαγράφονται σαφῶς αἱ χαραγαὶ λήψεως τοῦ όπιου. Τὸ μῆλον ἄλλωστε, ὡς γνωστόν, δὲν φέρει ἐντομάς.

Πρὸς τὴν κεφαλὴν ταύτης ὁμοιάζει καὶ ἡ

Εἰκ. 8. Περόνη ἐκ τοῦ τάφου III Μυκηνηῶν.

Εἰκ. 9. Κεφαλὴ ἀργυρᾶς περόνης.

Εἰκ. 10. Περόνη Βαφειοῦ.

ἐν εἰκόνι 9 κεφαλὴ τῆς ἀργυρᾶς περόνης⁵, φέρουσα καὶ αὕτη καθέτους αὔλακας.

Ἐνάλογος περόνη ἀντιστοιχοῦ ἐποχῆς εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ⁶ δημοσιευομένη, εὔρεθεισα εἰς Βαφειὸ Λακωνίας (εἰκ. 10). Ἡ κεφαλὴ τῆς εἶναι ὄχι μόνον ἀπεικόνισις κωδίας μήκωνος, ἀλλ' ἐμφανίζει καὶ αὕτη τὰς τυπικὰς πρὸς λήψιν τοῦ όπιου χαραγὰς.

Νεώτεροι τέλος περόναι (900 π.Χ.) προερχόμεναι ἐκ Μυκηνηῶν εὔρισκονται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἄργους (πρβλ. «Ἡ Μήκων εἰς Ἄργος»).

1 ARTHUR EVANS, JHS 45, 1925, σ. 11.

2 Αὐτόθι σ. 15. Τοιαῦται χάνδραι σφραγίδες ἐμφανίζονται καὶ κατὰ τὴν ΥΜ I περίοδον.

3 P. JACOBSTHAL, ἔ.ἀ. εἰκ. 140, 141.

4 G. KARO, Schachtgräber von Mycenae, Mün-

chen 1930/33, πίν. XXXI, εἰκ. 103.

5 P. JACOBSTHAL, ἔ.ἀ. εἰκ. 139.

6 ΑΕ 1889, σ. 150, πίν. 7, 4. Ἡ περόνη εὔρισκεται εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὴν προθήκην τοῦ Βαφειοῦ, ὑπ' ἀριθ. 1814.

Κατά τινες αρχαιολόγους¹ αἱ περόναι αὗται δὲν ἀνταποκρίνονται, λόγω τοῦ μεγάλου μήκους αὐτῶν, εἰς τὰς συνήθεις περόνας, τὰς χρησιμοποιουμένας διὰ τὰ ἐνδύματα ἢ τὴν κόμην.

Διερωτώμεθα μήπως πρόκειται περὶ βελονῶν χρησιμοποιουμένων κατὰ τὴν διαδικασίαν καπνίσματος τοῦ ὀπίου (βλ. «*Ἡμέτεραι γενικαὶ ἀπόψεις καὶ συμπεράσματα*»).

Τυπικὸν ὁμοίωμα κεχαραγμένης κωδίας μήκωνος ἀποτελεῖ ὁστέϊνον περιήπτον εὐρεθὲν εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηναίων καὶ ἀποτεθειμένον εἰς τὴν οἰκίαν προθήκην τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου (ἀρ. 2671). Ἀνάλογα πρὸς τὸ ὡς ἄνω εἶναι καὶ τὰ ἐν τῷ αὐτῷ Μουσεῖῳ εὐρισκόμενα ὑπ' ἀριθ. Τ 516, Τ 518 περιήπτα.

Τέλος δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ ἐπισύρωμεν τὴν προσοχὴν τῶν ἐιδικῶν ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος πρὸς κωδίαν μήκωνος, ἀκόμη καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μέγεθος, ἀρυβάλλων τινῶν.

Οὗτοι, ὡς γνωστόν, θεωροῦνται ὡς χρησιμεύοντες πρὸς ἔνθεσιν ἀρωμάτων. Διερωτώμεθα ὅμως μήπως ἐχρησίμευον πρὸς ἔνθεσιν σκευασμάτων ὀπίου, ἐφ' ὅσον γίνῃ ἀποδεκτὴ διὰ τὰ κωδιόσχημα ἀγγεῖα ἢ ἀποψις τοῦ MERRILLEES, ἢ ὅποια καθ' ἡμᾶς πρέπει νὰ εἶναι ὀρθή.

Ἡ ἀνεύρεσις νέων ἀρυβάλλων, τὸ τυχὸν περιεχόμενον τῶν ὁποίων θὰ ὑπεβάλλετο εἰς ἀνάλυσιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτέρων μεθόδων, καθ' ἃς ἀπαιτεῖται ἐλαχίστη ποσότης ὑλικοῦ, θὰ ἔρριπτεν ἴσως πλήρη φῶς εἰς τὸ δημιουργούμενον ἐρώτημα. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὴ ἡ ἀνεύρεσις τοιοῦτου ἀρυβάλλου ἐνέχοντος ὀπιούχον ἔλαιον εἰς Αἴγυπτον (πρβλ. «*Ἡ Μήκων εἰς Αἴγυπτον*»).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σαφῶς συνάγεται ὅτι ἡ μήκων καὶ ἡ χάραξις τῆς κωδίας πρὸς λῆψιν ὀποῦ ἦτο γνωστὴ εἰς Μυκῆνας, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν 16^{ον} π. Χ. αἰῶνα (Ἵστερο-μυκηναϊκὴ Ι περίοδος).

Τὰ γενικώτερα συμπεράσματα ἐκτίθενται εἰς τὸ κεφάλαιον «*Ἡμέτεραι γενικαὶ ἀπόψεις καὶ συμπεράσματα*».

δ. *Ἡ Μήκων εἰς Ἄργος καὶ Τίρυνθα.*

Ὡς εἶναι γνωστόν, προστάτις τοῦ Ἄργους ὑπῆρξεν ἡ θεὰ-μήτηρ Ἥρα, εἰς δὲ τὸν ναόν της, τὸ Ἡ ρ α ἰ ο ν, ὑπῆρχε τὸ ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου κατασκευασθὲν χρυσελεφάντινον ἄγαλμα αὐτῆς, εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη εἰκονίζεται κρατοῦσα ροιάν².

Ἐκ τῶν διαφορῶν ἀργειακῶν περιόδων ὑπάρχουν ἀρχαιολογικά τινα εὐρήματα, τὰ κοσμήματα τῶν ὁποίων ἴσως δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀπεικονίζοντα κωδίαν μήκωνος.

Οὕτως ἀνευρέθησαν πῆλινα εἰδώλια θεαινῶν τῆς Τίρυνθοαργειακῆς περιόδου, τὰ ὁποῖα φέρουν περιήπτα (pendatifs) καὶ πόρπας ἐπὶ τῶν ὤμων, αἱ ὁποῖαι ὑπενθυμίζουν ἐκεῖνας τῆς Κορίνθου (βλ. «*Ἡ Μήκων εἰς Κόρινθον*»), καὶ τὰ ὁποῖα, κατὰ τὴν γνώμην μας, ἴσως εἶναι κωδιόσχημα.

¹ Κατὰ προφορικῶς δοθείσας εἰς ἡμᾶς πληροφορίας ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ.

² ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ II 17. 5.

Ἄνευρέθησαν ὡσαύτως εἰδώλια τῆς Πρωτοαρχαϊκῆς περιόδου, εἰς ἃ ἡ εἰκονιζομένη θεὰ κρατεῖ στρογγύλον καρπόν, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν WALDSTEIN¹ ἀνταποκρίνεται πιθανῶς πρὸς μήλον.

Διὰ τοὺς καρπούς τούτους διευτυπώθησαν πολλαὶ ἀπόψεις, αἱ περισσότεραι τῶν ὁποίων συμφωνοῦν ὅτι πρόκειται περὶ ροιᾶς.

Καθ' ἡμᾶς τοῦτο δὲν εἶναι ἀπόλυτον. Ναὶ μὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πausανίου² ὅτι ἡ Ἥρα ἐκράτει εἰς τὴν μίαν χεῖρα ροιάν, ὁ αὐτὸς ὅμως συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν Σικυῶνα³ ὑπῆρχεν ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης κατασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ Κανάχου, εἰς τὸ ὁποῖον εἰκονίζετο ἡ θεὰ κρατοῦσα εἰς τὴν μίαν τῶν χειρῶν μήκωνα.

Συνεπῶς εἶναι ἐνδεχόμενον καὶ ὁ στρογγύλος καρπός, εἰς τινὰ τῶν ὡς ἄνω εἰδωλίων, νὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς κωδιάν μήκωνος.

Ὁ ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ⁴ γράφων περὶ τῆς ροιᾶς πιστεύει ὅτι εἰς πολλὰ εἰδώλια γίνεται σύγχυσις τῆς ροιᾶς πρὸς τὴν κωδιάν τῆς μήκωνος, ἀναφέρει δὲ τὴν ὑπαρξιν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἄργους (ἐκ τῆς πλησίον Λαρίσης) τριῶν ἀκεραίων ὑστερογεωμετρικῶν ροιῶν μετὰ τὸν σῶμα.

Ἐπὶ τῶν εἰδωλίων τοῦ τύπου τούτου θέλομεν ἐπανέλθει εἰς τὸ κεφάλαιον «Ἡ Μήκων εἰς Κόρινθον».

Ἄνευρέθησαν ὡσαύτως εἰς τὸ Ἄργος κωδιόσχημα ἀγγεῖα ἀντίστοιχα πρὸς τὰ τῶν Μυκηνῶν (βλ. «Ἡ Μήκων εἰς Μυκήνας»), ὡς καὶ ἀρύβαλλοι ἀλαβάστρινοι ἢ πήλινοι.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ περόναι, πολλαὶ τῶν ὁποίων εὐρίσκονται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἄργους καὶ φέρουν κεφαλὴν δυναμένην νὰ χαρακτηρισθῇ κωδιόσχημος. Εἰς τινὰς τούτων τὸ σῶμα τῆς κωδίας ἀποτελεῖται ἐκ διαφόρων λίθων ἡμιπολυτίμων, ὡς αἱ ὑπὸ τοῦ WALDSTEIN⁵ δημοσιευόμεναι, ἀνάλογοι πρὸς τὰς τῶν Μυκηνῶν, τῆς Τίρυνθος καὶ τῆς Κορίνθου (βλ. «Ἡ Μήκων εἰς Κόρινθον»).

Δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ σημειώσωμεν τὴν ἐκ τῶν εὐρημάτων προκύπτουσαν ἐπαφὴν μεταξὺ Αἰγύπτου, Κύπρου, Κρήτης καὶ πόλεων τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος (Μυκηνῶν, Ἄργους, Ἐλευσίνας κ.ά.). Αὕτη καταφαίνεται ἐξ εὐρημάτων πολλῶν ἑλληνικῶν κυρίως περιοχῶν. Οὕτως εἰς Ἐλευσίνα, Ἄργος καὶ ἀλλαχοῦ ἀνευρέθησαν σακαραβαῖοι μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Τουθμῶσιος III.

Τινῶν ἢ ἀρχικῆ προέλευσις, ἐὰν δηλαδὴ εἶναι ἐξ Αἰγύπτου ἢ ἐὰν μετεφέρθησαν ὑπὸ Φοινίκων εἰς Αἴγυπτον, ἐκεῖθεν δὲ ἐξήχθησαν εἰς Ἑλλάδα, δὲν εἶναι σαφῶς καθωρισμένη (πρὸ βλ. καὶ «Ἡ Μήκων εἰς Ἐλευσίνα»).

1 CH. WALDSTEIN, The Argive Heraeum, σ. 37 (197), πίν. XLVI ἀρ. 16, σ. 34 (172), πίν. XLVI ἀρ. 4 καὶ σ. 34 (163), πίν. XLVI ἀρ. 3.

2 ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ II 17. 5.

3 ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ II 10. 5.

4 Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ, ΑΕ 1960, σ. 155-164.

5 CH. WALDSTEIN, ἔ.δ. σ. 112, πίν. LVII εἰκ. 5, σ. 210, πίν. LXXVIII καὶ LXXIX ἀρ. 184, 184a.

ε. Ἡ Μήκων εἰς Τεγέαν.

Αὕτη ἀπαντᾷ καὶ εἰς εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Τεγέαν.

Οὕτως εἰς ὀρειχάλκινον δισκόμορφον ἔλασμα εἰκονίζεται γυνὴ γυμνὴ ἰσταμένη ἐπὶ τετραπόδου (εἰκ. 11), ἣ ὁποία κρατεῖ εἰς τὴν ἀνυψωμένην δεξιὰν χεῖρα καρπὸν, κατὰ τὸν DUGAS¹ καὶ τὸν ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ² ροιάν ὃ ΜUELLER³ θεωρεῖ τοῦτον ὡς κωδίαν μήκωνος τῆς ὑπνοφόρου.

Εἰκ. 11. Ὁ δίσκος τῆς Τεγέας.

μέσον τῆς κωδίας ἐμφανιζομένη κυκλικὴ γραμμὴ, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς ἓνα τῶν τροπῶν χαράξεως τῆς κωδίας πρὸς λῆψιν τοῦ ὀπίου.

Σημειοῦμεν ὅτι εἰς τὸ δεξιὸν τμήμα ἐμφανίζεται πτηνὸν κατ' ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ τῆς πυξίδος Παχυάμμου (=Παχειᾶς Ἄμμου) Κρήτης (πρὸς σ. 94 τῆς παρούσης μελέτης).

Ἄνευρέθησαν ἐπίσης εἰς τὴν περιοχὴν περόναι ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἀνευρεθείσας εἰς Κόρινθον, Περαιχώραν, Αἴγιναν καὶ Τήνον⁷ (πρὸς βλ. «Ἡ Μήκων εἰς Κόρινθον»).

α β γ
Εἰκ. 12. Βάρη κωδιόσημα εὐρισκόμενα ἐν Τεγέα.

KLINZ⁴ εἰς τὸν 7^{ον} π.Χ. αἰῶνα, ἐνῶ ὃ DUGAS⁵ τὸν θεωρεῖ ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν γεωμετρικὴν περίοδον. Κατὰ τὸν RIIS⁶ ὃ δίσκος εἶναι Βοιωτικῆς προελεύσεως.

Καθ' ἡμᾶς ὃ καρπὸς ἀνταποκρίνεται πρὸς κωδίαν μήκωνος, ὑπὲρ τούτου δὲ συνηγορεῖ καὶ ἡ περὶ τὸ

1 CH. DUGAS, Le Sanctuaire d'Aléa Athéna à Tegée avant le IV siècle, BCH 45, 1921, σ. 384-385, εἰκ. 45.

2 Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, Ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ΑΕ 1939-1941, σ. 104.

3 Arch. Anz. 37, 1922, 15.

4 Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, βλ. σημ. 2.

5 Βλ. DUGAS, σημ. 1.

6 Berytus 9, 1949, 85· βλ. καὶ P. JACOBSTHAL, ἔ.ά. σ. 185.

7 Corinth XV I, πίν. 49, εἰκ. 40 καὶ CH. DUGAS, ἔ.ά. σ. 378, 379, εἰκ. 40 καὶ 41.

Εἰς Τεγέαν ἀνευρέθησαν καὶ βάρη, τῶν ὁποίων τὸ σχῆμα κατὰ τὸν DUGAS ¹ ἀνταποκρίνεται πρὸς ροιάν. Καθ' ἡμᾶς πολλῶν ἐξ αὐτῶν (α, β, γ) τὸ σχῆμα ἀνταποκρίνεται σαφῶς πρὸς κωδίαν μήκωνος (εἰκ. 12). Ἴσως ταῦτα ἀπετέλουν βάρη πρὸς ζύγισιν ὀπίου.

Τέλος εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Τεγέας ὑπάρχει καὶ μικρόν, δίκην περιάπτου κρεμάμενον, ἀντικείμενον, τοῦ ὁποίου τὸ σχῆμα ὑπενθυμίζει τὸ εἰδώλιον τῆς Κοζάνης (πρβλ. «Ἡ Μήκων εἰς Κοζάνην»). Τοῦτο εἰς τὸ κάτω τμήμα εἶναι κοῖλον καὶ φέρει σχισμὰς ἀντιστοιχοῦσας πρὸς χαραγὰς τῆς κωδίας τῆς μήκωνος.

ς. Ἡ Μήκων εἰς Σπάρτην.

Ἦδη ἐκ τῆς βιβλιογραφίας γνωρίζομεν ὅτι ἡ Ἑλένη τοῦ Μενελάου ἐποιεῖτο χρῆσιν τοῦ νηπενθοῦς ², τὸ ὁποῖον καθ' ἡμᾶς δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰ μὴ σκεῦασμα ὀπιούχον.

Ὑπάρχουν εἰς Σπάρτην δείγματα, ἐξ ὧν διαπιστοῦται ὅτι ἡ μήκων ἦτο γνωστὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Ὁ DAWKINS ³ δημοσιεύει διάφορα εὑρήματα ἐκ τοῦ ἐν Σπάρτῃ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος, τὰ ὁποῖα, μελετώμενα

Εἰκ. 13. Περιάπτου φέρον κάτωθεν ὁμοιώματα κωδίων μήκωνος.

Εἰκ. 14. Κωδιόσχημα περιάπτα.

ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐν Κορίνθῳ ἀνευρεθέντα, ἐμφανίζονται καθ' ἡμᾶς, ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν κωδίαν τῆς μήκωνος. Εἰς τὸ ἐν εἰκόνι 13 περιάπτου (pendatif) ⁴ ἀπεικονίζονται κρεμάμενα ἀντικείμενα, καθ' ἡμᾶς ὁμοιώματα κωδίας, ἀντίστοιχα πρὸς τὰ ὅμοια μυκηναϊκὰ καὶ αἰγυπτιακὰ (πρβλ. «Ἡ Μήκων εἰς Μυκήνας» καὶ «Ἡ Μήκων εἰς Αἴγυπτον»).

Πρὸς κωδίας ἐπίσης ὁμοιάζουν τὰ ἐν εἰκόνι 14 ὁστείνα περιάπτα ⁵, τὰ ὁποῖα προφανῶς ἐκρέμαντο ἐκ τοῦ λαιμοῦ.

Ἐπίσης περιάπτα ⁶ ἐξ ὀρειγάλου τοῦ 7^{ου} π.Χ. αἰῶνος ἔχουν τὸ σχῆμα τῆς κωδίας, διαστελλομένης σαφῶς τοῦ πρὸς σύγκρισιν συμπαρατιθεμένου ἀνθους ροιᾶς (εἰκ. 15).

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐμφανίζουν διὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς μήκωνος

1 CH. DUGAS, ἔ.δ. σ. 369-372 (ἀρ. 99, 97, 81).

2 Πρβλ. σ. 82 τῆς παρούσης μελέτης.

3 R. M. DAWKINS, *The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta*, London 1929.

4 Αὐτόθι πίν. CLXXIX, εἰκ. 6. Πρβλ. S. GABRA, *Bull. de l'Inst. d'Égypte* 37, 1956, σ. 42, εἰκ. 4.

5 *Artemis Orthia*, πίν. CXXXV.

6 Αὐτόθι πίν. LXXXIX, h.

ευρήματά τινα τῶν κατὰ τὸ 1909 ἀνασκαφῶν εἰς τὸ Μενελαΐον τῆς Σπάρτης, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Μενελάου καὶ τῆς Ἑλένης.

Κατὰ ταύτας ἀνευρέθησαν:

1. Περίαιπτα¹ ἔξ ὄρειχάλκου ἔχοντα σχῆμα, ὡς γράφει ὁ THOMPSON, ἄνθους (μουμπουκιοῦ) ροιάς ἢ κεφαλῆς μήκωνος, τὰ ὁποῖα παρατίθενται ἐν εἰκόνι 16 α. β. Καθ' ἡμᾶς ταῦτα εἶναι σαφῆ ὁμοιώματα τῆς κωδίας μήκωνος, φερούσης μάλιστα τὰς πρὸς λῆψιν τοῦ ὀπίου τυπικὰς χαραγὰς.

Εἰκ. 15. Περίαιπτον σχήματος κωδίας ἀριστερὰ καὶ ροιάς εἰς τὸ μέσον. Τὸ δεξιὰ ἀντικείμενον εἶναι πραγματικὸν σχῆμα ἄνθους ροιάς κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον μετὰ τὴν γονιμοποίησιν, πρὸς σύγκρισιν παρατιθέμενον.

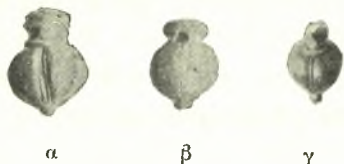
2. Περίαιπτον ἀργυροῦν ἐπιχρυσωμένον², ἔχον τὸ σχῆμα κωδίας μήκωνος ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχουν καὶ αὐλακες (εἰκ. 16 γ).

Ἄπαντα τὰ ὡς ἄνω περίαιπτα εἶναι ἀναθηματικαὶ προσφοραὶ καὶ εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὰ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος ἀνευρεθέντα.

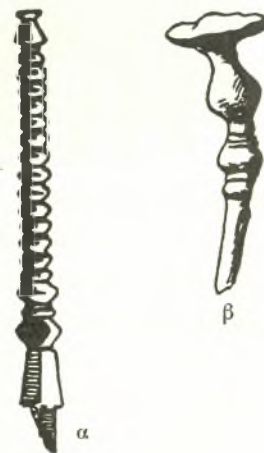
Σημειοῦμεν ὡσαύτως τὴν ὑπαρξίν πολλῶν περονῶν³ ἐκ τῶν ἐξῆς περιοχῶν:

1. Ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ Λακωνίας μὲ κωδιόσχημον κεχαραγμένην κεφαλήν, ἀναγομένην εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν περίοδον (βλ. «Ἡ Μήκων εἰς Μυκήνας»).

2. Ἐκ τοῦ ἐν Σπάρτῃ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος (εἰκ. 17β) καὶ ἐκ τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ἱεροῦ τῆς Ἀφαιάς (εἰκ. 17α), μὲ κωδιόσχημον κεφαλὴν ἀμφότεραι τοῦ 7^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Κατὰ τινὰς ἢ κεφαλὴν χαρακτηρίζεται, οὐχὶ ὀρθῶς καθ' ἡμᾶς, ὡς ροιά.

Εἰκ. 16. Περίαιπτα ἐκ Σπάρτης.

Εἰκ. 17. Περόναι ἐξ Αἰγίνης καὶ Σπάρτης, μὲ κεφαλὰς παριστώσας ἴσως κωδίας.

Ἡ δευτέρα εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὰς ἐκ Μυκητῶν, Τίρυνθος καὶ Κορίνθου (βλ. «Ἡ Μήκων εἰς Κόρινθον»).

¹ BSA 15. 1908-9, σ. 148 πίν. IX 15. 17.

² Αὐτόθι σ. 142 πίν. VIII, 9.

³ P. JACOBSTHAL, ἔ.ἀ. εἰκ. 514 καὶ 515.

θ. Ἡ Μήκων εἰς Κόρινθον καὶ γενικώτερον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Κορινθιακοῦ Κόλπου (Σικυῶν, Περαχώρα).

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς μήκωνος παρουσιάζει ἡ ἀνωτέρω περιοχὴ, ὡς παρατηρεῖ τις ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀρχαιολογικῶν εὗρημάτων, εἰς ἃ ἐμφανίζεται ἡ κωδία τῆς μήκωνος, ὑπὸ ποικίλας μορφάς.

Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας ἤδη γνωρίζομεν ὅτι παρὰ τὴν Κόρινθον εὕρισκετο ἡ ἀρχαία πόλις, ἡ παρ' Ἡσιόδῳ ἀναφερομένη Μηκῶνη, ἡ μετέπειτα ὀνομασθεῖσα Σικυῶν. Κατὰ τοὺς σχολιαστὰς τούτου¹ αὕτη ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τῶν πολλῶν γινομένων ἐκεῖ καλλιεργείων μήκωνος, κατ' ἄλλους ὁμως ἐκ τοῦ ὅτι ἐκεῖ τὸ πρῶτον εὔρεν ἡ Δημήτηρ τὸν καρπὸν τῆς μήκωνος.

Ὁ Καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ² ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ καὶ ἐντοπία παράδοσις, καθ' ἣν τὰς μήκωνας ἔδωκεν εἰς τὴν πόλιν αὐτοπροσώπως ἡ Δημήτηρ.

Ἡ μόνη διασωθεῖσα ἐπίσημος πληροφορία ἐκ τῶν κλασσικῶν συγγραφέων εἶναι ἡ προαναφερθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πausανίου³, καθ' ἣν εἰς Σικυῶνα ὑπῆρχεν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης ἄγαλμα τῆς θεᾶς, κατασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ Κανάχου· τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἐκράτει εἰς τὴν μίαν μὲν τῶν χειρῶν μήκωνα, εἰς δὲ τὴν ἑτέραν μῆλον.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ βιβλιογραφία ὑπῆρξε τόσον πτωχὴ διὰ τὴν περιοχὴν, ἀντιθέτως τὰ ἐκ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης εὗρήματα ὑπῆρξαν πλουσιώτατα καὶ ἔρχονται νὰ συμπληρώσουν ἢ ἀκόμη νὰ ἐπιβεβαιώσουν ἢ καὶ νὰ ἐπεξηγήσουν τὰ ὑπὸ τῆς βιβλιογραφίας ἀναφερόμενα.

Τὰ ἀρχαιολογικὰ εὗρήματα εἰς τὴν ὡς ἄνω περιοχὴν ἀνάγονται εἰς:

α. Ἀπομιμήσεις ἐκ πηλοῦ αὐτῆς ταύτης τῆς κωδίας τῆς μήκωνος.

β. Εἰδώλια ἐκ πηλοῦ κρατοῦντα κωδίαν μήκωνος ἢ φέροντα κοσμήματα παριστῶντα ταύτην καὶ

γ. Ἀντικείμενα μικρὰ ἐκ ποικίλης ὕλης κοσμούμενα μὲ κωδίας μήκωνος ἢ καὶ κωδιόσχημα.

Σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀντικειμένων εἶχεν ἤδη εἰς τὸ παρελθὸν ἀνευρεθῆ εἰς τὴν περιοχὴν, ἅτινα εἴτε εἶχον τὸ σχῆμα κωδίας εἴτε ἐκοσμοῦντο διὰ κωδιοσχημῶν ποικιλιμάτων (περόναι, ἀγγεῖα, κλπ.), ὡς καὶ εἰδωλίων κρατούντων ἀνὰ χειρὸς στρογγύλους καρπούς, οἱ ὁποῖοι ἐχαρακτηρίσθησαν ὑπὸ πολλῶν ὡς καρποὶ ροιᾶς.

Ὅπως ἰδιαίτερον ὁμως ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν διὰ τὴν σαφῆ τοποθέτησίν μας ἐπὶ τοῦ θέματος ὡς καὶ πρὸς συμπληρωματικὴν ἐρμηνείαν παλαιότερων εὗρημάτων τὰ ἐκ τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνασκαφῶν καὶ δὴ:

1. Τὰ ὑπὸ τοῦ κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΕΡΔΕΛΗ δημοσιευόμενα⁴, ἀφορῶντα εἰς τὰς παρὰ τὸ Γαλατάκι ἀνασκαφὰς τοῦ ἱεροῦ τῆς Σολυγείας, ἔνθα ἀνευρέθησαν,

1 Πρβλ. σ. 81 τῆς παρούσης μελέτης.

2 Σπ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Ἡ Κρητομυκηναϊκὴ Θερησκεία (Παραδόσεις πολυγραφημένα), σ. 85 (Ἀθῆναι 1948). Ὁ ἴδιος θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι, ὅπως ἐκ τῆς θεᾶς Ἀθῆνης ἐτυμολογοῦνται αἱ Ἀθῆναι, οὕτω καὶ ἐκ τῆς παρ' Ὁμή-

ρφ ἠρωίδος, ὑποτιθεμένης ὡς θεᾶς, Μυκῆνης αἱ Μυκῆ- ναι, ἴσως κατ' ἀνάλογον τρόπον ὀνομάσθη καὶ ἡ Μηκῶ- νη ἐκ λησμονηθείσης τινὸς θεᾶς Μηκῶνης (σ. 131-132).

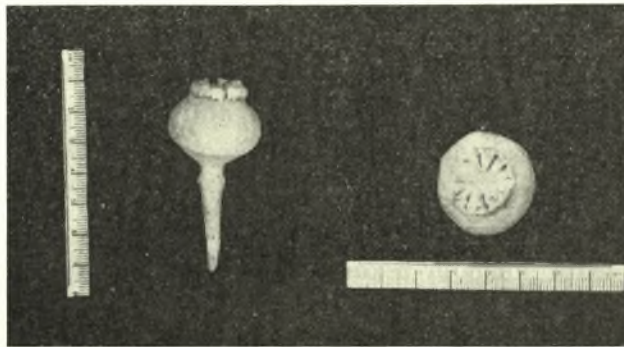
3 Πρβλ. σ. 87 τῆς παρούσης μελέτης.

4 ΝΙΚ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ, Ἀνασκαφὴ παρὰ τὸ χωρίον Γαλα-

πλήν τῶν σαφῶν ἐκ πηλοῦ ἀπεικονίσεων κωδίας μήκωνος, καὶ μέγας ἀριθμὸς πηλίνων εἰδωλίων λατρευτικοῦ χαρακτῆρος, παριστῶντων γυναικείας θεότητας κυρίως, φιάλαι ὀμφαλωταὶ μὲ πλαστικὴν διαμόρφωσιν ἐν εἴδει καρποῦ ροιᾶς, ὡς καὶ διάφορα μικροαντικείμενα ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς (8^{ος} π.Χ. αἰῶν) περίοδον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ προερχομένων, ὡς ὁ ἴδιος γράφει, ἐξ ἀποθέτου ἱεροῦ, ἀνήκοντος προφανῶς εἰς τὴν Ἥραν, καθότι τὰ εὐρήματα προσομοιάζουν πρὸς τὰ τῶν ἐν Κορίνθῳ καὶ Ἀργολίδι Ἡραίων.

2. Τὰ εὐρήματα τῶν ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν, Καθηγητοῦ H. ROBINSON¹, γενομένων ἀνασκαφῶν εἰς περιοχὴν τῆς Κορίνθου.

3. Τὰ εὐρήματα τῶν ὑπὸ τὸν Καθηγητὴν OSCAR BRONNER² εἰς τὸ παρὰ τὴν Ἰσθμίαν ἱερὸν τοῦ Παλαίμονος ἀνασκαφῶν.

Εἰκ. 18. Πηλίνη κωδία (ἐκ τοῦ πλαγίου καὶ ἐκ τῶν ἄνω).

4. Τὰ ἐκ τῶν κατέναντι τῆς Κορίνθου ἀνασκαφῶν τοῦ Ἡραίου τῆς Περαχώρας³, τὰ ὁποῖα, καίτοι ἐπὶ τῆς κατέναντι Στερεᾶς Ἑλλάδος, λόγῳ συγγενείας τῶν περιοχῶν, περιγράφομεν ἐνταῦθα.

Παρέχομεν κατωτέρω ἐν συνόψει τὰ κατὰ τὰς διαφόρους ἀνασκαφὰς εὐρήματα, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ὑπὸ μελέτην θέμα, παραθέτοντες φωτογραφίας τῶν πλέον ἀντιπροσωπευτικῶν ἐξ αὐτῶν, προκειμένου νὰ τὰ χρησιμοποιήσωμεν πρὸς ἐξαγωγήν τῶν συμπερασμάτων μας.

α. Ἀπομίμησις κωδίας μήκωνος.

I. Πήλιναι τοιαῦται ἀνευρέθησαν πολλαὶ ἀποτεθειμέναι ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον Π. Κορίνθου.

Τυπικὴ ἀπομίμησις τῆς κωδίας εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ ΒΕΡΔΕΛΗ⁴ εὑρεθεῖσα εἰς τὸ παρὰ τὸ Γαλατάκι ἱερὸν τῆς Σολυγείας (εἰκ. 18). Αὕτη εἶναι θαυμασίως πεπλασμένη καὶ

τάκι, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1956, Χρονικά, σ. 6 κ.ε. A Sanctuary at Solvageia, Archaeology 15, 1962, σ. 184-192. Τὸν κ. Βερδελὴν εὐχαριστοῦμεν καὶ αὐτὸς θερμῶς διὰ τὰς προφορικῶς δοθείσας ἡμῖν πληροφορίας καὶ ἐπεξηγήσεις.

¹ Ἐπιστολὴ τοῦ Διευθυντοῦ, Καθηγητοῦ H. ROBINSON, ὃν καὶ εὐχαριστοῦμεν θερμῶς διὰ τὴν χορηγηθεῖσαν ἄδειαν φωτογραφήσεως, ὡς καὶ διὰ τὰς δοθείσας

ἡμῖν ἐπεξηγήσεις ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῶν εὐρημάτων.

² Τὸν Καθηγητὴν OSCAR BRONNER εὐχαριστοῦμεν ἐπίσης θερμῶς διὰ τὴν δοθείσαν ἡμῖν ἄδειαν φωτογραφήσεως καὶ τὰς παρασχεθείσας πληροφορίας σχετικῶς μὲ τὰ ἐν λόγῳ εὐρήματα.

³ H. PAYNE, Necrocorinthia, Oxford 1931.

⁴ N. ΒΕΡΔΕΛΗΣ, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1956, Χρονικά, σ. 10 καὶ Archaeology 1962, σ. 190.

δὲν φέρει χαραγὰς, θεωρεῖται δὲ ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀνάθημα προσιδιάζον εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἥρας. Εἰς ταύτην, μήκους μετὰ τοῦ μίσχου 6,5 ἐκ. καὶ διαμέτρου 3 ἐκ., σαφῶς ἀπεικονίζεται, πλὴν τοῦ σώματος τῆς κωδίας καὶ τὸ στίγμα (ὁ ἀστερίσκος τοῦ Διοσκουρίδου) καὶ ὁ μίσχος μετὰ τοῦ γόνατος τούτου. Ἡ ἐκ τῶν ἄνω ὄψεις ταύτης, ὡς καὶ τῶν εἰς τὴν εἰκόνα 20 γ, δ ἀπεικονιζομένων, μᾶς ὑπενθυμίζει τὰς ἐπὶ τῶν ὄμων τῶν εἰδωλίων θεαινῶν διαφόρων περιοχῶν πόρπας, μᾶλλον ἐκδήλους εἰς τὰ εἰδώλια Γαλατακίου.

Εἰκ. 19. Ἄνω : Περίπτρον κωδιόσχημον μετὰ χαραγῶν.
Κάτω : Χεὶρ προφανῶς ἀγάλματος κρατοῦσα κωδίαν.
(* Ἄνω καὶ πλαγία ὄψεις.)

Εἰς τὴν εἰκόνα 19 παρατίθενται ὁμοιώματα κωδίας μήκωνος ἐκ τῶν αὐτῶν ἀνασκαφῶν παρὰ τὸ Γαλατάκι. Σημειοῦται ἰδιαιτέρως ὅτι εἰς τὸ περίπτρον (ἄνω δεξιὰ) ἡ κωδία ἐμφανίζει καὶ χαραγὰς.

Εἰκ. 20. Πινάκια ἐνέχοντα ἀρτίδια (α,β,η), ἀπλά ἀρτίδια (γ,δ), χάνδρα (ε)
καὶ λαβὴ ἀγγείου (ζ) μετὰ ἀρτιδίου κωδιόσχημα.

Κατὰ τὴν γνώμην μας ὁμοιώματα κωδιῶν ἐν κατόψει ἀποδίδουσι καὶ τὰ εἰς τὴν εἰκόνα 20 παρατιθέμενα ἀντικείμενα, ἅτινα ἀνευρέθησαν ἐντὸς ἱεροῦ ἐπὶ τῆς Β. κλιτύος τοῦ Ἀκροκορίνθου, ὅπου, κατὰ τὸν Καθηγητὴν ROBINSON, ὑπῆρχεν ἱερὸν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης¹.

Τὸ α (M. F. 10346) εἶναι θραῦσμα μικροῦ πινακίου προσφορῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει προσκεκολλημένον ἀρτίδιον κωδιόσχημον. Μεγ. διάμ. 0.023 μ. Εὐρέθη ἐντὸς σωροῦ ἀντικειμένων χρονολογουμένων μεταξὺ τοῦ 6^{ου} π.Χ. καὶ τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος.

Τὸ β εἶναι πινάκιον προσφορῶν μετὰ πηλίνου ἀρτιδίου κωδιοσχήμου.

Τὸ γ (315) εἶναι πηλινὸν ἀρτίδιον κωδιόσχημον, ἴσως ἐκ πινακίου προσφορᾶς, διαμ. 0.026 μ. Ἀνευρέθη εἰς σωρὸν ἀντικειμένων χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ 4^{ου} μέχρι τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

1 Οἱ ἐντὸς παρενθέσεως ἀριθμοὶ ἀντιπροσωπεύουν τοὺς ὅπῃ τοῦ Καθηγητοῦ ROBINSON παρασχεθέντας εἰς ἡμᾶς.

Τὸ δ (317) εἶναι ἐπίσης πῆλινον κωδιόσχημον ἀρτίδιον, διαμ. 0.033 μ., ἴσως ἀπὸ μικρὸν πινάκιον προσφορῶν (6^{ος} ἢ 5^{ος} π.Χ. αἰών).

Ἄπαντα τὰ ἀνωτέρω, καθ' ἡμᾶς, ἀνταποκρίνονται εἰς τυπικὰ ἐν κατόψει ὁμοιώματα τῆς κωδίας τῆς μήκωνος, φερούσης μάλιστα χαραγὰς πρὸς λῆψιν τοῦ ὀπίου, αἵτινες εἶναι σαφέστεραι εἰς τὰ β, γ καὶ δ.

Τὸ ε (403) εἶναι κωδιόσχημος ὑαλίνη χάνδρα ἀνοικτοῦ πρασίνου χρώματος, φέ-

Εἰκ. 21. Πινάκιον προσφορῶν με ἀποτυπωμένας κωδίας ἐκ τῶν ἄνω ὀρωμένας (ἀστερίσκος).

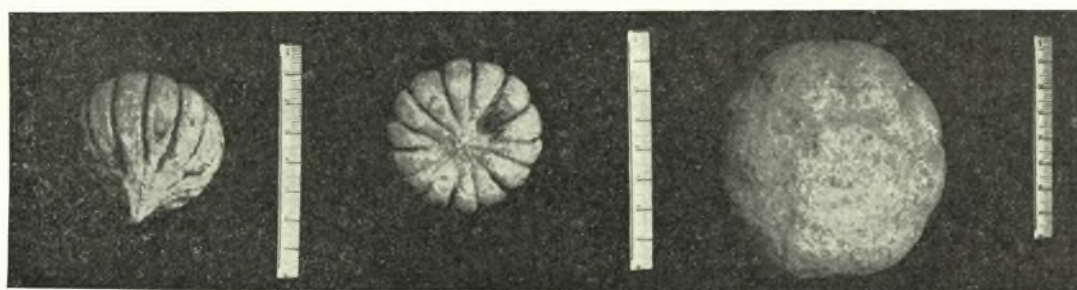
Εἰκ. 22. Πινάκιον προσφορῶν, εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποίου τὸ ἀρτίδιον ἀπεικονίζει κωδίαν ἐκ τῶν ἄνω ὀρωμένην μετὰ χαραγῶν.

Εἰκ. 23. Ὀμφαλωταὶ φιάλαι με ἔσωτερικὸν ἀνάλογον πρὸς τὸ τῆς κωδίας μήκωνος.

ρουσα κατακορύφους χαραγὰς, διαμ. 0.019 μ. Εὐρέθη ἐντὸς σωροῦ ἀντικειμένων χρονολογούμενων ἀπὸ τοῦ 4^{ου} μέχρι τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

Τὸ ζ (398) εἶναι θραῦσμα πιθανῶς διακοσμητικῆς λαβῆς ἀγγείου, ἐφ' ἧς δίσκος ὁμοιάζων πρὸς πινάκιον προσφορῶν μήκους 0.04 μ. Ἐκ σωροῦ ἀντικειμένων χρονο-

α1 α2 β
Εἰκ. 24. Δύο κωδιόσχημα ἀντικείμενα εὐρεθέντα εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Παλαίμονος.

λογούμενων ἀπὸ τοῦ 4^{ου} π.Χ. μέχρι τοῦ 3^{ου} μ. Χ. αἰῶνος.

Τὸ η εἶναι θραῦσμα πινακίου προσφορῶν φέρον τέσσαρας μικροὺς δίσκους, ἕκαστος τῶν ὁποίων φέρει, κατὰ τὸν Καθηγητὴν ROBINSON, ἀκαθόριστον ἀντικείμενον. Πιθανῶς ἐκ σωροῦ ἀντικειμένων τοῦ 5^{ου} ἢ τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

Τὰ δύο τελευταῖα καθ' ἡμᾶς εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὸ α, ἀφορῶσι δὲ τὸ πρῶτον εἰς κατὰ τὸ ἄκρον εὐρισκομένην κωδίαν μήκωνος (ἐκ τῶν ἄνω), τὸ δὲ δεύτερον εἰς πινάκιον προσφορῶν με τέσσαρα πιθανῶς κωδιόσχημα ἀρτίδια. Εἰς τὴν

εἰκόνα 21 (424), κατὰ τὸν Καθηγητὴν ROBINSON, εἰκονίζεται πῆλινον πινάκιον προσφορῶν μὲ ἀρτίδια. Μεγίστη διάμ. 0.10 μ. ἐκ σωροῦ ἀντικειμένων χρονολογούμενων ἀπὸ τοῦ 6^{ου} μέχρι τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Παρατίθεται, διότι τὰ δύο εἰς τὸ κέντρον εὑρισκόμενα ἀποτυπωμένα ἀνθεμοειδῆ ἔκτυπα ὑπενθυμίζουν, καθ' ἡμᾶς, τὸν ἀστερίσκον (στίγμα) τῆς μήκωνος.

Ἡ εἰκὼν 22 παριστᾷ πινάκιον προσφορῶν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου, πλὴν τῶν ἄλλων, ὑπάρχει καὶ ἀρτίδιον, ὁμοιάζον πρὸς κωδίαν ἐκ τῶν ἄνω μετὰ χαραγῶν.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω σημειοῦμεν τὰς ὑπὸ τοῦ ΒΕΡΔΕΛΗ δημοσιευόμενας ὀμφαλωτὰς φιάλας¹, τινὲς τῶν ὁποίων ἐσωτερικῶς (εἰκ. 23) ἐμφανίζουν ἀνάλογον ὄψιν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κωδίας τῆς μήκωνος.

II. Ἐξ ἄλλων ὑλῶν. Ἀναλόγου σχήματος πρὸς τὸ ἐν εἰκόνι 20, ἀλλ' ἐκ λίθου (εἰκ. 24, β), εἶναι καὶ τὸ εὑρεθὲν τὸ 1955 ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ OSCAR BRONNER εἰς τὸ ἱερόν τοῦ Παλαιμόνος ἐν Ἴσθμιά (Μουσεῖον Κορίνθου ἀριθ. I. M. 1006), διαμ. 0.092 μ., ὡς καὶ τὸ ἐκ μετάλλου (εἰκ. 24, α_{1,2}), εὑρεθὲν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν (βορείως τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος εἰς Ἴσθμίαν) τὴν 28-5-54 (Μουσεῖον Κορίνθου ἀριθ. I. M. 74).

Τὸ ἐν εἰκόνι 24, β εἶναι πιθανῶς βάρος καὶ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἀνταποκρίνεται κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς κωδίαν μήκωνος, τὸ δὲ ἐν εἰκόνι 24, α_{1,2} ἐμφανίζει τὴν αὐτὴν εἰκόνα, πλὴν ὅμως ἐλλείπει, πιθανῶς διαβρωθὲν ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἢ ὀξειδωθὲν, τὸ ἄνω τμήμα, τὸ ὡς στίγμα (ἀστερίσκος) χαρακτηριζόμενον.

β. Εἰδώλια θεαινῶν φερουσῶν κοσμήματα κωδιόσχημα.

Ἀντιπροσωπευτικὰ τῆς κατηγορίας αὐτῆς, δι' ἃ δὲν χωρεῖ, καθ' ἡμᾶς, ἀμφιβολία εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ ΒΕΡΔΕΛΗ εὑρεθέντα, ἴσως δὲ καὶ ἄλλα ἐκ παλαιότερων ἀνασκαφῶν.

Τὸ εἰδώλιον (εἰκ. 25, α_{1,2}) φέρει περιδέριον, διακοσμούμενον, καθ' ἡμᾶς, δι' ὁμοιωμάτων κωδίας, ἐνῶ περίαπτον κωδιόσχημον κρέμαται εἰς τὸν λαιμὸν τῆς θεᾶς. Ὑπὲρ τοῦ κωδιοσχήμου συνηγορεῖ τὸ ὅτι πρόκειται περὶ εἰδώλιον θεᾶς εὑρεθέντος εἰς τὸ ἱερόν τῆς Σολυγείας, ἐντὸς ἱεροῦ ἀποθέτου, ἐν τῷ ὁποίῳ εὑρέθησαν καὶ αἱ ἐν σ. 108 καὶ 109 πλαστικαὶ ἀπομιμήσεις κωδίας μήκωνος, πρὸς τὴν μίαν τῶν ὁποίων (εἰκ. 18) ὁμοιάζει τὸ περίαπτον τῆς θεᾶς.

Διερωτώμεθα ἀκόμη μήπως καὶ τὰ ὡς πόρπαι ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν εἰδωλίων ἀντικείμενα δέον νὰ συσχετισθῶν πρὸς τὴν κωδίαν τῆς μήκωνος, καθόσον ἐμφανίζουν, ἐκ τῶν ἄνω ὀρώμενα, τὴν αὐτὴν πρὸς τὴν κωδίαν μορφήν.

Σημειωτέον ὅτι τὰ εἰδώλια προέρχονται ἐκ τοῦ προαναφερθέντος ἀποθέτου τῆς Σολυγείας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου μετὰ τὸν συστηματικὸν καθαρισμὸν, ἀνευρέθησαν, μεταξὺ ἄλλων, ὑπὲρ τὰ πενήκοντα πῆλινα εἰδώλια, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων παριστοῦν γυναικείας θεότητας².

Χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς (8^{ος} π.Χ. αἰὼν) μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

Εἰς τὸ ἱερόν, τέλος, τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης, κατὰ προφορικῶς πρὸς ἡμᾶς δοθείσας πληροφορίας ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ ROBINSON, ἀνευρέθη ἐπίσης κατὰ τὰς

1 A Sanctuary at Solygeia, Archaeology ἔ.ά. σ. 191.

2 Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΣ, αὐτόθι.

άνασκαφής τοῦ 1964 καὶ τμήμα μαρμαρίνου γυναικείου ἀγάλματος κρατοῦντος στά-
χους καὶ κωδίου.

α1

α2

β

γ

δ1

δ2

Εἰκ. 25. Τέσσερα εἰδώλια θεαινῶν φερουσῶν περιὰπτα καὶ πόρπας κωδιόσχημα (ἐκ Σολυγείας).

*Ανάλογα περιὰπτα καὶ πόρπαι κοσμοῦν καὶ ἕτερα εἰδώλια, προερχόμενα καὶ

ταῦτα ἐξ ἀποθέτου ἱεροῦ καὶ χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος ¹.

Τοιαῦτα εἰδώλια, φέροντα περιάλπα, ἀνευρέθησαν καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς (Μυκῆναι, Ἄργος, Περαχώρα ² κ.ά.), καὶ ἐμφανίζουν ἀναλογίαν πρὸς τὰ τοῦ Γαλατακίου.

Ἐν εἰκόνι 26 παρέχόμεν τινὰ ἀπὸ τὰ ἀντιπροσωπευτικώτερα πηλίνα εἰδώλια θεαινῶν ἐκ τῶν εἰς Κόρινθον, Σικυῶνα, Σικυὰν καὶ ἀλλαχοῦ εἰς μέγαν ἀριθμὸν ἀνευρεθέντων, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ εἰκονιζομένη θεὰ κρατεῖ περιστερὰν καὶ στρογγύλα ἀντικείμενα, πολλὰ τῶν ὁποίων ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς ροαί.

Ὁ ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ ³ εἰς ἐργασίαν τοῦ ὑποστηρίζει ὅτι «καρποὶ ἐκλαμβανόμενοι συχνὰ ὡς καρποὶ ροιᾶς, οἵτινες φαίνονται κατέχοντες σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν λατρείαν, παριστοῦν κάψαν (κωδίαν) μήκωνος τῆς ὑπνοφόρου, ὡς ὑπὸ προσεκτικωτέρων ἐρευνητῶν παρετηρήθη».

Εἰκ. 26. Πηλίνα εἰδώλια θεαινῶν.

Εἰκ. 27. Ἄγαλματιον ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ἀρχαίου Φενεοῦ.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου συμφωνοῦμεν καὶ ἡμεῖς· συνηγορεῖ ἄλλωστε ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Πausανίου ἀναφερόμενον περὶ τῆς ἐν Σικυῶνι Ἀφροδίτης, κρατούσης εἰς τὴν μίαν τῶν χειρῶν μήκωνα ⁴.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαίου Φενεοῦ ἀνευρέθη πρὸ διετίας τὸ ἐν τῇ εἰκόνι 27 χαλκοῦν ἀγαλμάτιον, ἀποκείμενον ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου, ὅπερ, κατὰ τὸν ἀνευρόντα τοῦτο Ἐφοροῦν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΝ ⁵, εἰκονίζει ποιμένα ἢ χωρικὸν κρατοῦντα διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς καρπὸν μήκωνος.

¹ Corinth, τόμ. XV, 2, σ. 77 καὶ 72-3, τόμ. VIII, 45 καὶ VIII, 34 καὶ 32, πίν. 11 καὶ 12.

² Η. ΡΑΥΝΕ, Perachora, the Sanctuary of Hera Akraia and Limenia, I, Oxford 1940, πίν. 95, 97.

³ Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ, Πηλίνη γεωμετρικὴ ροαί, ΑΕ 1960, 155 ἔ.

⁴ Πρβλ. σ. 87 τῆς παρούσης μελέτης.

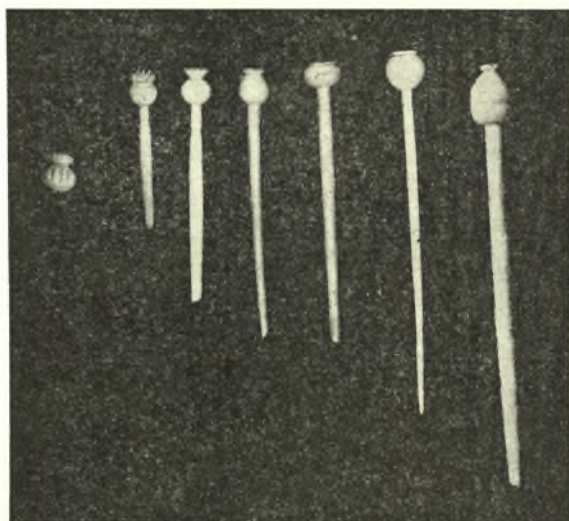
⁵ Τὸν κ. Ν. ΒΕΡΔΕΛΗΝ εὐχαριστοῦμεν θερμῶς διὰ

τὴν εὐγενῆ παραχώρησιν τῆς φωτογραφίας τοῦ ἀγαλματίου, παραθέτομεν δὲ ὅσα περὶ αὐτοῦ ὁ ἴδιος σημειώνει: «Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ὀρθίου ἀνδρὸς παριστῶντος ποιμένα ἢ χωρικὸν κατὰ τὸν γνωστὸν τύπον τῶν ἀρκαδικῶν ἀγαλματίων. Εὐρέθη τὸ 1962 εἰς θέσιν Τριανταφυλλιά, περὶ τὰ 5 χλμ. νοτίως τοῦ ἀρχαίου Φενεοῦ (τοῦ σημερινοῦ χωρίου Καλύβια) καὶ ἀπόκειται ἤδη εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου, ὑπ' ἀριθ. εὔρετ. 13874.

δ. Μικροαντικείμενα ἐκ ποικίλης ὕλης κοσμούμενα διὰ κωδιῶν μήκωνος ἢ καὶ κωδιόσχημα.

Ι. Περόναι. Εἰς δλόκληρον τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος παρατηρεῖται μέγας ἀριθμὸς περονῶν, τῶν ὁποίων ἡ κεφαλὴ εἶναι τυπικῶς κωδιόσχημος, εἰς τινὰς μάλιστα φέρει χαραγὰς, ἀναλόγους τῶν πρὸς λήψιν τοῦ ὀπίου ἐπὶ τῆς κωδιάς γινομένων δριζοντίων ἢ κατακορῦφων.

Ἐκ τῶν ἀντιπροσωπευτικωτέρων τούτων παρατίθενται τινες εἰς τὴν εἰκόνα 28¹.

Εἰκ. 28. Περόναι μὲ κωδιόσχημον κεφαλὴν.

γ δ
Εἰκ. 29. α, β. Περόναι ἐκ τοῦ τάφου C τῆς Κορίνθου γ, δ κεφαλαὶ τούτων.

α β

Ἄπασαι αἱ περόναι αὗται εἶναι ὁστέϊναι καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 1^{ου} μέχρι τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ σιδηραὶ περόναι (εἰκ. 29)² μὲ κεφαλὴν ἐξ ἐλεφαντιστοῦ, αἱ εὐρεθεῖσαι εἰς τάφον τοῦ Κεραμικοῦ τῆς Κορίνθου καὶ ἀναγόμεναι εἰς τὴν γεωμετρικὴν περίοδον (8^{ος} π.Χ. αἰών).

Σημειοῦμεν ὅτι ἡ κεφαλὴ των δμοιάζει περισσότερο πρὸς κωδιάν, δύνανται δὲ αὗται νὰ θεωρηθοῦν ὡς χαρακτηριστικώτεροι τῶν ἐν εἰκ. 30 μεταλλικῶν περονῶν μὲ στρογγύλην κεφαλὴν, ἔχουσαν ἄνωθεν αὐτῆς ἐπίπεδον πλάτυσμα.

Εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους ἐναπόκειται ἡ διερεύνησις ἐὰν αἱ πρῶται αὗται περόναι μὲ

Λεῖπει ἡ βάσις, ἐφ' ἧς ἐστερεοῦτο διὰ χαλκῶν ἤλων διερχομένων διὰ τοῦ ἄκρου τῶν ποδῶν. Ὑψος 0.128 μ. Ὁ εἰκονιζόμενος ἔχει ἀμφοτέρως τὰς χεῖρας προτεταμέναις εἰς τὸ ὕψος τῆς ὀσφύος. Ἡ ἀριστερὰ ἔχει τὴν παλάμην ἀνοικτὴν καὶ ἀνεστραμμένην, ἐνῶ διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ καρπὸν, πιθανότατα μήκωνος, ὡς εὐλαβῆ προσφορὰν πρὸς τοὺς θεοὺς Ἑρμῆν καὶ Νόμιον Πάνα. Τὸ σῶμα καλύπτεται διὰ βραχέος, χειριδατοῦ χιτῶνος ἐκ

χονδροῦ ὑφάσματος, εἰς δὲ τὴν κεφαλὴν φέρει κωνικὸν πῖλον. Ἄνήκει εἰς τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. (Θέλει δημοσιευθῆ εἰς τὸ Ἀρχαιολ. Δελτίον τοῦ ἔτους 1964.)

1 Corinth XII, πίν. 118, ἀρ. 2292, 2291, 2293, 2294, 2295 καὶ 2296.

2 Corinth XII, πίν. 117, ἀρ. 2264 καὶ 2265 P. JACOBSTHAL, ἔ.ἀ. ἀρ. 512, σ. 160.

σφαιροειδῆ κεφαλὴν καὶ ἐπίπεδον πλάτυσμα εἶναι αἱ πρόδρομοι κακότεχνοι μορφαὶ τῶν μὲ κωδιόσχημον κεφαλὴν τοιούτων.

Σημαντικὸς ὡσαύτως ἀριθμὸς μεταλλικῶν περονῶν, μὲ κεφαλὴν ἀποτελουμένην ἀπὸ σφαιραν, ἄνωθεν τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἐπίπεδον πλάτυσμα, ὡς προελέχθη ἤδη, ἀνευρέθη τόσον εἰς τὴν Κόρινθον, ὅσον καὶ εἰς τὰς Μυκήνας, τὴν Τίρυνθα καὶ τὸ Ἄργος. Τινὲς τούτων εἶναι αἱ ἐν εἰκ. 30, αἵτινες εἶναι ἀποτεθειμέναι εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ναυπλίου.

Ἐξ αὐτῶν αἱ δύο πρῶται προέρχονται ἐκ Τίρυνθος καὶ ἀνάγονται εἰς τὸ τέλος τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου (950 - 900 π.Χ.), ἡ τρίτη ἐκ Μυκηναίων (900 π.Χ.) καὶ αἱ λοιπαὶ ἐκ Τίρυνθος (850 π.Χ.).

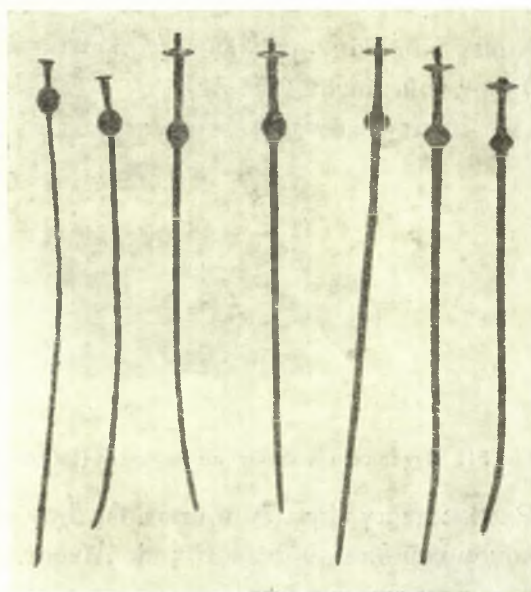
Αἱ δύο πρῶται, αἱ καὶ παλαιότεραι, ἐμφανίζουσι κεφαλὴν ὁμοίαν πρὸς κωδιαν μήκωνος, ἡ ἐκ Μυκηναίων δὲ καὶ αἱ λοιπαὶ φέρουσι ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐπίπεδον πλάτυσμα.

Ἀναλόγου τύπου περόναι ἀνευρέθησαν εἰς Τεγέαν¹, Ἄργος², Αἴγινα, Περαχώραν³, Τήνον, Μουλιανὰ Κρήτης⁴, ὡς καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος (ὡς π.χ. εἰς Φερράς ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Θαλλίου Διός)⁵.

Ἐφιστάται πάντως ἡ προσοχὴ ἐπὶ τοῦ ὅτι πολλαὶ τῶν σιδηρῶν περονῶν μετὰ σαφῶς κωδιοσχήμου κεφαλῆς ἢ σφαιρικῆς μετ' ἐπίπεδου πλατύσματος ἄνωθεν εἶναι τόσον μακραὶ (μῆκος μέχρι 40 ἐκ.), ὥστε, ὡς προελέχθη, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαιολόγοι ἀμφισβητοῦσι τὸ ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ συγκράτησιν τῶν ἐνδυμάτων ἢ τῆς κόμης, χωρὶς νὰ δύνανται νὰ ἐπεξηγήσουν τὸν σκοπὸν τῆς χρήσεώς των.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου θέλομεν ἐπανέλθει εἰς τὸ κεφάλαιον «Ἡμέτεροι Γενικαὶ ἀπόψεις καὶ συμπεράσματα».

II. Χά νδρ αι καὶ περι άπτα. Εἰς ἀρκετὸν ἀριθμὸν ὑπάρχουσι καὶ περι άπτα ἢ μεμονωμένα χάνδρ αι, ὡς τὰ εἰς τὰς εἰκόνας 31 καὶ 32, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουσι ποιάντινα εἰκόνα κεχαραγμένης κωδίας μήκωνος ἀνευ ἀστερίσκου. Σήμερον τὸ σχῆμα αὐτῶν χαρακτηρίζεται ὡς ὑπενδυμίζον πέπονα⁶, ἀνάγονται δὲ εἰς τὸν 1^{ον}-2^{ον} π.Χ. αἰῶνα.

Εἰκ. 30. Περόναι ἀποκείμεναι ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ναυπλίου.

¹ Corinth XV, 1, πίν. 49, εἰκ. 40.— CH. DUGAS, BCH 45, 1921, σ. 378, 379, εἰκ. 40.

² CH. WALDSTEIN, The Argive Heraeum, σ. 235, πίν. LXXXIV, ἀρ. 722 καὶ 723.

³ H. ΡΑΥΝΕ, Perachora, The Sanctuary of Hera

Akraia and Limenia, πίν. 76, 20-22, 25-28, 33-34.

⁴ Πρβλ. σ. 94 τῆς παρούσης μελέτης.

⁵ P. JACOBSTHAL, ἔ.ά. σ. 3, εἰκ. 6.

⁶ Corinth XII, πίν. 121, εἰκ. 2418, 2419 καὶ 2421.

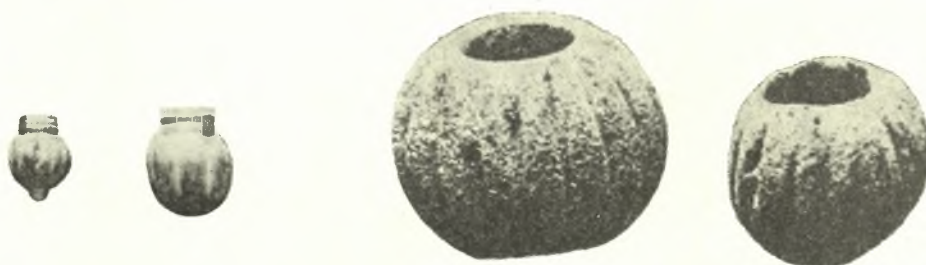
Τὴν ἄποψιν τῆς σχέσεως τοῦ σχήματος τῶν περιάπτων καὶ τῶν χανδρῶν πρὸς τὴν κωδῖαν μήκωνος σημειοῖ καὶ ὁ GABRA ¹.

Τοιαῦτα περιάπτα καὶ χάνδραι ἀναλόγως κεχαραγμένα ἀνευρέθησαν καὶ εἰς Μυκήνας.

Εἰς Περαιχώραν ἀνευρέθησαν χάνδραι καὶ περιάπτα ² σχήματος ρόδακος, αἰγυπτιακοῦ τύπου, χαρακτηριστικὰ τῶν τῆς περιόδου Tell-el-Amarna τῆς Αἰγύπτου (δεύτερον ἡμισυ τοῦ 14^{ου} π.Χ. αἰῶνος). Ἀνάλογα ἀνευρέθησαν εἰς Ρόδον καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς.

Παρατίθενται μεταξὺ ἄλλων αἱ εἰκόνες δύο χανδρῶν ³ ἐγχαράκτων, εἰς ἃς αἱ χαραγαὶ διήκουν μέχρις ἑνὸς σημείου εἰς τὸ κάτω τμήμα, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἄκρον τοῦ μίσχου (εἰκ. 32).

Ἐπίσης ἀνευρέθησαν περιάπτα ⁴ ὁστέτινα ἦ καὶ ὀρειχάλκινα κωδιόσχημα. Ὁ

Εἰκ. 31. Ἐγχαράκτα κωδιόσχημα περιάπτα (Payne).

Εἰκ. 32. Ὅμοίως κεχαραγμένοι χάνδραι.

ΡΑΥΝΕ περιγράφει ἐν τούτων, ὡς ἔχον σχῆμα ἀνεστραμμένης κωδίας μήκωνος ⁵, ἀνάλογον τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη εἰς Λίνδον, ἀναφέρει δὲ ὅτι ἀνάλογα περιάπτα ἀνευρέθησαν εἰς Σάμον, μὴ δημοσιευθέντα εἰσέτι. Πολλὰ τῶν περιάπτων ἀνάγονται εἰς τὸν 7^{ον} π.Χ. αἰῶνα.

III. Ἄγγεϊα. Σημαντικὸς ἀριθμὸς τέλος κωδιοσχημῶν ἀγγείων, ἐὰν τελικῶς γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ ἄποψις τοῦ MERRILLEES, πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς συμφωνοῦμεν, ἀνευρέθη κατὰ τὰς διαφόρους ἀνασκαφὰς τῶν περιοχῶν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου.

Παραθέτομεν εἰς τὴν εἰκόνα 33 τινὰ τῶν ἀντιπροσωπευτικωτέρων, ἕνια τῶν ὁποίων φέρουν καὶ χαραγὰς.

Ἰδιαιτέρως ἀναφέρομεν ἀγγεῖον, ἀποτεθειμένον εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον ὑπ' ἀριθ. 287, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται θεὰ καθημένη καὶ κρατοῦσα ὀλόκληρον φυτὸν μετὰ τῶν ριζῶν, εἰς τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ὁποίου ἀναγνωρίζεται ἡ κωδία τῆς μήκωνος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι:

1. Ἡ μήκων ἦτο γνωστὴ καὶ ἐτιμᾶτο μεγάλως ἤδη ἀπὸ τοῦ 9^{ου} π.Χ. αἰῶνος εἰς ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἀπὸ τῆς Σικυῶνος μέχρι τῆς Περαιχώρας.

1 S. GABRA, Bulletin de l'Institut d'Égypte 37, 1956, σ. 43, εἰκ. 4.

2 PAYNE, ἔ.ἀ. πίν. 195, D 827.

3 ἔ.ἀ. πίν. 195 J9 καὶ J12.

4 ἔ.ἀ. πίν. 188, A 288-290, 293, 298, 307, πίν. 798, 16-18.

5 ἔ.ἀ. πίν. 188 A 315.

2. Ἀπαντᾶ ἢ κωδία τῆς ὡς προσφορὰ ὑπὸ μορφὴν πηλίνων ὁμοιωμάτων ἢ ἀρτιδίων κωδιοσχίμων.
3. Ὑπὸ μορφὴν πορπῶν, περιάπτων, περιδεραίων ἢ χανδρῶν ἐπίσης κωδιοσχίμων κοσμούντων εἰδώλια θεῶν.
4. Περὸναι μὲ σαφῶς κωδιόσχημον κεφαλὴν ἀπαντῶσιν εἰς μέγαν ἀριθμὸν.
5. Τέλος ἀπαντῶσιν ἀγγεῖα κωδιόσχημα ἐκ ποικίλης ὕλης.

Εἰκ. 33. Ἀγγεῖα κωδιόσχημα.

ι. Ἡ Μήκων εἰς Ἀττικὴν καὶ Βοιωτίαν.

Ἦδη, τόσον ἐκ τῆς βιβλιογραφίας, ὅσον καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων βλέπομεν ὅτι ἡ μήκων εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς τελευταίους π.Χ. αἰῶνας.

Ἡ Δημήτηρ καὶ ἡ Περσεφόνη φέρονται συνδεδεμέναι στενωῶς πρὸς ταύτην. Αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ἐλευσίς ἀπέδωσαν ἀρκετὰ ἐξ ἀνασκαφῶν εὐρήματα, σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν μήκωνα.

1. Ἀθῆναι. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἀγαλμάτιον τῆς Δήμητρος, τὸ εὗρεθὲν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἀγορὰν τὸ 1907, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Οἰκονομος¹ καὶ τὸ ὁποῖον ἀνάγεται εἰς τὸ τέλος τοῦ 5^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Ἡ Δημήτηρ κάθηται ἐπὶ κίστης, κρατεῖ δὲ κατὰ τὸν Οἰκονομον εἰς τὴν χεῖρα στάχυν καὶ μήκωνα, [διορθωτέον κωδίαν μήκωνος] (εἰκ. 34).

Ὁ Οἰκονομος² γράφει ὅτι «ὅπως ἤδη πρὸ πολλοῦ παρατηρήθη ἡ μήκων ἐν δέσμῃ σταχύων φέρεται συχνὰ ἐν τῇ τέχνῃ ὑπὸ τῆς Δήμητρος ἐν τῇ ἐτέρᾳ τῶν χειρῶν ὡς τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν αὐτῆς σύμβολον. Ἀνεξαρτήτως πάσης δικαιολογητικῆς, μυθολογικῆς ἢ θρησκευτικῆς, ἐρμηνείας, ἀμφοτέρω τὰ φυτὰ ταῦτα φέρονται ὑπὸ τῆς θεᾶς συνηνωμένα ὅπως καὶ ἐν τῷ ἀγρῷ φύονται συγχρόνως, παρ' ἄλληλα (Kern), παρέχοντα οὕτω πρῶχειρον τὴν εἰκόνα τοῦ συνδυασμοῦ. Κατὰ ταῦτα ἢ τὰ σύμβολα φέρουσα Δημήτηρ χαρακτηρίζεται ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν θεὰ τῆς γεωργίας».

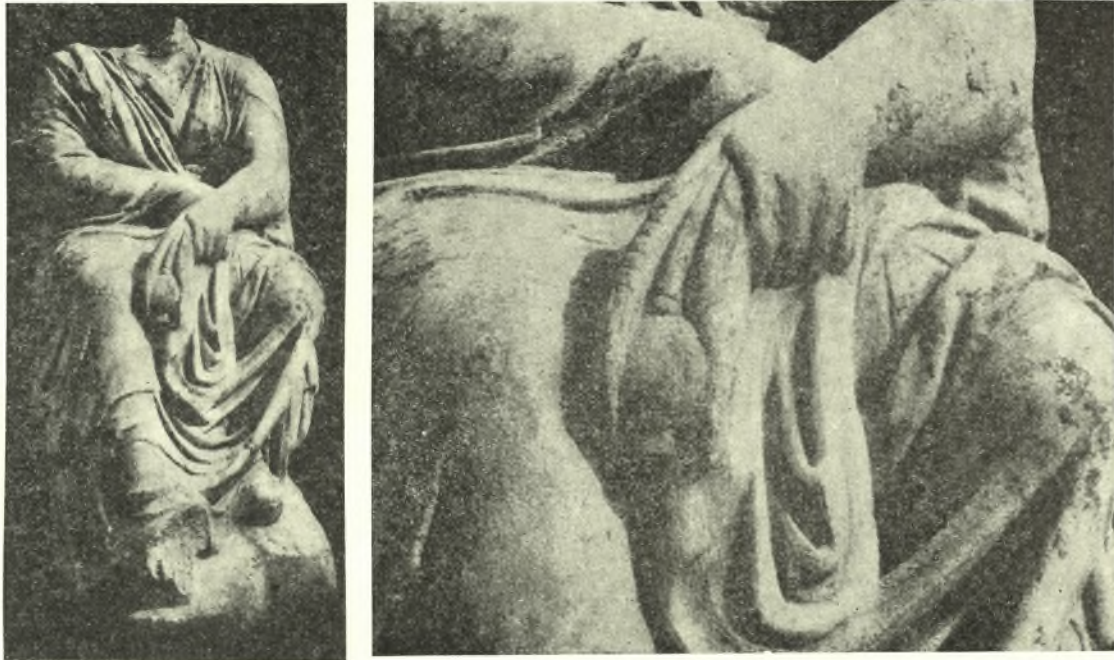
1 Γ. Π. Οἰκονομος, BCH 70, 1946, σ. 403-417.

2 Ἀὐτόθι σ. 407.

Περαιτέρω αναφέρει οὗτος ὅτι ἐκ χωρίου τῶν Θαλυσίων τοῦ Θεοκρίτου παρέχεται ἡ εἰκὼν τῆς θεᾶς φερούσης δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὴν εὐτυχίαν ¹.

Ἐνάλογον ἄγαλμα τῆς θεᾶς μετὰ σταχύων καὶ κωδίας μήκωνος εὐρίσκεται εἰς τὴν Κοπεγχάγην, ἕτερον δὲ εἰς τὸ Καπιτώλιον, ὡς καὶ εἰς τὸ Μουσεῖον Chiaramonti τοῦ Βατικανοῦ καὶ τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν ².

Ἀναφέρεται περαιτέρω ὅτι εἰς τὸ ἐξ Ἐλευσίνος ἀνάθημα τοῦ Εὐκράτους πρὸς τὴν Δήμητρα τὸ ὑπὸ τοῦ ΚΕΡΝ δημοσιευθὲν ³, ἡ Δημήτηρ ἀναφέρεται ὡς «θεὸς ἰατῆρ»,

Εἰκ. 34. Ἀγαμάτιον τῆς Δήμητρος εὐρεθὲν εἰς τὴν Ἀγορὰν (δεξιὰ ἐν μεγεθύνσει τὸ μετὰ κωδίας καὶ στάχυος τμήμα).

ταυτιζομένη ἐν τῇ λατρείᾳ πρὸς τὴν Σελήνην ⁴. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ὁ ΚΕΡΝ ἐπι-καλεῖται τὸν εἰς τὴν Δήμητρα Ἐλευσινίαν 40^{ον} Ὀρφικὸν ὕμνον ἔχοντα οὕτως:

*ἐλθέ, μάκαιρ', ἀγνή, καρποῖς βρίθουσα θερείοις,
εἰρήνην κατάγουσα καὶ εὐνομίην ἐρατεινήν
καὶ πλοῦτον πολυόλβον, ὁμοῦ δ' ὑγίειαν ἄνασαν.*

Ἡ μήκων ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς ἐπιτυμβίους στήλας. Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἐν τῷ Κε-

¹ Πρβλ. σ. 84 τῆς παρούσης μελέτης (*Δράγματα καὶ μάκωνας ἐν ἀμφοτέραισιν ἔχουσα...*).

² Γ. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, ἔ.ά. σ. 410.

³ ΟΤΤΟ ΚΕΡΝ, ΑΕ 1892, σ. 114-118, πίν. 5.

⁴ Ὁ ΚΕΡΝ ἀναφέρει ὅτι ἡ εἰς τὸ ἀνάγλυφον ἄνωθεν τῶν ὀφθαλμῶν μετὰ τῆς ρινὸς εἰκονιζομένη γυνὴ φέρουσα κύκλω ἀκτῖνας «πρέπει νὰ εἶναι θεότης τοῦ φωτός, κατὰ δὲ τὴν ἐπιγραφὴν ὁ Εὐκράτης διὰ τοῦ ἀναθήματός του εὐχαριστεῖ τὴν Δήμητρα ἐπὶ τῇ ἰάσει τῶν ὀφθαλμῶν του. Ἡ εἰκονιζομένη λοιπὸν θεότης εἶναι

ἡ Δημήτηρ-Σελήνη... Ὁφείλομεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὑπῆρχε λατρεία τις, ἐν ἣ ἀπὸ τῆς 3ης καὶ ἐντεῦθεν τοῦλάχιστον ἑκατονταετηρίδος π.Χ. ἡ Δημήτηρ ἐλατρεύετο ὡς Σελήνη, ἀφοῦ κατὰ τὴν κρίσιν ἀνδρῶν εἰδημόνων ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου δὲν δύναται νὰ εἶναι νεωτέρα τῶν χρόνων τούτων. Ἡ Σελήνη εἶναι ἐπίσης θεὸς ἰατῆρ ὅπως καὶ ἡ Δημήτηρ. Ὡς δὲ ἐμβάλλει τοῖς ἀνθρώποις νόσους καὶ μάλιστα ἐπιληπτικὰς παθήσεις, οὕτω δύναται καὶ νὰ θεραπεύη καὶ νὰ ἀποκαθιστᾷ πάλιν ὑγιᾶ τὸν παθόντα».

ραμεικῶ τῶν Ἀθηνῶν πρισματικῆς στήλης τοῦ Σωσιβίου¹ (εἰκ. 35) ὑπάρχει κωδία μήκωνος καὶ μάλιστα κεχαραγμένη. Ἡ ἐν λόγῳ στήλῃ χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 1^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγορᾶς ἀνευρέθη καὶ πρωτοαττικὴ στάμνος², ἐφ' ἧς εἰκονίζονται δύο πτηνά, ἐν μέσῳ δὲ αὐτῶν, ἀκτινοειδῶς διατεταγμένοι καρποί, οἱ ὅποιοι ἀνταποκρίνονται πρὸς κωδίας μήκωνος (εἰκ. 36).

Κωδίας μήκωνος μεταξὺ πτηνῶν παρατηροῦμεν ἤδη εἰς τὴν πυξίδα τῆς Παχυάμμου Κρήτης (=Παχειᾶς Ἄμμου) (εἰκ. 4)³ καὶ εἰς τὸν δίσκον τῆς Τεγέας (εἰκ. 11)⁴.

Εἰκ. 35. Ἡ στήλη τοῦ Σωσιβίου (ἄνω τμήμα).

Τέλος εἰς τὸν τάφον XXXIX παρὰ τὴν πλατεῖαν Συντάγματος⁵ ἀνευρέθη ληκύθιον ἔχον σχῆμα κάψης. Εἰς τοῦτο, ὡς ἀναφέρει ὁ ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ, ἐμφανίζονται κατακόρυφοι ἀυλακώσεις, οὐχὶ τελείως ἰσομήκεις, πυκνούμεναι κατὰ τὴν ὄψιν. Ἡ ὅλη εἰκὼν τούτου ὑπενθυμίζει κωδίαν μήκωνος ἐγγάρακτον.

Ἀναφέρομεν ὡσαύτως ἀριθμὸν περονῶν⁶, αἱ ὅποια ἀνευρέθησαν εἰς διαφόρους περιοχὰς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐμφανίζουν εἰκόνα ἀνάλογον πρὸς ἐκείνας τῶν Μυκηναίων, τοῦ Ἄργους, τῆς Τίρυνθος κ.ἄ.

Ἐκ τούτων (εἰκ. 37) ἡ ἀνευρέθη εἰς τάφον νέας γυναικὸς εἰς τὸν Κεραμεικόν, αἱ δὲ β καὶ γ εἰς τάφον ΝΑ. τοῦ Ἡφαιστείου (κοινῶς Θησειοῦ).

Εἰκ. 36. Πρωτοαττικὴ στάμνος (Hesperia).

Ἀναφέρεται τέλος ὅτι κατὰ τὰς διαφόρους ἀνασκαφὰς τάφων ἀνευρέθησαν διάφορα ἀγγεῖα, πολλὰ τῶν ὁποίων ἐμφανίζουν εἰκόνα ἀνάλογον πρὸς τὰ ἤδη περιγραφέντα ἀπὸ τὰ εὐρεθέντα εἰς τὰς περιοχὰς τῆς Πελοποννήσου.

1 Kerameikos II, Berlin 1940, πίν. 14, ἀρ. 4877 (P. 673) καὶ ΑΕ 1893, 170 καὶ 173.— Α. BRÜCKNER, Der Friedhof am Eridanos, Berlin 1909, 48, εἰκ. 22 καὶ 49 ἀρ. 33.

2 Hesperia, Suppl. II, σ. 129, εἰκ. 92 (Athènes 1959).

3 Πρβλ. σ. 94 τῆς παρούσης μελέτης.

4 Πρβλ. σ. 104 τῆς παρούσης μελέτης.

5 Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ, Ἀνασκαφαὶ κλασσικῶν τάφων παρὰ τὴν πλατεῖαν Συντάγματος, ΑΕ 1958 (1961), σ. 65, εἰκ. 108.

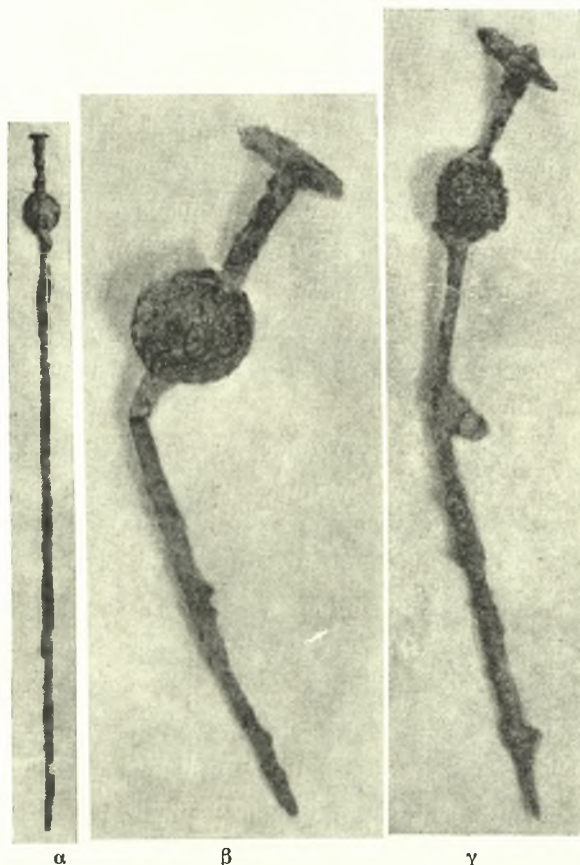
6 P. JACOBSTHAL, ἔ.ἀ. σ. 1, 2, ἀριθ. 1, 4 καὶ 5.

2. Ἐλευσίς. Εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς, εἰς ἣν ἐλατρεύετο ἡ θεὰ τῆς γεωργίας Δημήτηρ μετὰ τῆς κόρης τῆς Περσεφόνης.

Εἰς τὴν γνωστὴν κίστην τὴν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς Καρυάτιδος τῶν μικρῶν Προπυλαίων (εἰκ. 38) ἀπεικονίζονται, πλὴν τῶν σταχύων, καὶ κωδίαι μήκωνος, τὰ δύο δηλαδὴ κύρια σύμβολα τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος.

Αἱ κωδίαι μήκωνος ἀπεικονίζονται ὡσαύτως εἰς τὸν πίνακα τῆς Νιννίου (εἰκ. 39),

Εἰκ. 37. Περόναι ἐκ τοῦ Ἡφαιστείου (κοινῶς Θησειοῦ) (α καὶ β) καὶ ἐκ τάφου τοῦ Κεραμεικοῦ (γ).

Εἰκ. 38. Ἡ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς Καρυάτιδος τῆς Ἐλευσίνος κίστη.

ὅστις ἀνάγεται εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Δὲν πρόκειται νὰ ὑπεισέλθωμεν εἰς τὰ τῆς περιγραφῆς τοῦ πίνακος, ὅστις κατὰ τοὺς περισσοτέρους μελετητὰς (ΣΚΙΑΣ¹, ΣΒΟΡΩΝΟΣ², ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, ΜΥΛΩΝΑΣ³) συνδυάζεται μὲ τὴν ἐν Ἐλευσίνι λατρείαν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης.

Τέλος ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὸ θέμα κέκτηται ὁ ἐσχάτως κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος ΙΩ. ΤΡΑΥΛΟΥ⁴ καὶ τῶν συνεργατῶν του ἀνασκαφὰς ἐν Ἐλευσίνι ἀνευρεθεῖς εἰς τὸ ἱερὸν πρὸς Δ. τῶν Μεγάλων Προπυλαίων χαλκοῦς δίσκος ἀναγόμενος, κατὰ τοὺς ἀνευρόντας, εἰς τὸν 3^{ον} μ.Χ. αἰῶνα. Ἐπὶ τούτου ἐν ἀναγλύφῳ παραστάσει εἰκονίζε-

1 ΣΚΙΑΣ, ΑΕ 1901, σ. 1-39 (μετ' ἐγχρώμου πίνακος).

2 ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Διεθνῆς Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολ. 4, 1901, σ. 268-269.

3 G. MYLONAS, Eleusis and the Eleusinian Mysteries, Princeton 1961, εἰκ. 88, σ. 216.

4 ΑΕ 1963, σ. 20, 21.

ται γυναικεία μορφή επί άρματος, κρατοῦσα εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα σκῆπτρον, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν ἀλέκτορα, ἐνῶ περὶ τὴν κεφαλὴν τῆς εἰκονίζεται ὁ Ἥλιος, ἢ Σελήνη,

Εἰκ. 39. Ὁ πίναξ τῆς Νιννίου.

ἄλλα ἀστρικά σύμβολα, ὡς καὶ ἱερά (κηρύκειον, σεῖστρον), εἰς δὲ τὸ κέντρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς μορφῆς εὔρηται ἀνάγλυφος ἐγχάρακτος κωδία μήκωνος, ἐκατέρωθεν δὲ ταύτης ἀνὰ εἰς στάχυς (εἰκ. 40).

Ὑπὸ τῶν ἀνευρόντων ἀναφέρεται ὅτι ἐκ τῶν εἰκονιζομένων συμβόλων θὰ ἦδύνατο νὰ καταλήξῃ τις εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Ἰσιδος - Δήμητρος.

Ἡ προέλευσις τοῦ δίσκου δὲν ἔχει εἰσέτι καθορισθῆ ὑπὸ τῶν εἰδικῶν. Σημειοῦμεν ἔνταῦθα τὴν σχέσιν, ἡ ὁποία ὑπῆρχε μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐλληνικῶν καὶ ξένων περιοχῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς.

Εἰκ. 40. Δίσκος εὑρεθεὶς εἰς Ἐλευσίνα.

Ἡ ἐπὶ τοῦ δίσκου μορφή ὑπενθυμίζει τὴν ἐπὶ τοῦ πηλίνου ἀναγλύφου μορφήν τῆς Magna Graecia¹, ἡ ὁποία κρατεῖ εἰς ἐκάστην χεῖρα μίαν τριπλῆν ὀμάδα ἀπὸ κωδίας μήκωνος κεχαραγμένας, κρίνα καὶ στάχυν καὶ ἡ ὁποία ἐταυτίσθη πρὸς τὴν χθονίαν θεὰν Κόρην - Περσεφόνην (εἰκ. 41).

Τέλος σημειοῦμεν ὅτι εἰς τὸ Columbarium τοῦ Ἐσκυλίνου πλησίον τῆς Porta Maggiore τῆς Ρώμης ἀνευρέθη ἡ ὕδρια Lovatelli², εἰς τὴν γλυπτὴν διακόσμησιν

1 A. EVANS, JHS 45, 1925, σ. 16, εἰκ. 18.

ἔ. ἀ. 4, 1901, σ. 475-486.

2 G. MYLONAS, ἔ. ἀ. σ. 205, εἰκ. 83. ΣΒΟΡΩΝΟΣ,

τῆς ὁποίας εἰκονίζεται ὁ Ἡρακλῆς εἰς μίαν σκηνὴν θυσίας. Ἡ τελοῦσα τὴν θυσίαν μορφή κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν πινάκιον, ἐφ' οὗ εὐρίσκονται τρεῖς κωδῖαι μήκωνος. Σημειωτέον ὅτι αἱ τρεῖς σκηναὶ τῆς διακοσμῆσεως τῆς ὑδρίας πιστεύεται ὑπὸ τινων ὅτι εἰκονίζουν τὰ τρία στάδια τῆς μύσεως εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια (εἰκ. 42).

Ἀναφέρομεν τέλος ὅτι ἀνευρέθησαν εἰς τὴν κυρίως Ἑλληνικὴν περιοχὴν, ὅπως εἰς

Εἰκ. 41. Πήλινον ἀνάγλυφον τῆς Magna Graecia.

τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους, διάφοροι σακαραβαῖοι, αἰγυπτιακῆς μᾶλλον προελεύσεως, τινὲς τῶν ὁποίων ἔφερον τὸ ὄνομα τοῦ Τουθμῶσιος III.

Εἰς ἓνα μάλιστα τούτων, εὐρεθέντα ἐν Ἐλευσίνι, τὸ διακρινόμενον ἔγγλυπτον ἀντικείμενον ὑπενθυμίζει τὴν κωδίαν τῆς μήκωνος.

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω καταδείκνυται ὅτι ἡ μήκων, ὡς καὶ ὁ στάχυς, ὑπῆρξαν τὸ σύμβολον τῶν ἐν Ἐλευσίνι θεοτήτων.

Εἰκ. 42. Σκηνὴ ἐκ τῆς ὑδρίας Lovatelli.

Ὑπὸ πολλῶν ἐθεωρήθησαν ἀμφοτέρω, ἀπαντῶμενα εἰς τὰ ἀγάλματα καὶ τὰς διάφορους παραστάσεις, ὡς σύμβολα ἀφθονίας.

Αἱ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου παρατηρήσεις μας θέλουν ἐκτεθῆ εἰς τὸ κεφάλαιον «Ἡμέτεροι Γενικαὶ ἀπόψεις καὶ συμπεράσματα».

ια. Ἡ Μήκων εἰς Μακεδονίαν.

Ἡ μήκων δὲν ἦτο ἄγνωστος καὶ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην. Οὕτω:

1. Κατὰ τὴν Ἱπποκρατικὴν περίοδον ἡ μήκων ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Μακεδόνας

ἀναφέρεται δὲ ἡ ὑπαρξίς της ὡς κοσμήματος εἰς τὴν κορυφὴν τῆς στέγης τοῦ Φιλίππειου¹, τοῦ πρὸς τιμὴν τοῦ Φιλίππου εἰς Ὀλυμπίαν ἰδρυθέντος.

2. Αἱ ὑπνωτικαὶ αὐτῆς ιδιότητες ἦσαν γνωσταὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, Ἀριστοτέλους².

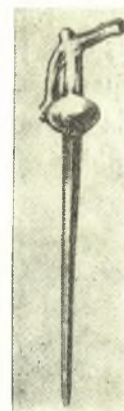
3. Μικρὸν χάλκινον ἀντικείμενον εὑρεθὲν ἐν Κοζάνη καὶ ἀποκείμενον σήμερον εἰς τὸ ἐκεῖ Μουσεῖον—ἐπιτοπίου ἀσφαλῶς προελεύσεως—ἀνήκον δὲ εἰς τὴν γεωμετρικὴν περίοδον ἤτοι πρὸ τοῦ 700 π.Χ.³ ἀποτελεῖ βεβαίωσιν τοῦ ὅτι ἡ μήκων⁴ ἦτο γνωστὴ εἰς τὴν περιοχὴν (εἰκ. 43). Τὸ σφαιρικὸν τμήμα τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐμφανίζει ὁμοιότητα πρὸς τὴν κωδίαν τῆς μήκωνος καὶ δὴ πρὸς τὴν φέρουσαν τὰς τυπικὰς πρὸς λῆψιν τοῦ ὀπίου χαραγὰς.

Εἰκ. 43. Εὔρημα Κοζάνης.

Εἰκ. 44. Εὔρημα Ἰθάκης.

Εἰκ. 45. Περόνη ἐκ Σύρου.

Ἡ ὅλη ἀπεικόνισις τοῦ ἀντικειμένου γεννᾷ τὴν ἐντύπωσιν ἀμέσου σχέσεως τοῦτου πρὸς τὴν θεραπευτικὴν ἐπενέργειαν τῆς μήκωνος. Ὁ ἐπὶ τῆς κωδιοσχίμου βάσεως καθήμενος δεικνύει ἢ κρατεῖ τὴν κεφαλὴν του διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός. Διερωτώμεθα μήπως ἡ ὅλη εἰκὼν ὑποδηλοῖ τὴν γνωστὴν παυσίπονον καὶ ὑπνωτικὴν ἐπενέργειαν τοῦ φαρμάκου.

Εὔρημα παρομοίου τύπου εἶναι τὸ ἐπίσης εἰς τὴν γεωμετρικὴν περίοδον ἀνήκον καὶ εἰς τὴν Ἰθάκην ἀνευρεθὲν ὑπὸ τοῦ DOERPFELD⁵.

1 Πρὸβλ. σ. 87 τῆς παρούσης μελέτης.

2 Πρὸβλ. σ. 83 τῆς παρούσης μελέτης.

3 G. DAUX, Chronique des fouilles et decouvertes archéologiques en Grèce en 1960, BCH 85, 1961, σ. 777 ἐ., εἰκ. 8 καὶ 9.

4 Σημειοῦμεν ὅτι καὶ σήμερον εἶναι γνωστὴ ἡ μήκων εἰς τὴν Μακεδονίαν ὑπὸ τὸ λαϊκὸν ὄνομα μάκος, ἐτυμολογούμενον ἐκ τοῦ δωρικοῦ μάκων ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ μετέπειτα μήκων.

5 DÖRPFELD, Alt-Ithaka II, παρ. 79, αβ.

Σημειοῦμεν ἀκόμη ποιάν τινα ὁμοιότητα(;) πρὸς τὰ ἀνωτέρω, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει τὸ ἄνω τμήμα περόνης¹, εὐρεθείσης εἰς Σῦρον (εἰκ. 45).

ιβ. Ἡ Μήκων εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου.

Ἦδη εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ἀναφέρεται ὅτι ἡ μήκων ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τινὰς ὡς μέσον εὐθανασίας κατὰ τὸ «Κεῖον ἔθιμον», ἔτι δὲ ὅτι κώνειον μετὰ μήκωνος προκαλεῖ ταχὺν καὶ ἀνώδυνον θάνατον. Πέρα τούτου, ἐκ τῆς κλασσικῆς βιβλιογραφίας, καθ'

Εἰκ. 46. Ὁμοιώματα κωδίας μήκωνος ἐκ τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου.

ὅσον γνωρίζομεν, δὲν ὑφίστανται στοιχεῖα ἀφορῶντα εἰς τὴν χρῆσιν τῆς μήκωνος εἰς τὰς νήσους ταύτας.

Ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἐμφανίζουν τὰ τελευταῖα εὐρήματα τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου, εἰς τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύεται καὶ ἡ μήκων.

Ὁ καθηγητὴς Ε. HOMANN WEDEKING εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μᾶς γνωρίσῃ δι' ἐπιστολῆς του ὅτι εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου ἔχουν ἀνευρεθῆ ἀρκετὰ ὁμοιώματα μήκωνος, πῆλινα καὶ ἐξ ἔλεφαντοστοῦ, μὴ δημοσιευθέντα εἰσέτι, μᾶς ἀπέστειλε δὲ τὰς παρατιθεμένας δύο φωτογραφίας ἀντιπροσωπευτικὰς 6 - 7 ἀναλόγων εὐρημάτων ἀποτεθειμένων εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Βαθῆος Σάμου (ἀρ. 6059, 6062) (εἰκ. 46). Ἄπαντα ἀνάγονται εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 7^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἔχουν ὕψος περίπου 3-4 ἐκ.

Εἰκ. 47. Περόνη ἐκ Σύρου.

Ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι πιθανῶς μερικὰ νὰ ἐτίθεντο ὡς κομβία ἐπὶ πέπλου, ἄλλα δὲ ὡς κόσμημα ἐπὶ σκήπτρου.

Εἰς Ρόδον ἐμφανίζονται περόναι τοῦ προαναφερθέντος τύπου περονῶν τῶν Μυκηνῶν, τοῦ Ἄργους κ.ἄ., ὡς ἡ εὐρεθείσα εἰς τάφον τῆς Ἰαλυσσοῦ², ἀναγομένη εἰς τὴν ὑστερομινωικὴν περίοδον.

Εἰς Σῦρον ἐπίσης ἀνευρέθησαν περόναι, ὡς ἡ παρατιθεμένη ἐν εἰκόνι 47, ἥτις εἶναι κατὰ τὸν JACOBSTHAL τὸ πρωιμώτερον εὐρεθὲν δείγμα μὲ κεφαλὴν δοχειόμορφον³.

1 P. JACOBSTHAL, ἔ. ἄ. ἀρ. σ. 161, 507.

2 Αὐτόθι σ. 3, εἰκ. 7.

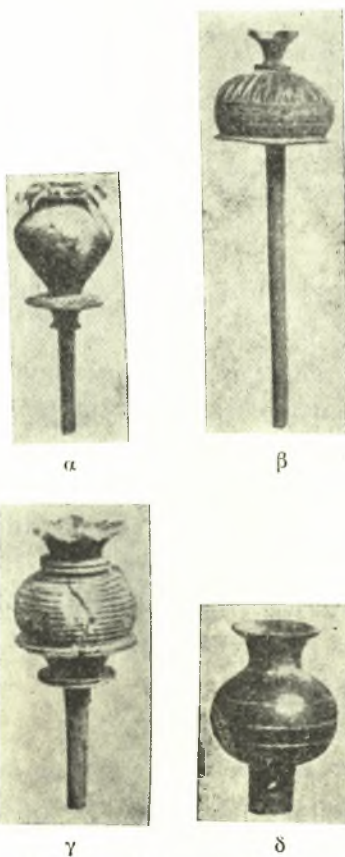
3 Αὐτόθι σ. 161, εἰκ. 511 καὶ ΑΕ 1899, πίν. 10 - 14.

Καθ' ἡμᾶς ὁ τύπος οὗτος τῶν περονῶν τῆς Σύρου εἶναι ἴσως ἡ ἐπὶ τὸ ἀρτιότερον ἐξέλιξις τῶν ὡς κωδισσῆμων χαρακτηρισθεισῶν ὑφ' ἡμῶν περονῶν Μυκηνῶν, Ἄργους, Τίρυνθος, Τεγέας, Περαχώρας καὶ Κορίνθου.

Περόναι τοῦ τύπου τῶν περιγραφεισῶν εἰς Μυκήνας κ.ά. ἀναφέρονται καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἡ εὐρεθεῖσα εἰς Ἰθάκην¹, ἡ ὁποία κατὰ τὸν HEURTELEY φαίνεται νὰ ἀνήκη εἰς τὴν πρωτογεωμετρικὴν περίοδον.

ιβ. Ἡ Μήκων εἰς Μ. Ἀσίαν καὶ Ἀν. Θράκην.

Καὶ εἰς τὰς περιοχὰς ταύτας ἀπαντῶνται εὐρήματα μὲ ἀπεικονίσεις κωδίας μήκωνος.

Εἰκ. 48. Περόναι ἐξ Ἐφέσου.

Οὕτως εἰς Ἐφεσον ἀνευρέθησαν πολλαὶ ὁστεῖναι περόναι² μὲ κεφαλὰς, αἱ ὁποῖαι ὑπὸ τινῶν ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς ἔχουσαι σχῆμα ροιάς (εἰκ. 48). Αὗται ἐμφανίζουν ὀριζοντίας αὐλακώσεις, ραβδώσεις ἢ χαραγὰς.

Κατὰ τὸν JACOBSTHAL³ μία τούτων (α) ἔχει κεφαλὴν, ἣν χαρακτηρίζει ὡς ἔχουσαν τὸ σχῆμα κωδίας μήκωνος ροιάδος καὶ, ὡς λέγει, αἱ ἀπεικονίσεις ταύτης εἶναι πολὺ σπάνιαι εἰς τὴν ἀρχαίαν τέχνην, ἐνῶ αἱ ἀπεικονίσεις μήκωνος τῆς ὑπνοφόρου ἀπαντῶνται συχνότερον. Ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι αἱ κεφαλαὶ τῶν περονῶν, ὡς ἡ τῆς εἰκόνας 48γ, ἀπεικονίζουν μᾶλλον κωδίας μήκωνος τῆς ὑπνοφόρου παρὰ ροιάς. Κατ' αὐτὸν αἱ περόναι τῆς Ἐφέσου προήρχοντο ἐξ Ἀνατολῆς, ἐνῶ αἱ τῆς Πελοποννήσου ἠκολούθουν ἰωνικὰ πρότυπα.

Κατὰ τὴν γνώμην μας ἅπασαι αἱ περόναι αὗται δέον νὰ θεωρηθοῦν ὡς ὁμοιάζουσαι μᾶλλον πρὸς κωδίας μήκωνος. Εἰς τινὰς μάλιστα τούτων (εἰκ. 48γ) ἐμφανίζονται αἱ χαρακτηριστικαὶ χαραγαὶ λήψεως ὁπίου κατὰ τὸν σύγχρονον τύπον.

Σημειοῦται ὅτι, ὡς ὁ ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ⁴ γράφει, κεφαλαὶ τινες περονῶν, ὡς καὶ ἄλλων κοσμημάτων γεωμετρικῆς καὶ ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἀτόπως συχνὰ ἀποκαλοῦνται ροιαί.

1 P. JACOBSTHAL, ἔ.ἀ. σ. 3, εἰκ. 8.

2 Αὐτόθι εἰκ. 145, 146, 147, σ. 38.

3 Αὐτόθι εἰκ. 144, σ. 38.

4 Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ, ἔ.ἀ. σ. 162

III. Η ΜΗΚΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΟΠΙΟΝ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΛΟΙΠΟΙΣ ΛΑΟΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

Συμπληρωματικῶς πρὸς τὴν μήκωνα καὶ τὸ ὄπιον παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἀναφέρονται δι' ὀλίγων καὶ τὰ τῆς διαδόσεως τούτων παρὰ τοῖς λοιποῖς λαοῖς τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ Σουμέριοι καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῶν Ἀσσύριοι, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Πέρσαι ἀνέπτυξαν σημαντικὸν πολιτισμὸν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Οἱ Φοίνικες μάλιστα διὰ τῶν πλοίων των συνέβαλον σημαντικῶς, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ναυτικῶν λαῶν, εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν γνώσεων εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην.

Ἡ Μήκων καὶ ἡ Αἴγυπτος.

Παλαιότεροι συγγραφεῖς ἀναφέρουν ὅτι, εἰς τοὺς πρωτογόνους Αἰγυπτίους καὶ Σημίτας ἢ μήκων καὶ ἡ καλλιέργεια ταύτης ἦσαν ἄγνωστοι ἢ δὲν εἶχεν αὕτη προκαλέσει τὴν προσοχὴν των, παραμείνασα ἀπαρατήρητος¹, εἰσῆχθη δὲ ἔξωθεν καὶ δὴ ἐξ Ἀνατολῆς.

Δὲν ἀπαντῶνται εἰς τὰ ἀρχαιότερα τῶν μνημείων ἢ τὰς τοιχογραφίας τῶν πρώτων ναῶν των οὔτε τὰ ἄνθη, οὔτε ὁ καρπὸς οὔτε τὰ σπέρματά της².

Ὁ SCHWEINFURT³ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ μήκων δὲν ἦτο ἀρχαῖον φυτὸν τῆς Αἴγυπτου, ἀλλ' εἰσῆχθη ἐκεῖ ὀλίγον πρὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας ἐξάγεται ὅτι, τόσον εἰς τὴν Αἴγυπτον ὅσον καὶ εἰς τὴν Κυρηναϊκὴν, ἡ μήκων ἢ ὑπνοφόρος, εἰσῆχθη καὶ ἐκαλλιεργήθη βραδύτερον. Ἰδιαιτέρως γνωστὴ εἶναι ἡ καλλιέργεια ταύτης καὶ ἡ παρασκευὴ τοῦ ὀπίου εἰς τὰς Θήβας τῆς Αἰγύπτου, ὁπόθεν καὶ προήρχετο τὸ καὶ *θηβαϊκὸν* καλούμενον ὄπιον, περὶ τὰ ἔτη τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ Γαληνὸς ἀναφέρει ὅτι ἡ παρασκευὴ τοῦ ὀπίου εἶχε διδαχθῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ Αἰγυπτίου θεοῦ Θώθ, καλουμένου κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους Ἑρμοῦ τοῦ Τρισμεγίστου.

Ἀντιθέτως ὁ GABRA ἀπέδειξεν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, ὅτι δηλαδὴ ἡ μήκων καὶ τὸ ὄπιον ἦσαν γνωστὰ πολὺ παλαιότερον, βασιζόμενος:

1. Εἰς τὸ ὅτι εἰς τάφον τῆς XVIII Δυναστείας ἀνευρέθη ἐλαιούχος ἀλοιφὴ ἐνέχουσα μορφίνην⁴ καὶ

2. Εἰς τὸ ὅτι τὸ 1908 κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ DAVIS εἰς Biban-el-Molouk ἀνευρέθησαν δύο ἐνώτια (εἰκ. 49), τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν MASPERO ἀπεικόνιζον ροιάς⁵,

1 SCHMIEDEBERG, Über die Pharmaka in der Ilias u. Odyssee, Strassburg 1918.

2 WÖHRING, Die Pflanzen des alten Aegypten, Leipzig 1886, σ. 225-226.

3 Πρβλ. SABER GABRA, Papaver Species and Opium through the Ages, Bulletin de l'Institut d'Égypte 1956, σ.40 καὶ H. R. HALL, J. of Egyptian Ar-

chaeology 14, 1928, σ. 203 - 205.

4 S. GABRA, ἔ.ἀ. σ. 40. Ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω παρατηρήσεως σημειοῦμεν ὅτι ἡ μορφίνη, συστατικὸν τοῦ ὀπίου, ἦτο ἄγνωστος καὶ συνεπῶς ἢ ἐν τῇ ἀλοιφῇ ἀνευρέσεις της προϋποθέτει τὴν ἐν αὐτῇ παρουσίαν τοῦ ὀπίου.

5 Αὐτόθι σ. 41.

ἐνῶ κατὰ τὸν GABRA ἀπεικονίζουσιν κωδίας μήκωνος, παρέχει δὲ ἐξηγήσεις διατι οὗτος χαρακτηρίζει τὰ κρεμάμενα ἀντικείμενα ὡς κωδίας μήκωνος, ἀναφερόμενος μεταξὺ ἄλλων εἰς τὸ ὅτι τὸ σχῆμα τῶν καρπῶν ἐμφανίζει τὰς κατὰ μῆκος ραβδώσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς χαραγὰς τῆς κωδίας τῆς μήκωνος.

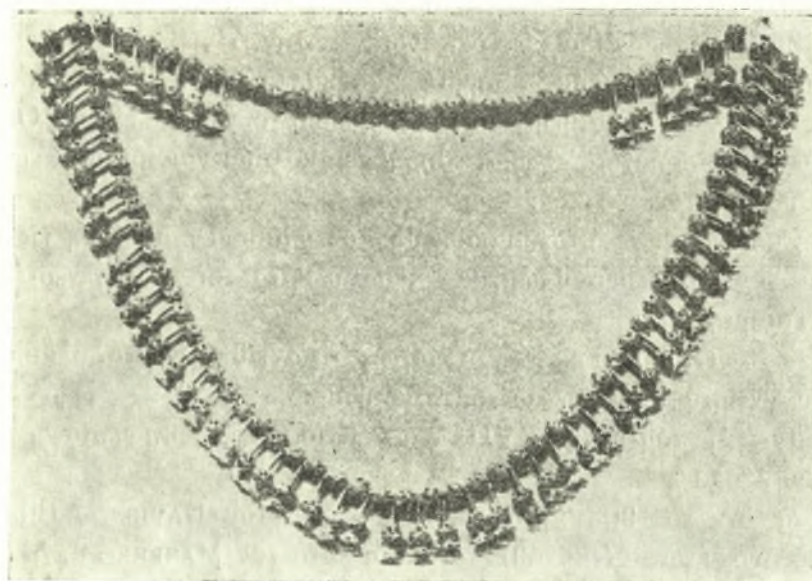
Εἰκ. 49. Ἐνώτια εὐρεθέντα ἐντὸς τάφου εἰς Biban-el-Molouk.

Περαιτέρω ἀναφέρει τὴν ὑπὸ τοῦ DAVIS ἀνεύρεσιν περιδεραίου (εἰκ. 50), τοῦ ὁποῦ τοῦ τμήματα εἶναι ὁμοιώματα κωδιῶν μήκωνος¹.

Σημειοῦμεν ὅτι ἀναλόγου τύπου περιδέραιον ἀνευρέθη καὶ εἰς Μυκήνας.

Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρει τὰ εἰς Tell-el-Amarna ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα ἐκ κυανῆς πορσελάνης ἔχοντα τυπικὸν σχῆμα κωδίας μήκωνος καὶ συμπεραίνει ὅτι τὸ φυτὸν παρουσίαζε ἰδιαίτερον οἰκονομικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν Αἴγυπτον κατὰ τοὺς ἑλληνορρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν γραφομένων περὶ μήκωνος τῆς ἡμέρου ὑπὸ τοῦ Διοσκουρίδου, τοῦ Θεοφράστου, τοῦ Πλινίου καὶ τοῦ Σεράπιδος.

Ἐπίσης μνεῖα γίνεται τῶν σπερμάτων τοῦ ὁπίου εἰς τοὺς ἑλληνορρωμαϊκοὺς παπύρους τῆς Ὁξυρύγχου καὶ τοῦ Ζήνωνος, ἐνῶ εἰς τὸν πάπυρον PETRI III βεβαιοῦται ὅτι ἡ καλλιέργεια τῆς μήκωνος καὶ ἄλλων φυτῶν ἐκάλυπτεν ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν.

Εἰκ. 50. Περιδέραιον ἀνευρεθὲν ὑπὸ τοῦ Davis.

Κατὰ τινὰς ὁ ὄπος τῆς μήκωνος ὑπὸ τὸ ὄνομα *seter-seref* ἀναφέρεται εἰς τὸν πάπυρον τοῦ EBERS (1500 π.Χ.).

Κατὰ τὸν GABRA² ἡ μήκων ἀναφέρεται ἐκεῖ ὡς *shepenn*³, ἡ δὲ περιγραφή της

¹ S. GABRA, ἔ.ἀ. σ. 42, 43.

² Αὐτόθι σ. 38.

³ Τὰς κωδίας ὀνομάζουν *shepenn* καὶ τὰ ἄνη *shepenndšr*.

συμπίπτει προς την του νεωτέρου κοπτικού Ιατρικού παπύρου του CHASSINAT (είκ. 51), εις όν, ώς ό GABRA γράφει, τό όπιον μνημονεύεται είκοσι δύο φορές, χρησιμοποιούμενον κυρίως δι' έξωτερικήν χρῆσιν εις κολλύρια, αλοιφάς ή κόνεις.

Είς τὰ συμπεράσματά του ό GABRA ¹ αναφέρει:

1) ότι ή χρῆσις τών ειδών της μήκωνος έσυνεχίσθη δια μέσου τών αιώνων, άπαντᾶ δέ ή όνομασία όπιον, ώς προελέχθη, κατά την έλληνορωμαϊκήν περίοδον, παραληφθεϊσα εκείθεν από τούς Κόπτας,

2) ότι τούτο έχρησιμοποιεϊτο Ιατρικῶς κατά την αρχαιότητα ώς παυσίπονον και ναρκωτικόν, καθ' όν τρόπον και σήμερα χρησιμοποιεϊται, και

3) ότι τό όπιον ήτο γνωστότατον και περιφημον φάρμακον εις Αίγυπτον, ώρισμένα περιοχαί της όποιας ήσαν γνωσταί δια την παρασκευήν τούτου.

ΟΚΟΛΛ ΥΡΙΟΝ ΝΨΑΛΚΝΟΦ ΚΑΡΓΟΣ ρ Α ΟΠΙΟΝ ρ Α Π Π (pepper
Nigrum) Β .c. ΣΜΗΡΝΗΣ ρ ΑΛΛΥ ΝΨ ΧΡΩ ΣΑΒΟΛ .

Είκ. 51. Απόσπασμα εκ του παπύρου του E. Chassinat.

Συμπλήρωσιν εις την ιστορίαν της μήκωνος και του όπιου εις Αίγυπτον αποτελεί ή ήδη μνημονευθεϊσα μελέτη του MERRILLEES (πρβλ. «Η Μήκων εις Κύπρον»).

Δια την μήκωνα ροιάδα (P. rhoeas) ό GABRA ² αναφέρει ότι άπαντᾶ επί τάφων και μνημείων της XVIII μέχρι της XXII Δυναστείας. Επί μουμιών της XXI Δυναστείας άπαντῶσιν άνθη και φύλλα της μήκωνος ταύτης, τὰ δέ άνθη της ανεγνωρίσθησαν και εις τούς άνθοστεφάνους της περιγκίσισης Nsikounsou.

Συμπληροϋντες αναφερόμεν τό εις την Όδύσειαν αναφερόμενον ότι ή Έλένη του Μενελάου ³ έδιδάχθη από την Αίγυπτίαν Πολυδάμαν την χρῆσιν φαρμάκου προς λήθην του πόνου, του καλουμένου ν η π ε ν θ ο υ ς, τό όποϊον υπό τινων αποδίδεται εις τό όπιον.

Επί του σημείου τούτου θέλομεν επανέλθει εις τό κεφάλαιον «Νηπενθές».

Η Μήκων και οι Σουμέριοι.

Η πρώτη αρχαιοτάτη μαρτυρία περι της μήκωνος αναφέρεται εις πινακίδιον εκ άργίλλου άνευρεθέν κατά τας πρό 50ετίας περίπου γενομένας ανασκαφάς υπό της Άμερικανικής Αρχαιολογικής Άποστολής του Πανεπιστημίου της Πενσυλβανίας εις Νίρρουι, ή όποία ήτο τό πνευματικόν κέντρον της χώρας τών Σουμερίων ⁴ και κείται νοτίως της σημερινής Βαγδάτης.

¹ S. GABRA, έ.ά. σ. 54.

² Αυτόθι σ. 45.

³ Πρβλ. σ. 82 της παρούσης μελέτης.

⁴ Οι Σουμέριοι κατοικουν εις την μεταξν Τίγρητος και Εύφρατου περιοχήν, εις τό κατώτερον ήμισυ του σημερινου Ιράκ. Ήκμασαν από της 4ης μέχρι της 3ης π.Χ. χιλιετηρίδος, σημειώσαντες μεγάλην πρόοδον εις τας τέχνας, την γεωργίαν και τας επιστήμας εν γενει. Είς τούς Σουμερίους οφείλονται τὰ πρώτα γραπτά μνη-

μεία εις την Έγγυς Άνατολήν, τὰ υπό της ως άνω αποστολής ανακαλυφθέντα πινακίδια εκ άργίλλου, ποικίλου περιεχομένου εκ όλων τών επιστημών (οικονομικών, πολιτικών, νομικών, φιλολογικών, ήθικης, ζωολογίας, βοτανικής, Ιατρικής, φαρμακευτικής κ.ά.).

Μεταξν τών εν λόγω πινακιδίων εν, άναγνωσθέν υπό τών SAMUEL NOAH KRAMER και του MARTIN LEVE, θεωρεϊται ως ή αρχαιοτέρα Φαρμακοποιία (SAMUEL NOAH KRAMER, First Pharmacopoeia in Man's Re-

Τὸ πινακίδιον ἦτο γεγραμμένον διὰ τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς.

Ὡς ἀναφέρουν οἱ HARRY G. ASLINGER καὶ WILLIAM F. TOMPKINS¹, εἰς τὰ πήλινα πινακίδια τῶν Σουμεριῶν ἀναγράφεται ὅτι «ὁ ὄπὸς τῆς μήκωνος συνελέγετο πολὺ ἔνωρις τὸ πρῶν καὶ ἐκ τούτου ἐμφαίνεται ὅτι οἱ Σουμέριοι ἐκαλλιέργουν τὴν μήκωνα 5.000 ἔτη π.Χ. πρὸς λήψιν τοῦ ὄπου αὐτῆς», ἔτι δὲ ὅτι ἔδιδον εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα «Gil», ὅπερ σημαίνει *χ α ρ ἂ ἢ ἄ γ α λ λ ῖ α σ ι ς* καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο χρησιμοποιεῖται ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τινὰ μέρη τοῦ κόσμου.

Περαιτέρω γράφουν τὰ ἐξῆς: «Οἱ Βαβυλώνιοι, κληρονόμοι τοῦ Σουμερίου πολιτισμοῦ, ἦσαν ἐκείνοι οἱ ὅποιοι, μὲ τὴν ἐπεκτεινομένην αὐτοκρατορίαν των, διέδωσαν τὰς γνώσεις τῶν ἱατρικῶν ιδιοτήτων τῆς μήκωνος πρὸς Ἀνατολὰς εἰς τὴν Περσίαν καὶ πρὸς Δυσμὰς εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἡ *χ ρ ἦ σ ι ς α ὕ τ ῆ ς ὡ ς φ α ρ μ ἄ κ ο υ* διὰ τὰς ἀνθρωπίνας νόσους ἦτο γνωστὴ λίαν ἔνωρις, ἀπὸ τοῦ 1550 π.Χ.».

Οἱ αὐτοὶ συγγραφεῖς συνεχίζουν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπίσης ἔμαθον ἔνωρις τὴν χρῆσιν τῆς μήκωνος, διότι ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως ὄπιον (= ὄπὸς τῆς μήκωνος) προῆλθεν ἢ λατινοποιηθεῖσα λέξις *opium* καὶ ὅτι ἡ μήκων ἦτο παλαιὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν πρὶν ἢ ὁ Ὅμηρος ἐξιστορήσῃ εἰς τὴν Ὀδύσειάν του ὅτι ἀφέψημα αὐτῆς ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῆς Ἑλένης τοῦ Μενελάου καὶ ὅτι εἶχε τὴν δύναμιν «να προκαλῆ τὴν κατάπαυσιν τοῦ πόνου καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ κακοῦ» κ.ἄ.

Διὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ὁ NEDIM NUR ENÇİM², στηριζόμενος καὶ οὗτος εἰς τοὺς προηγουμένους, ἀναφέρει τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς πληροφορίας, συμπληρώνων ὅτι ὁ Ὅμηρος εἰς τὴν Ἰλιάδα ὁμιλεῖ διὰ τὴν δηλητηριώδη μήκωνα, τὴν πλήρη θανατηφόρου ὕπνου.

Ὁ TERRY³ ἀναφέρει ὅτι ἀπὸ τὸν ὑπεύθυνον τῆς Βαβυλωνιακῆς Συλλογῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Yale καθηγητὴν R. DOUGHERTY ἐπληροφορήθη ὅτι τὸ ὄπιον πρέπει νὰ ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς Σουμερίους, διότι οὗτοι εἶχον ἐν ἰδεόγραμμά «Hul Gil», τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν δρόγην ταύτην.

Φρονοῦμεν ὅτι οἱ ἀνωτέρω συγγραφεῖς, ἴσως ἐκ τυπογραφικῆς ἀβλεψίας, ἀναφέρουν ὅτι τὸ ὄπιον ἦτο ἤδη γνωστὸν τὸ 5.000 π.Χ., ἐνῶ τὸ κράτος τῶν Σουμεριῶν ἤκμασε περὶ τὴν 3^{ην} π.Χ. χιλιετηρίδα, ἦτοι 5.000 ἔτη ἀπὸ τῆς σήμερον περίπου, τὰ δὲ εὐρεθέντα γραπτὰ μνημεῖα ἀνάγονται εἰς τὸ τέλος τῆς 3^{ης} π.Χ. χιλιετηρίδος.

Διὰ τὰ περὶ ἀφεψήματος αὐτῆς ἀναφερόμενα παρ' Ὀμήρω οἱ ἐν λόγῳ συγγραφεῖς προφανῶς ἐννοοῦν τὸ νηπενθές, ὅπερ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν Ὀδύσειαν ὡς ἀφέψημα.

corded History, Am. Journ. of Pharmacy 126, 1954, σ. 76-84).

Τὰ πλείστα τούτων φαίνεται ὅτι ἐγράφησαν περὶ τὸ 1700 π.Χ., τινὰ ὅμως καὶ παλαιότερον.

Τὸ ἐν λόγῳ πινακίδιον, περιλαμβάνον σημαντικὸν ἀριθμὸν συνταγῶν, αἱ ὁποῖαι συνελέγησαν ἀπὸ Σουμεριῶν ἱατρῶν, ἀναφέρεται ὅτι ἐγράφη περὶ τὸ τέλος τῆς 3^{ης} π.Χ. χιλιετηρίδος.

¹ Ἀπὸ τοῦ 2225 π.Χ. οἱ Σουμέριοι ἀπετέλεσαν τμήμα

τῆς χώρας τῶν Βαβυλωνίων (Ἀσσυροβαβυλωνιακὸν κράτος, ὅπερ τὸ 607 π.Χ. ὑπετάγη ὑπὸ τῶν Περσῶν).

¹ H. J. ASLINGER - W. F. TOMPKINS, *The Traffic in Narcotics*, New York 1953, σ. 1.

² NEDIM NUR ENÇİM, *Opium Production and Control*, Am. Journ. of Pharmacy 126, 1954, σ. 43.

³ C. E. TERRY, *The Opium Problem*, New York 1928, σ. 54.

Διά τὰ ὑπὸ τοῦ ENCSIM ἀναφερόμενα «περὶ δηλητηριώδους μήκωνος, πλήρους θανατηφόρου ὕπνου» βλέπε κεφάλαιον «Νηπενθές».

Ἡ Μήκων, οἱ Βαβυλώνιοι καὶ οἱ Ἀσσύριοι.

Ὁ πρῶτος ὅστις ἀναφέρει τὴν χρῆσιν τοῦ ὀπίου παρὰ τοῖς Ἀσσυρίοις εἶναι ὁ ἀρχαιολόγος REGINALD C. THOMPSON¹. Οὗτος δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι τοῦτο ἦτο γνωστὸν εἰς αὐτοὺς κατὰ τὸν 7^{ον} π.Χ. αἰῶνα καὶ ὑποστηρίζει ὅτι τοῦτο ἀπεδίδετο διὰ τῆς ὀνομασίας «Hul Gil» καὶ οὐχί, ὡς προγενεστέρως ἐνομιζέτο, διὰ τῆς ὀνομασίας «Stink Cucumber» (=δυσώδης ἀγγουριά).

Τὴν ἀποψὶν τοῦ ταύτην ἐνισχύει μὲ τὸ ἀκόλουθον χωρίον τοῦ πινακιδίου μὲ σφηνοειδῆ γραφήν: «Ἐνωρὶς τὴν πρωΐαν γραῖαι, ἀγόρια καὶ κορίτσια συλλέγουν τὸν ὀπὸν ἀποξέοντες τοῦτον ἀπὸ τὰς ἐντομὰς (τῶν κωδιῶν τῆς μήκωνος) μὲ μικρὸν σιδηροῦν λεπίδιον καὶ τοποθετοῦν αὐτὸν ἐντὸς πηλίνου δοχείου», σχολιάζων δὲ προσθέτει ὅτι «φαίνεται ὅτι τίποτε δὲν μετεβλήθη εἰς τὸν τρόπον συλλογῆς τοῦ ὀπίου».

Ὁ GLENN SONNEDECKER² ἀναφέρει ὅτι τὸ «Hul Gil» ἀπαντᾷ εἰς προγενέστερα πινακίδια τῶν Σουμερίων, τῆς 4^{ης} π.Χ. χιλιετηρίδος καὶ μεταφραζόμενον ἐσημειοῦται φυτόν χαρᾶς, ἐνῶ ὁ RAYMOND P. DOUGHERTY³ φρονεῖ ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ ὀπιον.

Ὁ TERRY⁴ ἀναφέρει ἐπίσης τὴν αὐτὴν πληροφορίαν τοῦ THOMPSON, ὡς καὶ ὅτι εἰς τὸ Assyrian Herbal ἀναφέρεται ἡ ὀνομασία Arat. Pa. Pa., ἡ ὁποία κατὰ τὸν THOMPSON εἶναι ἡ ἀσσυριακὴ ὀνομασία τοῦ ὀπου τῆς μήκωνος καὶ σημειοῖ ὅτι πιθανῶς ἐκ ταύτης ἡ ἔτυμολογία τοῦ Papaver.

Ἡ θεὰ τῆς Ἀνατολῆς Nisaba συχνότατα ἐμφανίζεται εἰς Ἀσσυρίαν καὶ Βαβυλωνίαν φέρουσα μήκωνας φουμένας ἐκ τῶν ὤμων της, κατὰ δὲ τὸν Καθηγητὴν MARINATON⁵ ἡ θεότης αὕτη ἐπέζησε μέχρι τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ἐπὶ Βοιωτικῶν πίθων.

Ἡ Μήκων καὶ οἱ Πέρσαι.

Ὁ NELIGAN⁶ ἀναφέρει ὅτι «δὲν χρειάζεται μεγάλη φαντασία διὰ νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἀκόμη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Σουμερίων ἢ τῶν πρώτων Βαβυλωνίων μερικοὶ ἀπὸ τοὺς γείτονάς των, οἱ ὅποιοι ἔζων εἰς τὴν μελλοντικὴν κατοικίαν τῶν Περσῶν, ἐπληροφορή-

1 Οἱ Βαβυλώνιοι ἀνέπτυξαν μέγαν πολιτισμόν, ὅπως ἐμφαίνεται ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα μνημεῖα των, (πρβλ. A. TSCHIRCH, ἔ.ἀ., 1933, I/III, σ. 1190). Εἰκόνα τοῦ πολιτισμοῦ τούτου παρέχει ἡ εἰς τὴν νεοασσυριακὴν περίοδον ἀνήκουσα βιβλιοθήκη τοῦ Kujundschik, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ ὑπὲρ τὰ 22.000 πινακίδια ἐξ ἀργίλλου, τὰ ὁποῖα προήλθον ἐξ ἀνασκαφῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ LAYARD καὶ ἀπόκεινται εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον. Πρόκειται περὶ τῆς ἀσσυριακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ βασιλέως Σαρδαναπάλου (Aschurbanipal, 668-626 π.Χ.), ὅστις τὴν κατήρτισεν εἰς τὴν ἔδραν του, τὴν Νινευί. Ταῦτα ἐμελέτησεν ὁ REGINALD C. THOMPSON, Assyrian Herbal, London 1924, σ. 46, 251, 261 καὶ 269, ὅπως δὲ οὗτος βεβαιώνει, εἶναι ἀντίγραφα παλαιότερων κειμένων, συνάγων τοῦτο ἐκ τῆς ὁμοιότητος πρὸς

ιατρικὰ πινακίδια εὑρεθέντα εἰς Ashur καὶ χρονολογούμενα αἰῶνάς τινος ἐνωρίτερον. Εἰς κατάλογον 115 τῶν συνηθέστερον ἀναφερομένων φυτικῶν φαρμάκων τὸ ὀπιον ἀναφέρεται 42 φορές, τοῦθ' ὅπερ τοῦ προσδίδει τὴν 33ην θέσιν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συχνότητα τῆς μνείας.

2 GLENN SONNEDECKER, Emergence of the Concept of Opiate Addiction, J. Mondial de Pharmacie, 3, 1962, 277.

3 Πρβλ. ἐν CHARLES E. TERRY, ἔ. ἀ. σ. 54 καὶ G. SONNEDECKER, ἔ. ἀ.

4 C. E. TERRY, ἔ. ἀ. σ. 54.

5 Παραδόσεις Καθηγητοῦ MARINATOU, Ἡ Κρητομυκηναϊκὴ Θεοσεκεία, 1948, σ. 84-85.

6 Πρβλ. C. E. TERRY, ἔ. ἀ. σ. 54.

θησαν δι' ἓν τόσον καταπληκτικὸν φάρμακον, ὡς ἦτο τὸ ὄπιον δι' αὐτούς. Εἶναι πλέον ἢ πιθανὸν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Πέρσαι παρέλαβον τοῦτο ἀπὸ τὴν Ἀσσυρίαν ἢ ἀπὸ τὴν Βαβυλωνίαν, ὅπως ἀκριβῶς ἀπέκτησαν καὶ μέγα μέρος τοῦ πολιτισμοῦ των διὰ τῆς κατακτίσεως τῶν κρατῶν αὐτῶν. Ἐν τούτοις μόλις κατὰ τὸν 6^{ον} π.Χ. αἰῶνα ἀναφέρεται τὸ ὄπιον εἰς τι Περσικὸν κείμενον».

Ἡ καλλιέργεια τῆς μήκωνος πάντως εἶναι πολὺ παλαιά, ἐχρησιμοποιήθη δὲ ἀντὶ τῆς ὀνομασίας ὄπιον ἢ ὀνομασία θηριακὴ (*malidéh* ἢ *afium*)¹.

Ἡ Μήκων καὶ οἱ Ἑβραῖοι.

Οἱ Ἑβραῖοι ὡς λαὸς τῆς περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ μήκων καὶ ὁ ὄπος τῆς ἦσαν ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος γνωστά, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐγνώριζον τὴν χρῆσίν των.

Διὰ τὰ φυτὰ τῆς περιοχῆς ἐγένοντο διάφοροι κατὰ καιροὺς μελέται. Ταῦτα περιλαμβάνονται εἰς ὠρισμένα βιβλία τῆς Βίβλου, ἰδιαίτερος δὲ εἰς τὸ Ταλμουδ.

Ὁ Ἑλβετὸς Καθηγητὴς MARTI² μελετήσας ταῦτα διαπιστώνει ὅτι μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνεται καὶ τὸ *Paraver somniferum* ἢ *setigerum* (σπέρματα καὶ ἔλαιον).

Ὁ RINDLEY³ (1900) ἀναφέρει διάφορα φυτὰ ἀπὸ τὴν Βίβλον, ἐν οἷς καὶ τὸ *rösch* (=κεφαλή), τὸ ὁποῖον ἐρμηνεύει ὡς τὸν καρπὸν (τὴν κωδίαν) τοῦ *Paraver setigerum*, ὁ ὁποῖος κατ' αὐτὸν ἦτο ἡ χολή, μὲ τὴν ὁποίαν, μεμειγμένην μετ' ὄξους, ἐπότισαν τὸν Χριστὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ οἱ Ἑβραῖοι διὰ νὰ ἐλαφρύνουν τὰς ὀδύνας τοῦ θανάτου.

Ἐπίσης ἡ Ἀγγλῆς WALKER⁴ ἀναφέρει ὅτι ἡ χολή, ἡ ὁποία προσετέθη εἰς τὸ ὄξος καὶ προσεφέρθη εἰς τὸν Χριστὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἦτο ὁ ὄπος μήκωνος τῆς ὑποφόρου, ἑβραϊστὶ καλουμένης *rösh*.

Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου θέλομεν ἐπανέλθει εἰς ἰδιαίτεραν μελέτην.

IV. Η ΜΗΚΩΝ ΩΣ ΣΥΜΒΟΛΟΝ ΕΙΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ὅλου θέματος θὰ πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ μήκων καὶ ὡς φυτὸν καὶ ὡς κωδία ἀπεικονίζεται ἐπίσης καὶ ἐπὶ διαφόρων νομισμάτων, ἑλληνικῆς ἢ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἐκ τούτων παραθέτομέν τινα, ἐξ ὧν βεβαιοῦται ἡ χρησιμοποίησις ταύτης ὡς συμβόλου διαφόρων θεοτήτων⁵ (εἰκ. 52).

Οὕτως εἰς νόμισμα τῆς Ἀγκύρας Φρυγίας⁶ (2^{ος} μ.Χ. αἰὼν) ἡ κωδία τῆς μήκωνος εἰκονίζεται μεταξὺ δύο σταχύων (εἰκ. 52β), ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψεως ἑτέρου νομίσματος ἐξ Ἐφέσου⁷ (79-81 μ.Χ.) εἰκονίζεται ἡ Ὀμόνοια κρατοῦσα εἰς τὴν δεξιὰν δύο στάχυς μετὰ μήκωνος, ἐνῶ εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας (εἰκ. 52δ).

Εἰς νόμισμα τοῦ Μεταποντίου⁸ εἰκονίζεται ἐπίσης ἡ μήκων μετὰ στάχυος (εἰκ. 52α).

1 Πρὸβλ. ἐν A. TSCHIRCH, *Handbuch der Pharmakognosie* III/I, Leipzig 1923, σ. 647.

2 Πρὸβλ. A. TSCHIRCH, ἔ.δ. I/III, 1933, σ. 1208.

3 Πρὸβλ. αὐτόθι σ. 1209.

4 WINIFRED WALKER, *The Plants of the Bible*, London 1959, σ. 88.

5 Λεπτομερεῖας ἐπὶ τοῦ συμβολισμοῦ τῆς μήκωνος

βλέπε εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον.

6 M. O. BERNHARD, *Pflanzenbilder auf griechischen u. römischen Münzen*, Zürich 1925, σ. 29, πίν. III, εἰκ. 17.

7 Αὐτόθι εἰκ. 19.

8 Αὐτόθι εἰκ. 16.

Έπί τής όπισθίας όψεως ρωμαϊκοῦ νομίσματος ¹ (81-96 μ.Χ.), φέροντος έπί τής έμπροσθεν όψεως τήν προτομήν τής συζύγου τοῦ αυτοκράτορος Δομιτιανοῦ ώς Δήμητρος έστεφανωμένης με στάχυς, άπεικονίζονται τρεῖς κωδία μήκωνος μετά δέσμης σταχύων (είκ. 54γ).

Έπί έτέρου νομίσματος ² με τήν κεφαλήν τής Αθηνᾶς άπαντᾶ και κωδία μήκωνος ώς συμπληρωματικόν σύμβολον, ένῶ έπί τής όπισθίας όψεως τοῦ νομίσματος εικονίζεται ό Ιπτάμενος Πήγασος, ώς και άργυροῦς στατήρ τής Κορίνθου.

Είκ. 52. Νομίσματα έφ' ὧν άπεικονίζεται ή κωδία τής μήκωνος.

V. ΗΜΕΤΕΡΑΙ ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια διεξήλθομεν διά μακροῶν:

α. Πάντα τὰ έκ τής κλασσικῆς βιβλιογραφίας άφορῶντα εἰς τήν μήκωνα και τὸ όπιον χωρία.

β. Όσα έκ τῶν αρχαιολογικῶν εύρημάτων εύρομεν ότι έχουν σχέσιν πρὸς ταῦτα και δὴ ὅσον άφορᾶ εἰς τήν μήκωνα και τὸ όπιον:

1) παρὰ τοῖς Έλλησι και

2) παρὰ τοῖς λοιποῖς λαοῖς τής Ανατολικῆς Μεσογείου.

Συμπληρωματικῶς άνεφέραμεν ὡσαύτως τὰ τής άπεικόνισεως ταύτης εἰς νομίσματα.

Σκοπός μας ἤδη εἶναι ή συγκριτικὴ μελέτη τής Ιστορίας τής μήκωνος και τοῦ όπιου εἰς τήν ζώνην ταύτην, έπί τῇ βάσει τῶν παρατεθέντων στοιχείων.

Δέν θὰ άσχοληθῶμεν με τήν Ιστορίαν άμφοτέρων εἰς τοὺς λοιποὺς εύρωπαϊκοὺς λαούς, άπλῶς αναφέρομεν ὅτι εἶναι έκ τής βιβλιογραφίας γνωστόν, ὅτι δηλ. ή μήκων ή ύπνοφόρος, και δὴ ή ποικιλία setigerum, ἤτο γνωστὴ εἰς τήν Εὐρώπην από τής 2^{ας} π.Χ. χιλιετηρίδος έξ αναγλύφων έπί πασσαλοικοδομῶν ³, φέρουσα μάλιστα, κατά τοὺς WALLNÖFFER — ROTTAUSCHER, τὰς χαρακτηριστικὰς πρὸς λήψιν τοῦ όπιου χαραγὰς ⁴.

Αντιθέτως, καθ' ἃ ύποστηρίζει ό ΗΒΕΕ ⁵, δέν φαίνεται νὰ ἤτο εκεί γνωστὴ ή χρῆσις μήκωνος και όπιου δι' ἠδονιστικούς σκοπούς, μᾶλλον δὲ έχρησιμοποιοῦντο τὰ σπέρματα διά τήν παρασκευὴν άρτιδίων και μηκωνελαίου, ἤδη ὅμως κατά τήν έποχὴν τής αυτοκρατορίας έμφανίζονται καλλιέργειαι τής μήκωνος εἰς τοὺς κήπους τής Ρώμης.

Εἰς τήν Απὼ Ανατολήν ⁶ (Κίναν και Ιαπωνίαν) ή μήκων φέρεται εἰσαχθεῖσα τὸν 7^{ον} - 8^{ον} μ.Χ. αἰῶνα, ένῶ εἰς Ινδίας, εἰς ἃς φέρεται μεταφερθεῖσα διά Περσίας και

1 M. O. BERNHARD, έ.ά. εἰκ. 18.

2 Αὐτόθι εἰκ. 20.

3 A. TSCHIRCH, έ.ά. II/I. 1912, σ. 569.

4 WALLNÖFFER-ROTTAUSCHER, Der goldene Schatz

der chinesischen Medizin, Stuttgart 1959, σ. 75.

⁵ Η ύπαρξις χαραγῶν χρῆζει προσεκτικῆς μελέτης.

6 Πρὸβλ. A. TSCHIRCH, έ.ά.

5 Πρὸβλ. A. TSCHIRCH, έ.ά. III/I, 1923, σ. 648.

Ἄραβίας πολὺ βραδύτερον, ἦτο τὸ ὄπιον ἄγνωστον κατὰ τὸ 671-695 μ.Χ., ὡς ἐκ τῆς βιβλιογραφίας ἐμφαίνεται ¹.

Ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ὁ BERGMARCK ², ἄγνωστον πόθεν ἀρυσθεὶς τοῦτο, γράφει ἀνακριβῶς καθ' ἡμᾶς, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπεκόμισαν τὴν γνῶσιν τῆς παρασκευῆς τοῦ ὀπίου ἐξ Ἰνδιῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκεῖ ἐκστρατείας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (4^{ος} - 3^{ος} π.Χ. αἰών).

Διὰ τὰς λοιπὰς ἡπείρους δὲν ὑπάρχουν ἐκ τῆς προσιτῆς εἰς ἡμᾶς βιβλιογραφίας μαρτυραὶ ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἐξάπλωσιν των.

Κρίνοντες ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενομένων παρατηρήσεων, τόσον ἐκ τῆς κλασσικῆς βιβλιογραφίας ὅσον καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων, συνάγομεν τὰ ἐξῆς συμπεράσματα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μήκωνα καὶ τὸ ὄπιον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι καὶ τοῦ 1^{ου} μ.Χ. αἰῶνος.

1. ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΛΑΪΚΑΙ ΟΝΟΜΑΣΙΑΙ

A. Μήκων καὶ δωριστὶ Μάκων, ἢ. Ἡ ἐτυμολογία τούτων δὲν εἶναι ἐπαρκῶς γνωστή.

Εἰς τὸ Μέγα Ἐτυμολογικὸν ³ ἀναφέρεται *μήκων ἢ βοτάνη παρὰ τὸ μῆκός ἐστιν*, ἐτυμολογία καθ' ἡμᾶς λίαν ἐξεζητημένη.

Κατὰ τὸν Νίκανδρον ⁴ *μήκων εἴρηται παρὰ τὸ μῆ κονεῖν, ᾧ ἐστὶ μῆ ἐνεργεῖν καὶ περαιτέρω ⁵ ὅτι ἐτυμολογοῦσι τὴν μήκωνα ἦτοι τὴν μῆ ἀκονεῖν, ὡς εἴρηται μῆδ' ἐνεργεῖν ποιοῦσαν*.

Κατὰ τὸν FRISK ⁶ ἡ ρίζα τῆς ἔχει σλαυϊκὴν ἢ γερμανικὴν προέλευσιν. Οὕτω ρωσιστὶ ὀνομάζεται *makō* καὶ γερμανιστὶ *magō*. Ἡ κατάληξις κατὰ τὸ βλήκων (τύπος Chantraine 102).

B. Μηκόνιον (λατ. *Meconium, Meconeum*). Ἐκ τῆς μήκωνος ὡς ἐκ ταύτης δι' ἐκθλίψεως ἢ ἐκχυλίσεως προερχόμενον.

Γ. *Paraver* καὶ παλαιότερον *Parauer*. Ἡ λέξις ἀπαντᾷ κυρίως εἰς τοὺς Λατίνοους συγγραφεῖς (Κάτωνα, Πλίνιον, Κέλσον κ.ἄ.).

Δὲν ἀπαντᾷ εἰς τοὺς προγενεστέρους Ἑλληνας συγγραφεῖς, ἀντιθέτως ἀπαντᾷ εἰς τὸν Διοσκουρίδην καὶ τοὺς νεωτέρους ὡς λατινικὴ ὀνομασία τῆς μήκωνος.

Ὁ THOMPSON ⁷ ἀναφέρει ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς εἰς τὸ *Assyrian Herbal* ἀπαντώσεως ἀσσυριακῆς ὀνομασίας τοῦ ὀποῦ τῆς μήκωνος *Arat. Pa. Pa.* Δὲν συνηγορεῖ ὁμως ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης ἢ μῆ ὕπαρξις συνεχείας, τῆς ὀνομασίας μῆ ἀπαντώσεως εἰς τὰ μετέπειτα γραπτὰ μνημεῖα, ὡς καὶ τὸ ὅτι ἡ ὀνομασία *Arat. Pa. Pa.* ἀναφέρεται εἰς τὸν ὀπὸν καὶ οὐχὶ εἰς τὸ φυτόν.

Δ. Ὀπίον. Ἡ λέξις ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ 1^{ου} μ.Χ. αἰ-

¹ A. TSCHIRCH, ἔ. ἄ. III/I, 1923, σ. 647.

² M. BERGMARCK, *Lust und Leiden durch Drogen*, Stuttgart 1958, σ. 48.

³ ΜΕΓΑ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟΝ 583, 58.

⁴ ΣΧΟΛΙΑ εἰς ΝΙΚΑΝΔΡΟΥ Ἀλεξ. στ. 433 πρβ. RE² XV, 1932, στ. 2434.

⁵ Αὐτόθι 444.

⁶ HJALMAR FRISK, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, II, Heidelberg 1963, σ. 255. Πρβλ. καὶ A. CARNOY, *Dictionnaire étymologique des noms grecs de plantes*, Louvain 1959, σ. 172.

⁷ Πρβλ. σ. 131 τῆς παρούσης μελέτης.

ῶνος καὶ προφανῶς εἶναι ὀρθὴ ἢ ἄποψις, καθ' ἣν προέρχεται ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως ὀπός, μετεφέρθη δὲ ἀντιστοίχως εἰς τὴν λατινικὴν ὡς *Opium*.

Οὕτως ἀναφέρεται παρὰ Πλινίου καὶ ἔφεξης, ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν δὲ ταύτην ἀνευρέθη καὶ εἰς τὸν ἰατρικὸν κοπτικὸν πάπυρον τοῦ CHASSINAT (πρβλ. σ. 129).

Ἀντιθέτως ἢ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ ἐκδοχὴ τῆς κατὰ τὸν Φίλωνα ἐτυμολογήσεως ἐκ τοῦ ἄρθρου ὃ καὶ τῆς λέξεως πῖον (πρβλ. σ. 86) εἶναι κατὰ τὴν γνώμην μας λίαν ἐξεζητημένη.

Ἀφίονι ἐκ τοῦ περσικοῦ *afium*=ὑπνος.

Ἀφιονοπαπαροῦνα, ἢ, ἐξ ἧς τὸ ἀφίονι (ὄπιον) παπαροῦνα.

Διπλή παπαροῦνα λόγῳ τῶν πολλαπλῶν πετάλων, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ροιάδα.

Κωδιά ἐκ τοῦ εἶδους τοῦ καρποῦ τοῦ φυτοῦ, ὅστις ὀνομάζεται βοτανικῶς κωδία.

Μάκος (Μακεδονία, Μ. Ἀσία κ.ά.) ἐκ τοῦ δωρικοῦ μάκων.

Παπαροῦνα ἢ Παπαροῦνα ἢ Παπαροῦντα, πιθανῶς ἐκ παραφθορᾶς τῆς λατινικῆς ὀνομασίας τοῦ φυτοῦ (*Paraver*).

Ὑπνος καὶ ὑπνο, ὡς ἐκ τοῦ ὅτι προκαλεῖ ὑπνον.

Φιόρι ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *fiore*=ἄνθος.

Φραγκοπαπαροῦνα (Λεχαινὰ) ὀνομαζομένη, οὕτω πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς ἰθαγενοῦς (Μ. ροιάδος).

Χασκάσι (Κύπρος), λαϊκὴ ὀνομασία τοῦ ὄπιου ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *hash-hash*.

2. ΠΡΩΤΗ ΕΜΦΑΝΙΣΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΜΗΚΩΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΝ ΜΕΣΟΓΕΙΟΝ

Πολλαὶ μαρτυρίαι προκύπτουν, ἐξ ὧν ἐξετέθησαν, ἐξ ὧν διαπιστοῦται ὅτι ἡ μήκων καὶ ἡ ἐκ ταύτης λήψις τοῦ ὄπιου ἦτο γνωστὴ εἰς διαφόρους περιοχὰς μεταξὺ τῆς 2^{ης} καὶ τῆς 1^{ης} π.Χ. χιλιετηρίδος.

α. **Κρήτη.** Τὸ εἰς Γάζι ἀνευρεθὲν ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ εἰδώλιον τῆς Μινωικῆς θεᾶς (πρβλ. σ. 90) μὲ ὑψωμένας τὰς χεῖρας, εἰς ὃ αὕτη φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τρεῖς κωδίας μήκωνος τῆς ὑπνοφόρου, ὑπὸ μορφὴν περονῶν καὶ τὸ ὁποῖον ὀνομάσθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου «θεὰ τῆς μήκωνος, ἐπόνυμος τῶν ἰαμάτων»¹.

Τοῦτο μελετηθὲν ὑπὸ τοῦ ἐτέρου ἐξ ἡμῶν (πρβλ. σ. 91) διεπιστώθη ὅτι παρουσίαζε ἐπὶ τῶν κωδιῶν τὰς τυπικάς, κατακορύφως διηκούσας, χαραγὰς τὰς πρὸς λήψιν τοῦ ὄπιου γινομένας, ἐντὸς δὲ τούτων μάλιστα διακρίνεται βαθύχρους χρωστικὴ, ἀνταποκρινομένη πρὸς τὸ ἐξ αὐτῶν ἐκρέον καὶ μετέπειτα ξηραίνόμενον ὄπιον.

¹ Κατὰ τὸν ὑφηγητὴν κ. Γ. ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΝ δέον αὕτη νὰ ὀνομάζεται «θεὰ τῶν κωδιῶν», ὡς φέρουσα κωδίας καὶ οὐχὶ «θεὰ τῆς Μήκωνος».

Ἐὰν πρόκειται νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὀνομασίαν «θεὰ τῶν κωδιῶν», θὰ ἔπρεπε νὰ συμπληρωθῆ «θεὰ τῶν κωδιῶν τῆς Μήκωνος», δοθέντος ὅτι ἡ κωδία εἶναι εἶδος καρποῦ ἀπαντώντος εἰς πλείονα φυτὰ καὶ οὐχὶ μόνον εἰς τὴν μήκωνα. Φρονοῦμεν ὁμῶς ὅτι, παρὰ τὴν κυριολεξίαν τῆς δευτέρας ταύτης ὀνομα-

σίας, ἢ ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ καθιερωθεῖσα εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κειμένων χρησιμοποιομένην.

Οὕτως οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν ὅτι ἡ Δημήτηρ ἔφερεν εἰς χεῖρας *δράγματα καὶ μάκωνας*... (πρβλ. σ. 84 τῆς παρούσης μελέτης), ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ θεὰ δὲν κρατεῖ μήκωνας ὀλοκλήρους, ἀλλὰ κωδίας ταύτης.

Ἐκ τῆς ὅλης παραστάσεως ἐμφανίζεται ἡ σημασία ἣν ἀπέδιδον οἱ μινωικοὶ εἰς τὴν μήκωνα, τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ κατατάξωμεν μεταξὺ τῶν ἱερῶν τῶν φυτῶν, ἐμφανίζοντες τὴν νέαν μορφήν τῆς θεᾶς ταύτης κοσμουμένην διὰ τῶν κωδιῶν τῆς, δὲν θὰ ἦτο δὲ ἐσφαλμένον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ ὀπίου πρέπει νὰ εἶναι πολὺ παλαιότερα τῆς περιόδου ταύτης (ΥΜ ΙΙΙ χρόνοι).

Ἐπίσης ἐκ τῆς πυξίδος τῆς Παχυάμμου (=Παχειᾶς Ἄμμου) Ἱεραπέτρας (βλ. σ. 94) δύναται νὰ συναχθῆ τὸ συμπέρασμα τῆς ἱερότητος τοῦ φυτοῦ ἴσως ἢ πυξίς νὰ ἐχρησίμευε πρὸς ἔνθεσιν τοῦ ὀπίου ἢ ὀπιούχου σκευάσματος.

β. **Κύπρος.** Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν, περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου τοῦ χαλκοῦ, ἐμφανίζονται τὰ κωδιόσχημα ἄγγεῖα τὰ εὐρεθέντα εἰς Αἴγυπτον κυπριακῆς προελεύσεως, τὰ ὁποῖα ἐμελετήθησαν ὑπὸ τοῦ MERRILLEES (βλ. σ. 95-97) καὶ τὰ ὁποῖα, κατὰ τὴν γνώμην του — πρὸς ἣν καὶ ἡμεῖς συμφωνοῦμεν —, πρέπει νὰ ἦσαν ἄγγεῖα χρησιμοποιούμενα πρὸς ἔνθεσιν ὀπιούχων ἢ μηκωνούχων σκευασμάτων.

Ἀντίστοιχα ἄγγεῖα ἀνευρέθησαν εἰς Κύπρον ἀνήκοντα εἰς τὴν Ὑστεροκυπριακὴν Ι περίοδον (1600-1400 π.Χ.), ἅτινα δημοσιεύονται ἐνταῦθα.

Ἄρα τὸ ὄπιον καὶ ἡ μήκων ἦσαν γνωστὰ εἰς Κύπρον τοῦλάχιστον κατὰ τὴν περίοδον ταύτην (πρβλ. καὶ κεφάλαιον «Τρόπος λήψεως τοῦ ὀπίου»).

γ. **Μυκῆναι.** Ἐμφανίζεται ἐνταῦθα ἡ μήκων εἰς τὸν σφραγιδοδακτύλιον τῶν Μυκηνῶν τῆς αὐτῆς περιόδου ἐποχῆς. Εἰς τοῦτον ἡ καθημένη θεὰ κρατεῖ τρεῖς ἐπίσης κωδίας μήκωνος.

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἀνευρέθησαν περόναι (16^{ος} π.Χ. αἰών), φέρουσαι κεφαλὴν κωδιόσχημον. Ἐκ τούτων ἡ μία, εὐρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ ΙΙΙ τάφου τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ἔχει μέγα μῆκος μὴ δικαιολογοῦν τὴν χρῆσιν τῆς ὡς περόνης ἐσθήτων ἢ κόμης.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου θέλομεν ἐπανέλθει εἰς τὸ κεφάλαιον «Τρόπος λήψεως τοῦ ὀπίου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα».

Ἀνάλογος περόνη τῆς αὐτῆς περιόδου ἀνευρέθη εἰς Βαφειὸ Λακωνίας. Ἀμφότεραι φέρουν κατακορύφους χαραγὰς, ἀναλόγους πρὸς τὰς τοῦ εἰδωλίου τῆς Κρήτης.

Σημειοῦμεν τέλος τὴν ὑπαρξίν περιόπτων φερόντων χαραγὰς, τὰ ὁποῖα καθ' ἡμᾶς εἶναι κωδιόσχημα.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω εὐρημάτων συμπεραίνεται ὅτι καὶ διὰ τὴν περιοχὴν ταύτην ἡ μήκων εἶχεν ἰδιαιτέραν σημασίαν, ἣτο δὲ γνωστὴ ἢ διὰ χαραξέως λήψις τοῦ ὀπίου τῆς τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 16^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

δ. **Αἴγυπτος.** Κατὰ τινὰς ὁ ὀπὸς τῆς μήκωνος ἀναφέρεται ἤδη εἰς τὸν πάπυρον τοῦ EBERS (1500 π.Χ.).

Ὡς ἐν σ. 127 ἀνεφέρθη, ἡ μήκων εἰσήχθη εἰς Αἴγυπτον ἐξ Ἀνατολῆς, ἡ περίοδος δὲ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς φέρεται συμπίπτουσα μὲ ἐκείνην, καθ' ἣν αὕτη ἐμφανίζεται εἰς Κύπρον.

Οὕτω κατὰ τὸν MERRILLEES (πρβλ. σ. 95) καὶ τὸν GABRA (πρβλ. σ. 97) ἤδη ἀπὸ τῆς XVIII Δυναστείας (1580-1090 π.Χ.) τὸ ὄπιον καὶ τὰ σκευάσματα τῆς μήκωνος, ἀρχικῶς εἰσαγόμενα ἐξωθεν, ἦσαν εἰς Αἴγυπτον γνωστά. Ἐνώτια καὶ περιόπτα εὐρέθη-

σαν εις διαφόρους περιοχάς και εμφανίζουσι κρεμάμενα αντικείμενα (σ. 128) κωδικοποιημένα, τινά μάλιστα τούτων φέρουσι τὰς τυπικάς καθέτους χαραγὰς. Μεταγενεστέρως τὸ ὄπιον ἐχρησιμοποίηθη εὐρύτατα εἰς Αἴγυπτον, ἔνθα ἡ μήκων ἐκαλλιιεργεῖτο εὐρέως.

ε. **Σουμερία.** Ὡς ἀρχαιοτέρα ἴσως περὶ τὴν μήκωνα μαρτυρία δύναται νὰ θεωρηθῆ ἡ εἰς πινακίδιον ἐξ ἀργίλλου ἀναγραφὴ τοῦ τρόπου λήψεως τοῦ ὀπίου (πρβλ. σ. 129).

Κατὰ τινὰς συγγραφεῖς (πρβλ. σ. 130) ἡ μήκων ἀναφέρεται ὡς καλλιιεργουμένη ἐκεῖ 5.000 ἔτη π.Χ., ὡς προκύπτει ἐκ τῶν εὐρεθέντων πινακιδίων.

Προδήλως οὗτοι ἐκ παραδρομῆς φέρουσι τὴν χρονολογίαν ταύτην ἀντὶ τῆς πραγματικῆς 3.000 π.Χ., τῶν 5.000 ὑπολογιζομένων ἀπὸ σήμερον, δοθέντος ὅτι τὰ ἀρχαιότερα εὐρεθέντα γραπτὰ μνημεῖα τῶν Σουμερίων ἀνάγονται εἰς τὸ τέλος τῆς 3ης π.Χ. χιλιετηρίδος.

*
* *

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα μαρτυρία διὰ τὴν καλλιιεργίαν τῆς μήκωνος καὶ τὴν ἐκ ταύτης λήψιν τοῦ ὀπίου πρέπει νὰ εἶναι ἐκεῖνη τῶν Σουμερίων, ὁπόθεν προφανῶς διεδόθη ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς Αἴγυπτον καὶ Περσίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς Κύπρον, Κρήτην καὶ ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν ἐμπορικῶν στόλων, οἱ ὅποιοι διέσχισαν τὰς θαλάσσας τῆς περιοχῆς.

Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τὴν 3ην π.Χ. χιλιετηρίδα ὑπῆρχον σχέσεις τῶν Σουμερίων καὶ μετέπειτα τῶν Ἀσσυρίων μὲ τὴν Κύπρον¹. Στεναὶ ἦσαν ἐπίσης κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον αἱ σχέσεις τῆς Κύπρου μετὰ τῆς Κρήτης.

Περαιτέρω κατὰ τὴν 2αν π.Χ. χιλιετηρίδα στενότερα ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις Ἀλασίας Κύπρου, Κρήτης, Μυκηναίων καὶ Φαραῶ. Κρήτη καὶ Κύπρος ἦσαν οἱ κόμβοι συγκοινωνιῶν μεταξὺ Εὐρώπης, Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς.

Ὡς ἐκ τούτου φαίνεται ὡς πιθανώτατον τὸ ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ἀναφερόμενον ὅτι ἡ ἀρχικὴ χώρα προελεύσεως τῆς μήκωνος ὑπῆρξεν ἡ Μ. Ἀσία καὶ δὴ ἡ περιοχὴ τοῦ Πόντου, ἐξ ἧς ἐξηπλώθη περαιτέρω πρὸς τὰς λοιπὰς προαναφερθεῖσας περιοχὰς.

Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν Κολχίδα, εὐρισκομένην εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, καὶ δὴ εἰς τὸν κῆπον τῆς Ἑκάτης, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὰ Ἀργοναυτικά (πρβλ. σ. 81), ἐκαλλιιεργεῖτο μεταξὺ ἄλλων φυτῶν καὶ ἡ μήκων.

3. ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΕΞΑΠΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΜΗΚΩΝΟΣ

Πλὴν τῶν περιοχῶν τὰς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν, ἡ μήκων φέρεται ἐξαπλωθεῖσα καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας περιοχὰς.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος ἀρχοῦνται τὰ πρῶτα γραπτὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα.

α. Πελοπόννησος.

Ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων συγγραφέων ὁ Ἡσίοδος ἀναφέρει τὴν πόλιν ταύτης Μηκῶνην, ἡ ὁποία ἀκολούθως μετωνομάσθη εἰς Σικυῶνα. Κατὰ τοὺς σχολιαστὰς τοῦ ὀνομάσθη οὕτω (πρβλ. σ. 81) λόγῳ τῶν ἐκεῖ γινομένων καλλιιεργειῶν μήκωνος ἢ κατ' ἄλλους διότι ἐκεῖ ἡ Δημήτηρ κατὰ πρῶτον εὔρε τὸν τῆς μήκωνος καρπὸν.

¹ S. SPYRIDAKIS, A Brief History of Cyprus, 1963, σ. 8, 9.

Ὁρισμένοι ἀναφέρουν ὅτι τὰ σπέρματα ταύτης μετεφέρθησαν ἐκ τῶν στεππῶν τῆς Ἀσίας καὶ δὴ ἐκ τῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ πόλεως Σινώπης παρὰ τὸν Πόντον καὶ ἐκαλλιεργήθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σικυῶνος.

Ὁ Καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ἀναφέρει προσέτι τὴν ὑπαρξιν ἐντοπίας παραδόσεως, καθ' ἣν τὰς μήκωνας ἔδωσεν αὐτοπροσώπως εἰς τὴν πόλιν ἢ Δημήτηρ.

Ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐμφανίζει τὴν θεὰν κρατοῦσαν εἰς μὲν τὴν μίαν χεῖρα μῆλον, εἰς δὲ τὴν ἑτέραν μήκωνα (πρβλ. σ. 87).

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω δύναται νὰ συμπεράνῃ τις ὅτι ἴσως εὐσταθεῖ ἡ ἔτυμολογία τῆς πόλεως ἐκ τῆς μήκωνος.

Ἰδιαίτεράν ἔξαρσιν παρουσίασεν ἡ ἐξάπλωσις τῆς μήκωνος εἰς δλόκληρον τὴν περιοχὴν τῆς Κορίνθου, ἔνθα, ὡς ἤδη προελέχθη, ἰδίᾳ εἰς τὸ ἱερόν τῆς Σολυγείας (Γαλατάκι) καὶ τὸ τῆς Δήμητρος καὶ Περσεφόνης, ἀνευρέθησαν πῆλιναι ἀπομιμήσεις κωδιῶν μήκωνος, εἰδῶλια θεαινῶν φερουσῶν κοσμήματα κωδιόσχημα ἢ καὶ κρατοῦντα κωδίαν, ἀντικείμενα ἐκ ποικίλης ὕλης κωδιόσχημα (περόναι, ἀγγεῖα κ.ἄ.) εἰς σημαντικὸν μάλιστα ἀριθμόν.

Ἀνάλογα κωδιόσχημα ἀντικείμενα ἀνευρέθησαν εἰς τὸ ἱερόν τοῦ Παλαίμονος, ὡς καὶ περόναι μὲ κωδιόσχημον κεφαλὴν ἐκ ποικίλης ὕλης, ὠρισμένα μάλιστα τούτων (εἰκ. 14) ἐμφανίζουν χαραγὰς ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τὰς διὰ τὴν ἐκ τῆς μήκωνος λῆψιν τοῦ ὀπίου γινομένας, ἐνῶ σιδηραῖ περόναι, ὡς αἱ ἐν σ. 114 περιγραφεῖσαι, ἀνευρέθησαν εἰς δλόκληρον τὴν περιοχὴν ἀπὸ τῆς Περσῶρας μέχρι τῆς Σικυῶνος.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 8^{ου} π.Χ. μέχρι καὶ τοῦ 10^{ου} μ.Χ. αἰῶνος.

Ἡ ἐξάπλωσις αὕτη καταδεικνύει ὅτι ἡ μήκων ἔχαιρε μεγάλης ἐκτιμήσεως, δι' ἣν καὶ προσεφέροντο ὁμοιώματα τῆς κωδίας τῆς ὑπὸ μορφὴν ἀφιερωμάτων ἢ περιάπτων, ἢ δὲ θεὰ - μήτηρ (Γαλατάκι) παρίσταται φέρουσα πρὸ αὐτῆς διὰ κωδιῶν κεκοσμημένον περιάπτων, ὅπερ ἐξηροῦτο ἐκ τοῦ λαιμοῦ δίκην «φυλαχτοῦ»· χάνδρα ἀναλόγου σχήματος πρὸς τινὰ τῶν ἀνωτέρω ἀφιερωμάτων (εἰκ. 32) ἐχρησίμευε πιθανῶς πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Κωδιόσχημα ἀγγεῖα ἀπαντῶνται εἰς εὐρεῖαν κλίμακα, τὰ ὅποια προφανῶς—καὶ ἐπὶ τούτου συμφωνοῦμεν μὲ τὸν MERRILLEES—θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν διάθεσιν τῶν ὀπιούχων καὶ μηκωνούχων κατεργασμάτων.

Ἡ ἀνεύρεσις τῆς μήκωνος εἰς τὰ ἀφιερῶματα τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας, τῆς θεᾶς - μητρὸς, δὲν δύναται ἐνταῦθα νὰ ἔχῃ μόνον τὴν σημασίαν τῆς γονιμότητος καὶ τῆς ἀφθονίας, ὅπως ἐπιστεύετο μέχρι σήμερον, ἀλλὰ καὶ τὴν σημασίαν τῆς θεραπευτικῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς, ὡς ἀναφέρει ὁ GABRA διὰ τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον, ὅπου ἐχρησιμοποιεῖτο πολλαπλῶς, μία δὲ τῶν χρήσεών της ἦτο καὶ ἡ ὡς ὑπνωτικοῦ διὰ τὰ ἀνήσυχτα βρέφη.

Ἡ κακὴ λαϊκὴ χρῆσις τῆς κωδίας εἰς τὴν χώραν μας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, καίτοι δικαστικῶς διωκομένη, ἀπαντᾷ καὶ μέχρι σήμερον, ἰδίᾳ εἰς περιοχὰς ἔνθα ἐγκατεστάθησαν πρόσφυγες ἐκ Μ. Ἀσίας.

Συμπεραίνομεν ὅθεν ὅτι τὰ εὐρεθέντα εἰς τὴν περιοχὴν περιάπτα καὶ αἱ κωδιόσχημοι προσφοραὶ ἀπηυθύνοντο πρὸς τὴν θεὰν-μητέρα, τὴν διὰ τῆς κωδίας τῆς μήκωνος κατευνάζουσαν τὰ βρέφη ἢ παρέχουσαν ὕπνον εἰς τοὺς πάσχοντας.

Ἄνευρέθησαν ὡσαύτως ὁμοιώματα κωδιῶν εἰς μαντεῖα. Διερωτώμεθα μήπως δὲν ἀπετέλει τοῦτο μέσον κατάλληλον πρὸς προεργασίαν διὰ τὴν πρὸ τῆς χρησιμοδοτήσεως διέγερσιν εἰς ταῦτα ἢ ἀκόμη καὶ ὡς μέσον ἐγκοιμήσεως εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα καὶ τὰ θεραπευτήρια, δεδομένου ὅτι ἡ ἀσκησις τῆς ἱατρικῆς εἰς τοὺς ἀσιατικούς καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῷ ἑλληνικῷ χώρῳ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα λαοὺς ἦτο καθήκον τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἐν τοῖς μαντείοις ἀσχολουμένων.

Ἐπὶ τοῦ τρόπου λήψεως καὶ τοῦ σκοποῦ χρήσεως τοῦ ὀπίου θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς ἰδιαίτερον κεφάλαιον.

Ἀνάλογα εὐρήματα εἰς μικροτέραν κλίμακα ἀπαντῶσιν εἰς τὴν λοιπὴν περιοχὴν τῆς Πελοποννήσου.

Περίαιπα, περιδέρια, περόναι, τὸ δισκόμορφον ἔλασμα καὶ τὰ κωδιόσχημα σταθμὰ τῆς Τεγέας, ὡς καὶ τὰ κωδιόσχημα ἀγγεῖα, τὰ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος καὶ ἰδιαιτέρως τὰ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Μενελάου εἰς Σπάρτην εὐρήματα, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ νηπενθές, ὅπερ ἐχρησιμοποιεῖ ἡ Ἑλένη τοῦ Μενελάου, τὰ εὐρήματα τῆς Τίρυνθος, τοῦ Ἄργους κ.ἀ. τῆς περιόδου ταύτης, μαρτυροῦν ὅτι ἡ μήκων καὶ τὰ σκευάσματά της ἦσαν γνωστὰ εἰς δλόκληρον τὸν Πελοποννησιακὸν χώρον.

β. Μακεδονία.

Τὸ εἰδώλιον τῆς Κοζάνης (πρβλ. σ. 124) ἀποτελεῖ σαφῆ μαρτυρίαν τῆς εἰς τὴν περιοχὴν διαδόσεως τοῦ φυτοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ τρόπου λήψεως τοῦ ὀποῦ του.

Δοθέντος ὅτι τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὸν 7^{ον} π.Χ. αἰῶνα, γραπτὰ δὲ μαρτυρίαι βεβαιοῦν ὅτι ἡ μήκων ἦτο γνωστὴ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (4^{ος}-3^{ος} π.Χ. αἰών), καταρρίπτουν τὰ ὑπὸ τοῦ BERGMARCK ἀναγραφόμενα περὶ ἐκμαθήσεως τοῦ τρόπου λήψεως τοῦ ὀποῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐξ Ἰνδιῶν (πρβλ. σ. 134).

Τονίζομεν πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν ἀνωτέρω, ὅτι ἀντιθέτως ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος μετέφερεν ἐκ Μακεδονίας τὰ φάρμακα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιεῖ διὰ τὸ στράτευμά του εἰς Ἰνδίας, ὡς ἀναφέρουν οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Παραλλήλως σημειοῦμεν ὅτι καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνός μας ἀκόμη αἱ χιραγαὶ τῶν κωδιῶν εἰς Ἰνδίας ἐγίνοντο κατακορύφως, ὡς ἀπεικονίζεται εἰς τὸ Μακεδονικὸν εἶδώλιον αἱ περὶ ὀπίου γνώσεις ἴσως μετεφέρθησαν εἰς Ἰνδίας ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως.

Ἐπεὶ τῆς ἀνωτέρω παρατηρήσεως δὲν συνηγορεῖ τὸ ὅτι δὲν ὑφίσταται μαρτυρία περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὀποῦ καὶ τῆς μήκωνος εἰς Ἰνδίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Τὸ θέμα ὅμως τοῦτο τῆς εἰς Ἰνδίας τὸ πρῶτον καλλιιεργείας τῆς μήκωνος καὶ τῆς χρήσεως ἐκεῖ τοῦ ὀπίου ἴσως ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν μελέτην.

γ. Ἀττικὴ (Ἀθῆναι, Ἐλευσίς).

Τὸ ὅτι ἡ μήκων ἦτο λίαν διαδεδομένη εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην κατὰ τοὺς τελευταίους π.Χ. αἰῶνας εἶναι γνωστὸν καὶ ἀπὸ τὴν κλασσικὴν βιβλιογραφίαν.

Κατὰ τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια, τελούμενα πρὸς τιμὴν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης-Περσεφόνης, περιλαμβάνονται μεταξὺ τῶν συμβόλων των, ἐκτὸς τοῦ στάχους, καὶ αἱ κωδῖαι τῆς μήκωνος, ὡς ἤδη προελέχθη.

Ἐρευνῶντες ἤδη τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα βλέπομεν ὅτι:

Τὸ ἀγαλμάτιον τὸ εὐρεθὲν εἰς τὴν Ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν (πρβλ. σ. 118) κρατεῖ εἰς τὴν χειρὰ κωδίας μήκωνος καὶ στάχυν.

Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ εἰς ἄλλα ἀγάλματα τῆς θεᾶς, ἐνῶ εἰς τὴν κορυφὴν ἐπιτυμβίου στήλης τοῦ Σωσιβίου εἰς τὸν Κεραμεικὸν εὐρίσκεται ὁμοίωμα τῆς κωδίας μήκωνος (πρβλ. σ. 119) καὶ δὴ κεχαραγμένης, κατ' ἀντίστοιχον πρὸς τὰς τῆς θεᾶς τοῦ Γάζι τρόπον.

Ἡ μήκων ἐπίσης ἀπαντᾷ ἀπεικονιζομένη εἰς στάμνον τῆς πρωτοαττικῆς περιόδου ὡς καὶ εἰς ληκύθιον ἔχον σχῆμα κωδίας, εὐρεθὲν εἰς τάφον τῆς πλατείας Συντάγματος (πρβλ. σ. 119).

Εἰς Ἐλευσίνα, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς Καρυάτιδος κίστην, εὐρηναὶ ἀπεικονισμένοι κωδίαί μήκωνος, πλείονες δὲ τοιαῦται εἰς τὸν πίνακα τῆς Νιννίου (πρβλ. σ. 120).

Τέλος εἰς προσφάτως ἀνευρεθέντα χαλκοῦν δίσκον εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσίνος (πρβλ. σ. 122), ἀπεικονίζεται ἡ μήκων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς ἐκεῖ εἰκονιζομένης μορφῆς μεταξὺ δύο σταγύων.

Ἐξ ὅλων τούτων διαπιστοῦται ὅτι ἀπὸ τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἡ μήκων ἦτο λίαν διαδεδομένη εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην.

Διάφοροι συμβολισμοὶ ἐδόθησαν εἰς ταύτην κατὰ καιροὺς ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν, ἀφορῶσαι εἰς τὴν σημασίαν τῆς κατὰ τὰ ἀρχαῖα Ἐλευσίνα Μυστήρια, σκηναὶ τῶν ὁποίων ὑποτίθεται ὅτι ἀπεικονίζονται ἐπὶ τῆς εἰς Ρώμην ἀνευρεθείσης (πρβλ. σ. 123) ὑδρίας Lovatelli ἔνθα ἐντὸς πινακίου ἀπεικονίζονται τρεῖς καὶ πάλιν κωδίαί μήκωνος.

Ἐπὶ τοῦ συμβολισμοῦ ταύτης θέλομεν ἐπανελεῖν εἰς τὸ κεφάλαιον «Συμβολισμὸς τῆς μήκωνος».

Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἀνευρέθη τέλος καὶ πλῆθος περονῶν μετὰ κεφαλῶν, πιθανώτατα κωδιοσχημῶν, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν ἐπανελεῖν εἰς τὸ κεφάλαιον «Χοῆσις τοῦ ὀπίου».

δ. Λοιπαὶ περιοχαὶ τῆς Ἑλλάδος.

Ἀπεικονίσαις μήκωνος ἀνευρέθησαν καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἤδη ἐξετέθη. Ἰδιαιτέρως σημειοῦμεν τὰ ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Σάμου εὐρήματα, ἐξ οὗ ἐπιβεβαιοῦται ὅτι ἡ μήκων ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν Ἥραν.

ε. Ἐξωελληνικαὶ περιοχαὶ (Αἴγυπτος, Βαβυλωνία, Συρία, Περσία, κ.ά.).

Εἰς ταύτας καλλιεργεῖται πλέον κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἡ μήκων καὶ λαμβάνεται ὁ ἐκ ταύτης ὀπός, χρησιμοποιούμενος πολλαπλῶς (πρβλ. σ. 127-132).

4. ΤΡΟΠΟΣ ΛΗΨΕΩΣ ΤΟΥ ΟΠΙΟΥ

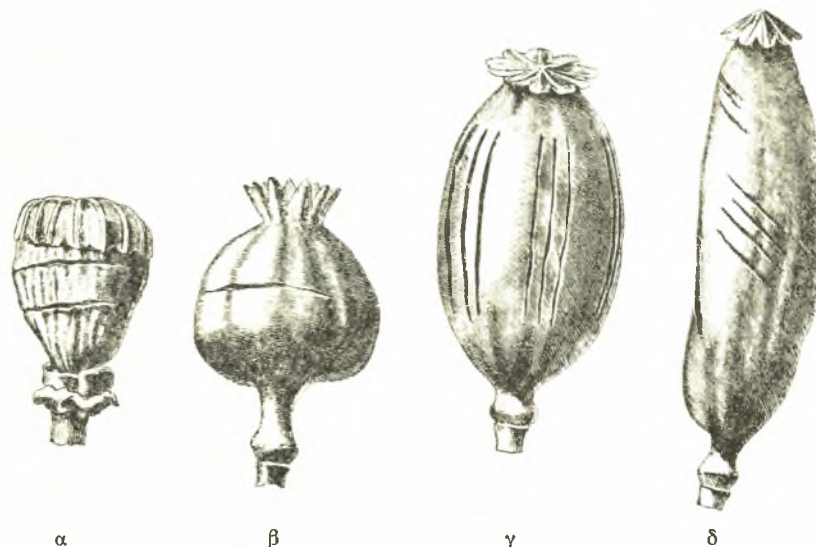
Ὡς εἶναι γνωστόν, ἡ λῆψις τοῦ ὀποῦ ἐγένετο προϊόντος τοῦ χρόνου διὰ χαραγῶν τῶν κωδιῶν γινομένων καθέτως, κύκλῳ, ὀριζοντίως ἢ καὶ πλαγίως συγκλινουσῶν. Σήμερον αἱ πρὸς λῆψιν τοῦ ὀπίου χαραγαὶ γίνονται κυκλωτερώς, διότι ὁ τρόπος οὗτος χαραγῆς ἀποδίδει μεγαλύτεραν ποσότητα ὀποῦ.

Παρατίθενται κατωτέρω εἰκόνες τῶν διαφόρων τύπων χαραγῶν, ἵνα καταστῆ

δυνατὸν νὰ διατυπωθοῦν συμπεράσματα ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου (εἰκ. 53).

Συγκρίνοντας τὰ εἶδη χαραγῶν τὰ διαπιστούμενα ἐκ τῆς βιβλιογραφίας καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων βλέπομεν τὰ ἑξῆς:

Ἀρχαιότερος τρόπος χαράξεως ὑπῆρξεν ὁ διὰ κατακορύφως διηκουσῶν ἔντομῶν. Τοῦτο διαπιστοῦται ἀπὸ τὰς ἐπὶ τῶν κωδιῶν τῆς θεᾶς τοῦ Γάζι χαραγὰς, ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα κυπριακὰ ἀγγεῖα, ἀπὸ τὰς διαφόρους ἀπομιμήσεις κεχαραγμένων κωδιῶν ὑπὸ μορφὴν περονῶν, περιάπτων, ἔνωτιων κλπ. εὐρεθέντων εἰς ἀπάσας τὰς περιοχὰς

Εἰκ. 53. Διάφοροι τύποι χαράξεως τῆς κωδίας τῆς μήκωνος (Wasicky).

τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν Αἴγυπτον. Διατηρεῖται οὗτος εἰς τὰ περισσότερα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ βραδύτερον.

Εἷς τινὰς περόνας αἱ κεφαλαὶ ἐμφανίζουσι κυκλικὰς ἔντομας ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τὸν α τύπον χαραγῆς τῶν κωδιῶν (περόνα Βαφειοῦ, Μυκηνῶν, Κορίνθου κ.ἄ).

Πληροφορίας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ εἶδος χαραγῶν, παρὰ τοῖς Σουμερίοις, Ἀσσυριοῖς καὶ Πέρσαις δὲν ἀνεύρομεν.

Ὁ Διοσκουρίδης ἀναφέρει ἀφ' ἑνὸς τὴν κυκλικὴν περὶ τὸν ἀστερίσκον χαραγὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς κατακορύφους εἰς τὸ κατώτερον τμήμα τῆς κωδίας.

Τέλος αἱ συγκλίνουσαι χαραγαὶ τύπου δ οὔτε εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ἀπαντῶσιν οὔτε εἰς τὰ εὐρήματα τῆς ἀρχαιότητος ἐμφανίζονται πλὴν τῆς περιπτώσεως τῶν κυπριακῶν ἀγγείων μὲ δακτυλιοειδῆ βάσιν Π, τῶν εὐρεθέντων εἰς Αἴγυπτον, εἰς τὰ ὅποια, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ἄποψιν τοῦ MERRILLEES, αἱ ἀπεικονιζόμεναι συγκλίνουσαι γραμμαὶ ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς συγκλινούσας χαραγὰς τῆς κωδίας.

Βέβαιον εἶναι ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μ. Ἀσίας¹ ἐμφανίζονται κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ οἱ τρεῖς τύποι χαραγῆς, τοῦθ' ὅπερ δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἔνδειξιν ὅτι ὁ τρίτος τύπος ἦτο γνωστὸς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἐγγυὲς τῆς Κύπρου εὐρισκομένην, συνεχισθεὶς μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων.

¹ A. TSCHIRCH, ἔ.ἄ. III, σ. 631. Ὁ BERNHARD rich 1925, σ. 29) ἀναφέρει ὅτι ἡ Δημήτηρ εὗρε τὴν Μήκωνα εἰς Μηκόνην τῆς Λυκαονίας (Μ. Ἀσία).

Ἀντιθέτως ὁ τύπος τῆς καθέτου χαραγῆς διετηρήθη εἰς Ἴνδιαν μέχρι καὶ τοῦ αἰῶνός μας, διερωτώμεθα δὲ μήπως λεπτομερῆς περὶ τοῦτο ἔρευνα δὲν θὰ ἀπεδείκνυεν ὅτι ὁ τρόπος οὗτος χαράξεως εἶναι συνέχεια ἀρχαιοτέρου, σχετιζομένου ἴσως μὲ τὴν μετάβασιν τῶν στρατευμάτων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τὰ ὁποῖα καὶ μετέφερον ἐκεῖ τὸν εἰς Μακεδονίαν γνωστὸν τρόπον χαράξεως τῶν κωδιῶν, συνεχιζόμενον ἔκτοτε.

Τὸ ἐκ τῆς βιβλιογραφίας συναγόμενον ὅτι τὸ ὄπιον μόνον ἀπὸ τοῦ 7^{ου} μ.Χ. αἰ. ἦτο γνωστὸν εἰς Ἴνδιαν, δὲν ἀποκλείει νὰ ἦτο τοῦτο ἐνωρίτερον γνωστὸν, δοθέντος ὅτι ἡ ἱατρικὴ τῶν Ἑλλήνων εἶχε παραλάβει ἤδη κατὰ τὸν 3^{ον} π.Χ. αἰ. πολλὰ Ἰνδικὰ φάρμακα, ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως ἑλληνικὰ εἶχον γίνεαι γνωστὰ εἰς τοὺς Ἰνδοὺς ἱατροὺς. Τὸ ὄπιον, λοιπόν, γνωστὸν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Ἰπποκράτους τόσον εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅσον καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, θὰ ἦτο ἴσως ἀπίθανον νὰ μὴ εἶχε φθάσει μέχρις Ἰνδιῶν.

Τέλος σημειοῦμεν ὅτι ὁ Πλίνιος ἀναφέρει καὶ τὴν λήψιν τοῦ ὀπιού διὰ χαραγῆς τοῦ καυλοῦ, ἴσως ἀποδίδων κακῶς τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοφράστου περὶ ὀπισμοῦ ἀναγραφόμενα (πρβλ. σ. 83).

5. ΤΡΟΠΟΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΟΠΙΟΥ

Ἐκ τῶν ἤδη μνημονευθέντων διαπιστοῦται ἀσφαλῶς ὅτι ἦτο γνωστὴ ἡ χρῆσις τοῦ ὀπιού :

1. Δι' εἰσπνοῆς τῶν ἀτμῶν αὐτοῦ (κατ' ὄσφρησιν).

2. Ἐσωτερικῶς ὡς ὑπνωτικὸν καὶ ναρκωτικὸν ὑπὸ μορφὴν ποικίλων κατεργασμάτων κωδιῶν ἢ ὀπιού, ἐκχυλίσματος (μηκώνιον), τροχίσκων καὶ ἄλλων σκευασμάτων (διακόδιον).

3. Δι' εἰσαγωγῆς εἰς τὸ ἐντερον ὑπὸ μορφὴν ὑποθέτων.

4. Ἐξωτερικῶς ὑπὸ μορφὴν ἐπιθεμάτων καὶ καταπλασμάτων, εἰς κολλύρια ἐπὶ ὀφθαλμικῶν παθήσεων καὶ ἐπὶ ὠταλιῶν.

5. Ὡς μέσον εὐθανασίας μετὰ κωνείου (Κεῖον ἔθιμον).

6. Ὡς μέσον αὐτοκτονίας.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ κυρίως ἐνταῦθα ἡ χρησιμοποίησις του δι' εἰσπνοῆς τῶν ἀτμῶν, ἢ κατ' ὄσφρησιν ὡς ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ἀναφέρεται, δοθέντος ὅτι ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν μελέτην ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων.

Δὲν κρίνομεν ἄσκοπον, πρὸς ἐξαγωγήν συμπερασμάτων, νὰ περιγράψωμεν τὰ τοῦ σημερινοῦ τρόπου καπνίσματος τοῦ ὀπιού. Πρὸς τοῦτο χρησιμοποιοῦνται τὰ ἐν εἰκόνι 54 εἰκονιζόμενα ὄργανα :

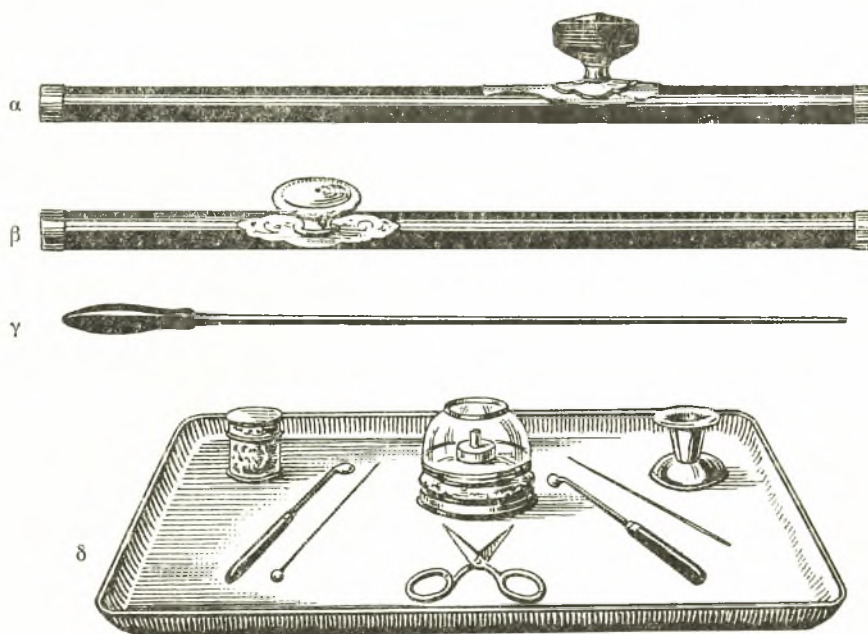
α καὶ β = καπνοσύριγγες ἢ πίπες, γ = βελόνη καθαρισμοῦ καὶ ἀποφράξεως τῆς καπνοσύριγγος, δ = δίσκος ἐπὶ τοῦ ὀπιού τοποθετοῦνται: τὸ ἐνέχον τὸ ὄπιον δοχεῖον, τὸ πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν τμημάτων τῆς θρυαλλίδος, δοχεῖον, ἢ λυχνία, λαβίδες καὶ ψαλλίς διὰ τὴν κοπὴν καὶ ρύθμισιν τῆς θρυαλλίδος, ὡς καὶ βελόνη ἐκ χάλυβος, δι' ᾧν καὶ λαμβάνεται ὄπιον ἐκ τοῦ δοχείου καὶ φέρεται εἰς τὴν φλόγα.

Ὁ καπνιστὴς βυθίζει τὴν βελόνην ἐντὸς τοῦ δοχείου τοῦ ἐνέχοντος τὸ ὄπιον, λαμβάνει μικρὰν ποσότητα τούτου μεγέθους πίσου καὶ φέρει αὐτὴν ταχέως εἰς τὴν φλόγα τῆς λυχνίας, ὅπου τὴν κρατεῖ μέχρις οὗ τὸ ὄπιον διογκωθῇ. Εἰσάγει τότε τὴν

θερμὴν καὶ τετηκυῖαν μᾶζαν ἐντὸς τῆς μικρᾶς ὀπῆς τῆς σφαίρας τῆς καπνοσύριγγος καὶ εἰσπνέει διὰ τοῦ διατηρήτου ἄκρου ταύτης τοὺς ἀναδιδομένους ἀτμούς.

Ὁ τρόπος οὗτος δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τῆς ἀρχαιότητος.

Ἐγράφομεν εἰς προηγουμένην μελέτην¹, ἐφ' ὅσον μάλιστα δὲν ἀνευρέθη μέχρι σήμερον καπνοσύριγξ δι' εἰσρόφησιν ἀτμῶν, ἐκκινῶντες ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ Γάζι, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται τὸ ἐν τῇ παρατιθεμένῃ ἐν σ. 92 εἰκόνι δοχεῖον, ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνο τῆς Ἰάβας, ὁ δίσκος, ὁ ἀνήκων κατὰ τὸν Καθηγητὴν ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ εἰς τὴν σκευὴν τῆς θεᾶς καὶ οἱ ἄνθρακες, οἱ ὁποῖοι εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ

Εἰκ. 54. Ὀργανα χρησιμοποιούμενα διὰ τὸ κάπνισμα τοῦ ὄπιου.

κτηρίου, ὅτι ἡ προεργασία πιθανῶς συνίστατο εἰς τὴν ρῖψιν τοῦ ὄπιου ἐπὶ πηλίνης θερμῆς κεράμου ἢ πινακίου.

Εἰδικώτερον διὰ τοὺς ἀνοικτοὺς καὶ κλειστοὺς σωλῆνας τοὺς εὐρεθέντας κατὰ τὰς διαφόρους ἀνασκαφὰς τῆς Κρήτης:

Ἀνοικτοὶ σωλῆνες. α. Οὗτοι πιθανῶς ἐτοποθετοῦντο καθ' ὃν τρόπον τοποθετοῦνται σήμερον παρὰ τῷ λαῷ σωλῆνες ἐπὶ πυραύνων (μαγγαλιῶν), ἵνα διὰ τοῦ σχηματιζομένου ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ρεύματος ἀέρος διατηρῆται τοῦτο ἀνημμένον. Ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει, ἐὰν ἐσωτερικῶς ἤθελε τοποθετηθῆ λίθος ἢ κέραμος ἐπὶ τῆς ἀνθρακιᾶς, ἐφ' ἧς ἐντόνως θερμαινομένης ἐρρίπτετο τὸ ὄπιον, τότε οἱ ἀτμοὶ τούτου θὰ ἐξήρχοντο συγκεντρωμένοι ἐκ τοῦ ἄνω στομίου, ἀνευ διαχύσεως γύρω, ὅτε οὗτοι εὐκολώτερον καὶ ἀποδοτικώτερον θὰ εἰσπνέοντο.

β. Πιθανὸν ἐπὶ τοῦ ἐπὶ πυρᾶς τοποθετημένου σωλῆνος, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, νὰ ἐτοποθετεῖτο κέραμος ἢ κάψα, ἅτινα ὑπερθερμαινόμενα, ἐχρησιμοποιοῦντο ἵνα ρίπτεται ἐπ' αὐτῶν τὸ ὄπιον, τῶν ἐξ αὐτοῦ ἀναπτυσσομένων ἀτμῶν εἰσπνεομένων (κατ' ὄσφρησιν).

¹ Π. Γ. ΚΡΗΤΙΚΟΣ, Ἡ Μήκων καὶ τὸ Ὀπιον κατὰ τοὺς ὑστερομινωικοὺς III χρόνους. Ἀθῆναι 1960, σ. 21

Κλειστοὶ σωλῆνες. Ἐφ' ὅσον κέκτηνται ὁπὰς εἰς τὸ κάτω πλάγιον τμήμα δύναται νὰ ὑποτεθῆ ὅτι:

α. Ἐντὸς αὐτῶν εἰτίθεντο ἄνθρακες ἀνημμένοι ἢ λυχνία, ἐφ' ὧν ἐτοποθετεῖτο κέραμος ἢ κάψα. Διὰ ρίψεως ἐπ' αὐτῶν τοῦ ὀπίου θὰ ἀνεδίδοντο καὶ θὰ εἰσεπνέοντο συγκεντρωμένοι οἱ ἐκ τοῦ ἀνοικτοῦ ἄκρου ἐξερχόμενοι ἀτμοὶ του, δημιουργουμένου διὰ τῶν ὀπῶν ρεύματος ἀέρος, ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω.

β. Ἡ κέραμος ἐτοποθετεῖτο ὄχι ἐπὶ τῶν ἀνθράκων ἢ τῆς λυχνίας, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ στομίου, ἵνα θερμοαινομένη χρησιμοποιηθῆται διὰ τὴν ἐπ' αὐτῆς ρίψιν τοῦ ὀπίου πρὸς εἰσπνοὴν ἀτμῶν.

Ἐπεὶ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης συνηγορεῖ ἡ μεταλλικὴ κεφαλὴ περονῶν τινῶν, ἢ ὁποῖα μάλιστα εἰς πολλὰς ἔχει σχῆμα κωδίας κεχαραγμένης ἢ μῆ. Συνηγορεῖ εἰσέτι ἢ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ἀναφερομένη φράσις (πρβλ. σ. 84) τῆς κατ' ὄσφρησιν χρήσεως τοῦ ὀπίου καὶ οὐχὶ δι' εἰσπνοῆς (διὰ καπνοσύριγγος).

Ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν τῶν ἀρχαιολόγων διὰ νὰ ἐξακριβωθῆ ἐὰν αἱ μακρὰι μετάλλιναι περόναι (τῶν ὁποίων τὸ μῆκος, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, δὲν δικαιολογεῖ τὴν χρησιμοποίησίν των διὰ τὰς ἐσθῆτας ἢ τὴν κόμη) ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν λῆψιν τοῦ ὀπίου καὶ τὴν προσαγωγὴν αὐτοῦ εἰς τὴν θερμοαινομένην πηγὴν ἐπὶ σκοπῷ ἀναδόσεως ἀτμῶν, κατ' ἀνάλογον πρὸς τὸν σήμερον ἐν χρήσει τρόπον.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην πρὸς εἰσαγωγὴν ἐντὸς τοῦ σωλῆνος, λόγῳ τῆς ἀπ' εὐθείας θερμάνσεως καὶ εἰσπνοῆς τῶν ἀτμῶν, θὰ ἦτο φυσικὸν νὰ χρησιμοποιῶνται μετάλλιναι περόναι (βελόνες) μῆκους γενικῶς μεγαλυτέρου τῶν σήμερον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμοποιουμένων.

Ἐναντίον τῆς ἐκδοχῆς ταύτης ὑπάρχουν δύο γεγονότα:

1. Ἡ ὑπαρξίς περονῶν ὀστεινῶν μὲ κεφαλὴν κωδιόσχημον καὶ δὴ ἐγγάρακτον (πρβλ. Κόρινθος κ.ἀ.).

2. Ἡ ἀνεύρεσις μακρῶν σιδηρῶν περονῶν ἐντὸς τάφων, τινὲς μάλιστα τῶν ὁποίων ἔφερον ἴχνη ὑφάσματος.

Λεπτομερεστέρα ἔρευνα, συνισταμένη εἰς τὴν ἀναζήτησιν συμπληρωματικῶν στοιχείων ἀφορῶντων εἰς τὸ θέμα τοῦτο, θὰ δυνηθῆ νὰ παράσχη βέβαια συμπεράσματα ἐπὶ τοῦ τιθεμένου κατὰ τὰ ἀνωτέρω προβλήματος περὶ τῶν περονῶν τούτων.

Ὁ δίσκος καὶ οἱ σωλῆνες τοῦ Γάζι, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶν ὡς χρησιμοποιηθέντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον σκεύη.

Πληροφορίαι λεπτομερειακαὶ ἐπὶ τοῦ τρόπου καπνίσματος τοῦ ὀπίου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν διεσώθησαν, ἴσως διότι ἡ χρῆσις του, κατὰ τὸ πλεῖστον ἠθονιστικῆ, παρέμενε κεκλεισμένη εἰς τὰ ἱερά, ἐξ ὧν προέρχονται καὶ πολλὰ κωδιόσχημα εὐρήματα.

Οἱ ἀτμοὶ τούτου ἴσως νὰ ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ διὰ τὴν προεργασίαν τῶν ἐν τοῖς μαντείοις τελουμένων χρησιμοδοτήσεων (πρβλ. σ. 139). Ἡ ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας χρῆσις του εἶναι ἴσως ὁ λόγος τῆς μὴ ὑπὸ τῶν ἰατρῶν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος περιγραφῆς τοῦ τρόπου τῆς «κατ' ὄσφρησιν» χρήσεως.

Εἶναι γνωστὴ ἐπίσης ἢ εἰς τὰ πινακίδια τῶν Σουμερίων ἀναφερομένη ὀνομασία

τῆς μήκωνος «Hul Gil», ἡ ὁποία σημαίνει «φυτὸν χαρᾶς» καὶ ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν χρῆσιν ταύτης ὡς ἡδονιστικοῦ.

Συνδεδυασμένη ἔρευνα ἀρχαιολόγων καὶ φαρμακογνωστῶν ἐπὶ νέων εὐρημάτων θέλει ἴσως ὀδηγήσῃ εἰς σαφῆ ἐξήγησιν τοῦ προβλήματος.

Ἦδη μελετῶμεν τὸ θέμα τῶν ἐν Κρήτῃ θυμιατηρίων (πρβλ. σ. 94) διὰ τὴν περὶ πτωσιν χρησιμοποίησός των πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

6. ΝΗΠΕΝΘΕΣ

Θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ διαλάβωμεν ἐνταῦθα καὶ τὰς περὶ τοῦ νηπενθοῦς ἀπόψεις ἡμῶν, δοθέντος ὅτι θεωροῦμεν τοῦτο ὡς ἀπολύτως σχετιζόμενον πρὸς τὴν μήκωνα.

Ὡς γνωστὸν, πρόκειται περὶ φαρμάκου ἀναφερομένου ἤδη παρ' Ὀμήρω (πρβλ. σ. 82), ὅπερ ἐχορήγησεν ἡ Ἑλένη τοῦ Μενελάου εἰς τὸν Τηλέμαχον ἐντὸς οἴνου διὰ νὰ λησμονήσῃ οὗτος τὴν θλιβὴν του διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ πατρὸς του.

Ἡ διαπίστωσις τῆς ταυτότητος τοῦ φαρμάκου τούτου ἀπασχόλησε πολλοὺς μελετητάς, ἀρχαίους καὶ νεωτέρους.

Στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Ὀμήρου ὁ SPRENGEL¹ καὶ ἄλλοι φρονοῦν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ὀποῦ τῆς μήκωνος, ἐνῶ ὁ NICOLAS MONARDES² ἀποδίδει τοῦτο εἰς εἶδος χασίς. Διάφοροι ἄλλοι συγγραφεῖς³ ταυτίζουν τοῦτο μὲ διάφορα ἄλλα φυτά (Βούγλωσσον, Ἑλένιον, Ἰνουλαν, Καφὲν κ.ἄ.).

Ἄλλοι, ὡς ὁ Πλούταρχος, ὁ Ἀθήναιος, ὁ Φιλόστρατος, πιστεύουν ὅτι ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν νηπενθὲς δὲν κρύπτεται ὑπαρκτὸν φάρμακον ἀλλὰ νοεῖται ἀλληγορικῶς ἡ χάρις καὶ ἡ γοητεία τῆς Ἑλένης· ὁ Θεόφραστος ἠγνώνει τὴν ὑπαρξιν τοῦ νηπενθοῦς ἢ ἀμφέβαλε δι' αὐτὴν ἀναφέρον ὅτι εἰκόσιν ὡσπερ ὑπὸ τῶν ποιητῶν ὑποδεδειχθαι.

Ὁ LEWIN⁴ ἐταύτισε τὸ νηπενθὲς μὲ τὸ ὀπιον ὑποστηρίζων ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Κρήτες ἐγνώριζον καὶ ἐχρησιμοποιοῦν τὴν μήκωνα.

Ἐπίσης οἱ WALLNÖFFER καὶ ROTTAUSCHER ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ὀμηρος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ Ἑλένη ἐχρησιμοποίησεν ὀπὸν ὀπίου⁵, τοῦθ' ὅπερ ὅμως δὲν προκύπτει ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου γραφομένων, ἀναφέροντος ἀπλῶς περὶ νηπενθοῦς.

Κατὰ τὸν SNIJDER⁶ πολλοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ νηπενθὲς ἦτο σκεύασμα ὑοσκυάμου καὶ ὅτι ὁ Διοσκουρίδης (IV 68. 3) ἀναφέρει ὅτι τοῦτο ἔχει μεγαλύτεραν καὶ καλυτέραν παυσίπονον ἐπενέργειαν ἀπὸ τὸν ὀπὸν τῆς μήκωνος, ὁ ἴδιος ὅμως διατυπώνει τὴν ἄποψιν ὅτι πιθανὸν τὸ νηπενθὲς νὰ ἦτο μείγμα ὀπίου καὶ ὑοσκυάμου, δεδομένου ὅτι τὰ μαγικὰ φίλτρα δὲν εἶναι συνήθως «ἀπλᾶ» ἀλλὰ «μείγματα».

Εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ ASLINGER⁷ ἀναφερόμενον ὅτι ὁ Ὀμηρος εἰς τὴν Ὀδύσειάν του γράφει ὅτι ἡ Ἑλένη ἐχρησιμοποίησεν ἀφέψημα μήκωνος, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν

1 SPRENGEL, Geschichte der Botanik I, 1817, σ. 38.

2 Πρβλ. ΕΜΜ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, Τὸ Νηπενθὲς τοῦ Ὀμήρου, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1952, σ. 541 - 553.

3 Αὐτόθι.

4 LEWIN, Phantastica, σ. 41 κέ. Πρβλ. G. A. SNIJDER,

Kretische Kunst, Berlin 1936, σ. 139-140.

5 WALLNÖFFER-ROTTAUSCHER, ἔ.ἄ. σ. 76.

6 G. A. SNIJDER, αὐτόθι.

7 H. S. ASLINGER καὶ W. F. TOMPKINS, The Traffic in Narcotics, New York 1953, σ. 1.

ὅτι ὁ ποιητὴς οὐδόλως ποιεῖται μνειάν τοιούτου ἀφεψήματος, προερχομένου ἐκ τῆς μήκωνος. Ἀσφαλῶς ὁ συγγραφεὺς τὸν χαρακτηρισμὸν «ἀφέψημα μήκωνος» ἀποδίδει εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἀναφερόμενον «νηπενθές», τὸ ὁποῖον ὑπὸ πολλῶν ἐρμηνευτῶν, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἀποδίδεται εἰς ὁποῦχον σκεύασμα.

Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ΕΥΣΙΜ ἀναφερόμενα διὰ τὸν Ὅμηρον (πρβλ. σ. 74) σημειοῦμεν ὅτι ἡ περιγραφή τοῦ ποιητοῦ δὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν δηλητηριώδη ἐπενέργειαν τοῦ φυτοῦ, ἀλλ' ἀπλῶς ἔχει παραστατικὴν σημασίαν, ὅτι δηλαδὴ ὁ Γοργυθίων βληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τεύκρου ἐστερήθη τῆς ζωῆς κλίνας τὴν κεφαλὴν καθ' ὃν τρόπον κλίνει (ὡς ἐκ τοῦ βάρους τῆς) μήκων πλήρης καρπῶν ἐν κήπῳ.

Ὁ Καθηγητὴς ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ¹ εἰς πρόσφατον δημοσίευμα ἀναφέρει ὅτι ἴσως τὰ ἐπὶ τοῦ εἰς Πύλον (Κουκουνάρα) εὐρεθέντος κρατῆρος εἰκονιζόμενα φυτὰ εἰς τὸ ράμφος τῶν πτηνῶν δύνανται νὰ ταυτισθοῦν πρὸς τὴν «παυσίλυπον δρόγην νηπενθές».

Καθ' ἡμᾶς ἡ ἀποψις ὅτι τὸ νηπενθές δὲν ἀφορᾷ εἰς ὑπαρκτὸν φάρμακον, συναγομένη καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοφράστου γραφομένων ὡς ὑπὸ τῶν ποιητῶν ὑποδεδειχθαι, δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα.

Καὶ ἡ ὑπὸ τινων δοθεῖσα ἐρμηνεία, καθ' ἣν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τοῦτο ὁποῦχον σκεύασμα λόγῳ τῆς πικρότητός του, ἥτις ἐμποδίζει τὴν εὐχερῆ καὶ εὐχάριστον λήψιν του, καὶ διότι τοῦτο ἦτο ἄγνωστον κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, δὲν εὐσταθεῖ ἐπίσης διὰ τοὺς ἀκολούθους λόγους:

α. Ὁ Ὅμηρος ρητῶς ἀναφέρει ὅτι τὸ νηπενθές ἐγνώριζεν ἡ Ἑλένη ἀπὸ τὴν Αἰγυπτίαν Πολυδάμναν, εἰς ἣν πλεῖστα φάρμακα φέρει ἡ ζείδωρος ἄρορα (πρβλ. σ. 82). Ἄρα δέον νὰ εἶναι ὑπαρκτὸν φάρμακον, φυτικῆς μάλιστα προελεύσεως.

β. Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (πρβλ. σ. 82), ἐπαναλαμβάνων τὰ ἀνωτέρω, γράφει ὅτι καὶ σήμερον αἱ γυναῖκες τῆς Αἰγύπτου χρησιμοποιοῦν τοῦτο, διότι μόνον αἱ Διοσπολίτιδες γνωρίζουν ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων τὸ φάρμακον τοῦτο τῆς ὀργῆς καὶ τῆς λύπης.

γ. Ἡ μεΐξις του μετ' οἴνου γλυκέος καλύπτει τὴν πικρότητα τῆς γεύσεως.

δ. Διότι, μεθ' ὅσα ἐξετέθησαν, τὸ ὄπιον, τὸ ὁποῖον παλαιότερον ἐθεωρεῖτο ὡς μόλις κατὰ τὸν 4^{ον}-3^{ον} π.Χ. αἰῶνα ἐμφανιζόμενον, εἶναι ἤδη γνωστὸν πολὺ πρὸ τῆς Ἑλένης τόσοσιν εἰς τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κρήτην, ὅσον καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, τοὺς Σουμερίους καὶ τοὺς Ἀσσυρίους, τῆς μήκωνος, καὶ κατ' ἄλλους τοῦ ὀπίου, οὔσης παρὰ τοῖς τελευταίοις, γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα «φυτὸν χαρᾶς».

ε. Ἡ κωδία τῆς μήκωνος, καὶ δὴ κεχαραγμένη, εἶναι ἤδη γνωστὴ εἰς τὴν Ἑλένην τοῦ Μενελάου, ὡς φαίνεται οὐ μόνον ἐκ τῶν εὐρημάτων (πρβλ. σ. 106) τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Μενελάου εἰς Σπάρτην, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐκείνων τοῦ ναοῦ τῆς Ὁρθίας Ἀρτέμιδος, τῶν εἰκονιζόντων κωδίας μήκωνος.

στ. Ἡ περὶ ταυτισμοῦ του πρὸς τὸ χασίς γνώμη ἐπίσης δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ σοβαρά, διότι τοῦτο ἐλαμβάνετο καὶ τότε δι' εἰσπνοῆς (Ἡρόδοτος) καὶ οὐχὶ ἐν οἴνικῳ κατεργάσματι.

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω ἄρα συνάγεται ὅτι τὸ νηπενθές δὲν δύναται νὰ εἶναι

¹ S. MARINATOS, Some Hints about Eastern Mediterranean Mythology, ΑΕ 1964, σ. 7.

άλλο τι από τὸ ὄπιον, δὲν ἦτο δὲ γνωστὸν εἰς τὸν Θεόφραστον καὶ τινὰς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἴσως λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ χρῆσις του παρέμενε κατὰ τὸ πλεῖστον κλειστὴ ἐντὸς τῶν ἱερῶν, μὴ κοινολογουμένη εἰς τὸ πολὺ κοινόν.

7. ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΜΗΚΩΝΟΣ

Ἰδιαίτερον ὁμως ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα συμβολισμὸς τῆς μήκωνος.

Εἰς χειρὰς ἀγαλμάτων θεῶν καὶ θεαινῶν ἡ κωδία τῆς ἢ αὐτὴ αὐτὴ ἢ μήκων μόνη ἢ μετὰ σταχύων ἢ ὑπὸ μορφὴν στεφάνων, μόνη ἢ ἐπίσης μετὰ σταχύων, θεωρεῖται ὑπὸ διαφόρων μελετητῶν ὡς συμβολίζουσα τὴν ἀφθονίαν καὶ τὴν γονιμότητα.

Ὁ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ (πρβλ. ἀνωτ. σ. 118) θεωρεῖ τὴν μήκωνα μετὰ σταχύων ὡς τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν σύμβολον τῆς Δήμητρος καὶ τοῦτο διότι ἡ θεὰ χαρακτηρίζεται ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν θεὰ τῆς γεωργίας, ἀναφέρει δὲ περαιτέρω ὅτι, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῶν Θαλυσίων τοῦ Θεοκρίτου, παρέχεται ἡ εἰκὼν ὅτι ἡ θεὰ φέρει δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὴν εὐτυχίαν.

Ἡ αὐτὴ θεὰ φέρεται καὶ ὡς «θεὸς ἰατῆρ».

Ὁ Καθηγητὴς ΜΥΛΩΝΑΣ, πραγματευόμενος περὶ τοῦ δακτυλίου τῶν Μυκηνῶν, λέγει ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἀναπαρίσταται μία γεωργικὴ θεὰ. Ἡ ταύτισις ὁμως ταύτης πρὸς τὴν Δήμητρα δὲν εἶναι πειστικὴ, διότι κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἐλατρεύετο εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιοχὰς μία θεὰ, ἡ θεὰ-μήτηρ ἢ θεὰ τῆς φύσεως καὶ τῆς γεωργίας, καὶ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ταυτισθοῦν αἱ γεωργικαὶ θεαὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρὸς τὰς τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς. Ἐκ τοῦ ὅτι δὲ αἱ λάτρεις προσφέρουν τὰ ὡς σύμβολα γεωργίας χαρακτηρισθέντα, τὰς κωδίας, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς μία τῶν ἀγροτικῶν θεῶν.

Γράφων περαιτέρω διὰ τὴν θεὰν τοῦ Γάζι ἀναφέρει ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰς παρατηρήσεις τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, τὸ φυτὸν ἔχει ἰατρικὴν ἀξίαν, δι' ὃ καὶ δέον νὰ χαρακτηρισθῆ ἡ μήκων ὡς ἰατρικὸν ἔμβλημα, ἢ δὲ θεὰ ὡς τοιαύτη τῶν ἰαμάτων. Τονίζει δὲ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἡ Δημήτηρ, δοθέντος ὅτι εἶναι συνυφασμένη μὲ τὸν διπλοῦν πέλεκυν, ὅστις δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν θεὰν ταύτην.

Ὁ CHRISTIAN ZERVOS¹ γράφει ὅτι ἡ μήκων δέον νὰ προστεθῆ εἰς τὰ ἱερὰ φυτὰ τῶν Μινωικῶν καὶ ὅτι ὁ καρπὸς τῆς ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτῶν ὡς σύμβολον ἀθανασίας, περαιτέρω δὲ ὅτι ἡ θεὰ τῶν Νεκρῶν ἀποκοιμίζει τὰ ὄντα εἰς τὸ τέρμα τῆς ζωῆς των, πρὶν ἢ τὰ κρύψῃ ὑπὸ τὴν γῆν, διὰ νὰ τὰ ἀφυπνίσῃ, ὅταν ἐπιστῆ ὁ καιρὸς, εἰς μίαν νέαν ὑπαρξίν.

Εἰς τὴν παρατήρησιν αὐτὴν τοῦ γράφοντος βλέπει κανεὶς τὴν ἀναλογίαν πρὸς τὰ τοῦ ἐν τοῖς Ἑλευσινίοις Μυστηρίοις συμβολισμοῦ περὶ θανάτου, ἐνταφιασμοῦ καὶ ἀναστάσεως εἰς νέαν ζωὴν, ἐκείνου δηλαδὴ τοῦ κύκλου τῆς ζωῆς τῶν φυτῶν καὶ τῶν ὄντων γενικῶς.

Περὶ τῆς θεᾶς τοῦ Γάζι, ὀνομασθείσης ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ «θεὰ τῆς μήκωνος, ἐπώνυμος τῶν ἰαμάτων» λόγῳ τῶν ἰδιοτήτων τῶν μηκώνων, ἐγράφομεν ὅτι

¹ CHRISTIAN ZERVOS, L'art de la Crète, 1956, σ. 47.

αὕτη ἐμφανίζεται ἐν ἐκστάσει, δι' ὃ καὶ θὰ ἔδει νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς «*θεὰ τῆς ἐκστάσεως*».

Παρὰ τοῖς Σουμερίοις δέον νὰ ἐθεωρεῖτο ἡ μήκων ὡς σύμβολον χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως, αὐτὸ ἄλλωστε δηλοῖ τὸ ὄνομά της «*Hul Gil*», τουτέστι «*φυτὸν χαρᾶς*».

*
**

Ἐὰς μᾶς ἐπιτραπῆ ὅμως ἡ ἄποψις ὅτι ὁ συμβολισμὸς τῆς μήκωνος ἦ, διὰ νὰ εἴμεθα ἀκριβέστεροι, τῆς κωδίας της, ποικίλλει ἐκάστοτε ἀναλόγως τῶν ιδιοτήτων ἐκάστης εἰκονιζομένης θεότητος.

Οὕτως εἰς χεῖρας τῆς προϊστορικῆς θεᾶς-μητρὸς, τῶν γεωργικῶν θεοτήτων, ἐν μέρει δὲ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων τῆς Ἥρας, τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς συμβολίζουσα τὴν ἀφθονίαν (πλοῦτον) καὶ τὴν γονιμότητα.

Εἰδικῶς διὰ τὴν θεὰν-μητέρα καὶ τὴν Ἥραν, προστάτιδας τῶν βρεφῶν, νομίζομεν ὅτι προέχουσα ιδιότης τῆς κωδίας εἶναι ἡ θεραπευτικὴ λόγῳ τῶν ὑπνωτικῶν ταύτης ιδιοτήτων. Οὕτω κωδίαὶ ὑπὸ μορφὴν ὁμοιωμάτων ἀνατίθενται εἰς τὴν θεὰν-μητέρα ἐν Σολυγείᾳ, κωδιόσχημα δὲ περιήπτα καὶ κοσμήματα φέρουν τὰ προσφερόμενα αὐτῇ εἰδώλια (πρβλ. σ. 112).

Σύμβολον τῆς γονιμότητος, τοῦ ὁποίου ἡ χρῆσις ὡς τοιούτου διετηρήθη μέχρι σήμερον, ὑπῆρξεν ἡ ροιά, πρὸς τὴν ὁποίαν πολλάκις καὶ συγγέεται ἡ μήκων.

Κατὰ τὴν ἡμετέραν ἄποψιν εἰς τὴν μήκωνα εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθοῦν πολλοὶ συμβολισμοί:

1) ὁ τῆς ζωῆς ἢ τοῦ πλοῦτου, διὰ τοῦ ἐκ τῶν πολυαριθμῶν σπερμάτων της λαμβανομένου ἐλαίου

2) ὁ τῆς θεραπευτικῆς, ὡς ἐκ τῶν ναρκωτικῶν, ὑπνωτικῶν καὶ θεραπευτικῶν ιδιοτήτων της γενικῶς

3) ὁ τῆς εὐφορίας, τῆς ἡδονικῆς ἐκστάσεως καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῆς γονιμότητος

4) ὁ τοῦ ὕπνου καὶ τοῦ θανάτου, ὡς προκαλουμένων ὑπὸ τοῦ φυτοῦ.

Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, ὅπου ἐμφανίζονται αἱ τρεῖς κωδίαὶ (θεὰ τοῦ Γάζι, δακτύλιος τῶν Μυκηνῶν, ὕδρια Lovatelli κ.ἄ.), αὗται ὑποδηλοῦν τοὺς πολλαπλοῦς, ὡς ἀνωτέρω, συμβολισμούς, ἀντιστοίχους πρὸς τὰς πολλαπλᾶς τῆς θεᾶς ιδιότητας (τῆς ζωῆς ἢ τοῦ πλοῦτου, τῆς θεραπευτικῆς καὶ τῆς εὐφορίας καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῆς γονιμότητος).

Διὰ τὴν θεὰν Δήμητρα ἔχομεν τὴν γνώμην ὅτι ἡ κωδία τῆς μήκωνος (καὶ οὐχὶ τὸ φυτόν), ἀπαντωμένη μετὰ στάχυος εἰς χεῖράς της, συμβολίζει, οὐχὶ τὴν ζωὴν, τὴν ἀφθονίαν, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν γονιμότητα, ἃς συμβολίζει ὁ στάχυς, ἀλλὰ τὴν ὑγίαν, ὡς ἐκ τῶν θεραπευτικῶν της ιδιοτήτων, τῶν δύο συμβόλων ἐν συνδυασμῷ ὑποδηλούντων τὴν θεὰν, προστάτριαν τῆς ζωῆς (στάχυς) καὶ τῆς ὑγείας (κωδίας).

Ἐπιβεβαίωσις τῶν ἀνωτέρω δύναται νὰ θεωρηθῆ τὸ εἰς τὸν ὄρφικόν ὕμνον περὶ Ἐλευσινίας Δήμητρος ἀναφερόμενον (πρβλ. σ. 118), ὅτι *καρποῖς βρῖθουσα θερείοις, εἰρήνην κατάγουσα καὶ ἐννομήην ἐρατεινήν, πλοῦτον πολύολβον ὁμοῦ δ' ὑγίαν ἀνασσαν*.

Αἱ ὑπνωτικαὶ ιδιότητες τῆς μήκωνος κατὰ τὴν Μυθολογίαν ἦσαν εἰς τὴν θεὰν γνωσταί (ἔφαγε μήκωνας διὰ νὰ κοιμηθῆ καὶ νὰ λησμονήσῃ τὴν θλίψιν τῆς διὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς κόρης τῆς, μήκωνας δὲ ἐχορήγησεν εἰς τὸν Τριπτόλεμον διὰ νὰ τοῦ δώσῃ ὕπνον).

Ἡ Δημήτηρ ἀφ' ἑτέρου φέρεται μεταξὺ τῶν ἰατρικῶν θεοτήτων, εἷς τινὰς δὲ περιπτώσεις ἀπεικονίζεται παρ' αὐτῆ καὶ ὁ Ὁφίς, χθόνιον σύμβολον, ἀλλὰ καὶ σύμβολον μετέπειτα τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν ἰατρικῶν θεοτήτων. Ὁ KERN ἄλλωστε (πρβλ. σ. 118) ἀναφέρει τὴν θεὰν Δήμητρα ὡς θεὸν ἰατῆρα, εἰς τὴν ὁποίαν μάλιστα προσεφέροντο ἀναθήματα κωδίας ὡς δεῖγμα εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν ἴασιν ἐκ νόσου ὀφθαλμικῆς, πιθανῶς λόγῳ τῆς χρήσεως σκευάσματος ἐκ ταύτης δι' ὀφθαλμικὰς παθήσεις.

Ὑπενθυμίζομεν εἰσέτι τὴν ἐπὶ μιᾶς σκηνῆς τῆς διακοσμήσεως τῆς ὑδρίας Lovatelli προσφορὰν ἐπὶ πινακίῳ τριῶν κωδιῶν, ἐνῶ ἡ ὅλη διακόσμησις θεωρεῖται ὡς εἰκονίζουσα σκηνὰς ἐκ τοῦ καθαροῦ τοῦ Ἡρακλέους ἢ κατ' ἄλλους βαθμίδα μυσήσεως τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, εἰς ἃ ἀσφαλῶς εἶχον σημαντικὴν θέσιν καὶ αἱ περὶ μήκωνος γνώσεις.

Εἰς χεῖρας τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ Ἀσκληπιοῦ¹ καὶ τῶν ἰατρικῶν ἐν γένει θεοτήτων αἱ κωδίαὶ μήκωνος συμβολίζουν προφανῶς τὰς θεραπευτικὰς ιδιότητας τοῦ φυτοῦ, δοθέντος ὅτι οἱ ἐν λόγῳ θεοὶ ἦσαν οἱ κατ' ἐξοχὴν προστάται τῆς Ἰατρικῆς.

Εἰς χεῖρας τοῦ Πλούτωνος, τῆς Περσεφόνης καὶ γενικῶς τῶν θεῶν τοῦ Ἄδου ἢ ἀπεικονιζομένη ἐπὶ ἐπιτυμβίων μνημείων ἢ ὡς εὔρημα ἐντὸς τάφων, συμβολίζει τὸν θάνατον, λόγῳ τῶν θανατηφόρων αὐτῆς ιδιοτήτων, γνωστῶν ἤδη ἐκ τῆς βιβλιογραφίας, δοθέντος ὅτι ὁ ὀπός τῆς, ὡς ἀναφέρεται, προκαλεῖ ταχὺν καὶ ἀνώδυνον θάνατον.

Ὁ αὐτὸς συμβολισμὸς δέον νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν μήκωνα κρατουμένην ὑπὸ ἀγαμάτων τῶν θεῶν Ὑπνου καὶ Νυκτός, τέκνων τοῦ Θανάτου, λόγῳ τῶν ὑπνωτικῶν τῆς ιδιοτήτων.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρων πρέπει νὰ εἶναι ὁ συμβολισμὸς τῆς κωδίας τῆς μήκωνος εἰς χεῖρας τῆς Ἀφροδίτης, θεᾶς τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς γονιμότητος. Εἰς ταύτην ἀσφαλῶς ὁ προέχων χαρακτήρ τοῦ συμβολισμοῦ εἶναι ὁ ἡδονιστικὸς καὶ κατ' ἐπέκτασιν ὁ τῆς γονιμότητος.

Ἀπὸ τὰ προεκτεθέντα βλέπομεν ὅτι ἡ χρῆσις τῆς μήκωνος καὶ τοῦ ὀπίου εἶχεν ἐξαπλωθῆ πολὺ ἐκεῖ ὅπου ἐλατρεύετο ἰδιαιτέρως ἡ θεὰ Ἀφροδίτη (Κύπρος, Κόρινθος, Μηκῶνη ἢ Σικυὼν κ.ά.), τοῦθ' ὅπερ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῶν ἀνωτέρω ἀπόψεων. Ἡ θεὰ αὕτη ἐλατρεύθη παλαιότερον καὶ ἀναλόγως τῶν περιοχῶν τῆς γῆς ὑπὸ διάφορα ὀνόματα.

¹ OSKAR BERNHARD, Griechische u. römische der Medizin, 1926, σ. 33.
Münzbilder in ihren Beziehungen zur Geschichte

VI. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Διὰ τῆς παρουσίας μελέτης παρέσχομεν πλήρη κατὰ τὸ δυνατόν εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῆς μήκωνος καὶ τοῦ ὀπίου ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι καὶ τοῦ 1^{ου} μ. Χ. αἰῶνος, ἐπὶ τῇ βάσει τόσοσ τῆς βιβλιογραφίας, ὅσον καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα κατέστη δυνατόν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας.

Τὰ προσκομιζόμενα στοιχεῖα παρέχουν κατὰ μέγα μέρος νέας καί, κατὰ τὴν γνώμην μας, βασιμωτέρας ἀπόψεις, τόσοσ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς μήκωνος, ὅσον καὶ εἰς τὴν λήψιν τοῦ ὀπίου, τὴν χρῆσιν ἀμφοτέρων καὶ τὸν συμβολισμόν τοῦ φυτοῦ, ἐνῶ διευκρινίζεται κατὰ τρόπον θετικὸν τὸ θέμα τοῦ νηπενθοῦς.

Τυχὸν νέα εὐρήματα τῶν συνεχιζομένων ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου ἀνασκαφῶν δυνατόν νὰ παρουσιάσουν νέα στοιχεῖα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ γνωρίσωμεν ἔτι λεπτομερέστερον πάντα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν μήκωνα καὶ τὸ ὄπιον, τὸ κατ' ἐξοχὴν σημαντικὸν διὰ τὴν θεραπευτικὴν μέχρι σήμερον φάρμακον τοῦτο.

Ἡ ἔρευνα τῆς ἐφαρμογῆς του εἰς τὰ Μαντεῖα καὶ τὰ Ἀσκληπιεῖα, τὸ πρῶτον τιγομένη σήμερον, θέλει παράσχει πολυτίμους πληροφορίας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν αὐτοῖς χρῆσιν του, τόσοσ ἀπὸ πλευρᾶς θρησκευολογικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ πλευρᾶς θεραπευτικῆς (πρὸς ἐγκοιμήσεις, ὑπνώσεις, ὡς παυσίπονον κ.ἄ.).

Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, ἐὰν οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰς ἀρχαιολογικὰς ἀνασκαφὰς ἤθελον θέσει ὑπ' ὄψιν μας τυχὸν νέα εὐρήματα (θυμιατήρια μετὰ τοῦ περιεχομένου των, ἀρυβάλλους καὶ μηκωνόσχημα ἀγγεῖα) διὰ νὰ διαπιστωθοῦν ἀσφαλῶς, διὰ τῆς λεπτομεροῦς φαρμακογνωστικῆς ἐρεύνης, πλείονες λεπτομέρειαι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ - ΣΤΕΛΛΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ